

Hedwig Falk

A Genézis idején

Betekintés az emberiség őstörténetébe – a Biblia és a régészet megvilágításában
– egy kísérlet –

A mű eredeti címe és kiadója:
Zur Zeit der Genesis...
Schwengeler-Verlag
CH-9442 Berneck

(A digitalizálás az Evangéliumi Kiadó és Iratmisszió 2003-as, azonos című kiadványa alapján készült.)

ISBN 963 9434 39 6

Betekintés az emberiség őstörténetébe a Biblia és a régészet megvilágításában – egy kísérlet.

Ez a figyelemreméltó könyv új életre kelti az emberiség kezdetének történelmét. A szerző szemléletesen mutatja be az első nemzedékek történetét, és -- a modern régészet ismereteire támaszkodva -- őstörténeti összefüggéseket tár fel, lehetővé téve az olvasó számára az Ószövetség első fejezeteinek mélyebb megértését. Ennek során nyilvánvalóvá válik, hogy az objektív régészeti kutatás inkább megerősíti a Biblia kijelentéseit, mint hogy az ellentmondana nekik...

A magyar kiadó előszava

Előszó

1. fejezet: Káiniták és sétiták

2. fejezet: Nőé és az első népvándorlások

3. fejezet: Nimród

4. fejezet: Sém és Héber

5. fejezet: Ízelítő Ur és Mária, Iszin és Larsza történelméből

6. fejezet: Náhór, Terah és Ábrám Háránban – Urban –Háránban

7. fejezet: Ábrahám Kánaánban

8. fejezet: Ízelítő a hurriták, hettiták és húkszoszok történelméből

9. fejezet: Jákób és József

10. fejezet: Mózes

Jegyzetek

Hammurápi törvénykönyve és Mózes törvényei

Ki írta a Pentateuchust (Mózes 5. könyvét), kiváltképp József történetét?

Adalék az Ószövetség időrendi táblázatához

Bibliai helyek rövidítése

A magyar kiadó előszava

A könyv szerzője kétségtelen nagy fába vágta a fejszáját. A Biblia kijelentése, valamint a történeti források és a régészet felfedezései alapján megpróbálja a ma élő ember számára az emberiség hajnalkori történetét közel hozni, legalább gondolatilag „megfoghatóbbá” tenni. Az őstörténetről ugyanis nagyon hézagos, a legkorábbi időkre nézve pedig egzakt történeti források alig állnak rendelkezésünkre.

Az olvasót meglepi a szerző jártassága, nemcsak az ismert ókori történelemben, hanem annak irodalmában is. Mindez csak úgy lehetséges, hogy egész életében ezzel a témával foglalkozott, hangyaszigalommal gyűjtötte a történelmi adatokat, a régészeti feltárások legújabb eredményeit, még az 1987-es adatokat is feldolgozva; éppen ezért munkája igen fontos ebben a témában. Leírásából ugyanakkor kiérződik a Biblia, az Isten kijelentése iránti mély tisztelet és az élő Istenbe vetett hit, amely az olvasót közelebb viszi a Teremtőhöz, a történelem Urához.

Tekintettel a hiányos történelmi forrásokra és a Biblia üdvtörténeti (súlyponti) kijelentéseire, a szerző több esetben saját összekötőszöveget írt. Így helyenként feltételezésről van szó, mégis sikerült a szerzőnek ezeket is az ókori körülményeknek, az ismert történelmi eseményeknek s a kornak megfelelően úgy megfogalmazni, hogy az az olvasónak csak segítségére lehet. Mégis könyve nem bibliai segédkönyv vagy tudományos mű, hanem sokkal inkább – az alcímnek megfelelően – egy kísérlet, amely viszont hasznos.

Hedwig Falk munkája a magyar nyelvterületen mindenképpen hiánypótló. Számos érdekes és igen informatív leírást tartalmaz a különböző ókori népekről, városokról, kultúrákról, régészeti leletekről, amelyek a keresztyén ember számára szélesebb történeti összefüggésbe helyezik a Biblia leírásait, azokat érthetőbbé teszik; így pl. közel hozzák az olvasóhoz Nőé, Ábrahám vagy József mindennapi életét. Egyáltalán segítség Mózes 1. Könyvének, a Genézis létrejöttének és mondanivalójának jobb megértéséhez. Aki tiszteli és szereti a Szentírást, annak a könyv olvasása bizonyára lelki-szellemi gazdagodást jelent. [4]

Előszó

Az előttünk fekvő könyv az emberiség őstörténetével foglalkozik, figyelembe véve a bibliai és régészeti hagyományokat. Az elmúlt évtizedekben világossá vált, hogy a kettő nem mond ellent egymásnak. Bár egyes régészek folyton azt hangoztatják, hogy a Biblia téved ebben vagy abban a dologban, valahányszor a tények döntő próbájára került sor, mindig be kellett adniuk a derekukat.

Azonban egyikünk sem volt jelen a történeleknél – a történész ingoványos talajon mozog, és be kell érnie közvetett bizonyítékokkal, ami minden eredetelmélet sorsa. Minél régebbre megyünk vissza a múltban, annál érezhetőbbé válik a szemtanúk hiánya, akik be tudnának számolni nekünk a történetekről. Ez különösen az özönvíz előtti eseményeknél érezhető.

Még a Bibliában hívő tudósok között is két „tábor” létezik. Az egyik oldal ugyan hisz egy világméretű özönvízben, de abból indul ki, hogy ez a föld felszínét lényegében nem változtatta meg. Ezért Hedwig Falk mind régészetileg feltárt, mind ma is ismert helyeket felhasznált az özönvíz előtti kor leírásában. A másik oldal ellenben azon a nézeten van, hogy az egész mai üledék-földtan az özönvízre vezethető vissza, amely a föld addigi felszínét teljesen átalakította. Ebben az esetben a földrajzi helyekre vonatkozó részletes adatok nem lehetnek egészen helytállóak a Nőé előtti időkre vonatkozóan.

Ezt a konfliktust még nem sikerült feloldani, de egyre több olyan földtörténettel foglalkozó tudós és paleontológus (őslénytan szakember) van, aki a második nézet felé hajlik. A további kutatásra kell bízni, hogy a két modell közül melyik bizonyul helyesnek.

Hedwig Falk célja szempontjából azonban ez másodrangú kérdés – hogy az özönvíz előtti események a mai földrajzi körülmények között játszódtak-e le, lényegtelennek látszik ahhoz a kérdéshez képest, hogy egyáltalán megtörténtek-e!

Jóllehet sok jó érvet fel tudunk sorakoztatni mellette, ez végeredményben mindig is hitbeli kérdés marad – mindenesetre nem abban az értelemben, hogy „ezen az oldalon hit, a másik oldalon régészet (= tudomány)”. E könyv célja éppen az, hogy hangsúlyozza az említett alternatíva értelmetlenségét, és rámutasson a bibliai beszámoló és a régészeti kutatás közötti egyezésre. [5]

Dr. S. Scherer, Konstanz

1. fejezet: Káiniták és sétiták

Az emberiség történetének hajnalán, amikor Isten jótetszése még mint hajnali harmat nyugodott az Ő teremtett világán, az első emberek szemtől szembe találkozhattak Istennel, az Úrral. Megtanította őket, hogyan kell megművelniük és megővniük az Éden-kertet. Az emberek gyorsan felfogták a vetés és aratás, valamint az emberi gondoskodás közötti összefüggéseket. Isten afelől sem akarta őket tudatlanságban hagyni, hogy miként teremtette a Földet. Egyszerű, számukra érthető szavakkal beszélt nekik a teremtés hét nagy napjáról, amely alatt szavára létrejött a világ. Olyan volt ez, mint egy dal, amelyet áthatott a legmagasabb költészet és a legmélyebb igazság és bölcsesség. Emellett Ádám megtanulta az első szavakat; mert Isten a világosságot „nappalnak”, a sötétséget „éjszakának”, a mennyböltöt „égnek”, a szárazat „földnek” és az összegyűlt vizet „tengernek” nevezte. Ezután azonban Ádámnak magának kellett továbbfejlesztenie a nyelvet, és az állatoknak nevet adnia. Ádám képes volt erre. Fölismerte minden állat lényegét. „A nő teremtésére Isten a titok fátylát borította, ahogy homály borítja az élet első létrejöttét is” (Kroecker, Schöpfung [Teremtés]) (1). Aztán megtörtént a felfoghatatlan: A két ember engedett a kígyó csábításának, és megtagadta Istentől az engedelmisséget. A következmények szörnyűek voltak. Attól kezdve az emberiség történelme szakadatlan gyász. Ádám és Éva kábultan és kétségbe esve vették észre, hogy kiűzettek az Éden-kertből. Amikor hátrafordultak, megpillantották a kerubokat, kezükben lángpallossal. Még fülükben csengtek a büntető Isten szavai. Most megtudták, hogy mi a jó és a rossz. De nagy ijedtségükre észrevették, hogy a gonosz beléjük hatolt, és lényük részévé vált. Viszont nem váltak ördögökké, mint egykor a bukott angyalok. Isten, az Úr megővta őket, és megálljt parancsolt a gonosznak, ellenséges érzéseket keltve bennük a kígyó iránt. Ádám és Éva gyűlölték a rosszat. Istentől kapott érzéküknél fogva tudták, hogy a jó helyes, követendő és szép. Isten megparancsolta nekik, hogy üzenjenek hadat a kígyónak, még ha a gonosz hatalma szenvedést és halált hoz is rájuk. Ez volt az első ígélet, a reménység első csillaga a sötét éjszakában. Még egy dolog vigasztalta őket: Isten állatbőrökbe [6] öltöztette őket. A halál, amellyel Isten engedetlenségük esetén fenyegette őket, nem következett be azonnal. Nyilván érezték, hogy halandókká váltak. Levágatott azonban két egyéves bárányt, és Isten elfogadta a helyettesítő áldozatot, odaadván nekik az irhájukat, mezítelenségük befedésére. A harag közepette megtapasztalták a kegyelmet és a reménységet is. Ebbe belekapaszkodhattak. Engedetlenségük beláthatatlan következményei miatt bánkódva, a két ember útra kelt a vadonon keresztül. Egy soha véget nem érő út kezdődött, tele fáradtsággal, harccal és szenvedéssel. Egy pár kecske és juh, amelyek az Édenkertben megtapasztalták a barátságos emberi kezeket, velük tartottak, és tejükkel az első táplálékot adták az embernek. Ádám és Éva a Tigris folyását követte, míg le nem értek Mezopotámia széles síkságára. Itt letelepedtek a Tigris partján (2).

Minden eszességükre és ügyességükre szükségük volt, hogy szerszámokat és más használati tárgyakat készítsenek fából, csontból és kőből. Először egyik napról a másikra éltek. Gyümölcsöket gyűjtöttek: datolyát és fügét, vadalmát, mandulát és pisztáciát, valamint különféle bogyókat. Amikor gabonát találtak (a búza és az árpa

ősformáit), nem ették meg a magokat, hanem hazavitték lombsátrukba, és ott őrizték, amíg Ádám el nem kezdett művelni egy darab földet. Akkor a magokat elvetették, és hamarosan gazdag termést arattak. Isten korábban azt mondta Ádámnak, hogy a maghozó növényeket kell majd enniük. Ezalatt nyilván a gabonát értette, amelyet az emberiség főtáplálékának szánt. Ádám megértette ezt, és ennek megfelelően cselekedett. De mennyi fáradságba és izzadságba került ez! – bár a föld termékeny volt, az időjárás pedig sokkal kedvezőbb, mint manapság. Néhány ezer méter magasságban egy víz-boltozat feszült a föld felett, amely átlátszó volt, mint az üveg, és egy nagy üvegházzá tette a földet egyenletes, párás és meleg éghajlattal. A hó, a jégeső, a zivatar és a vihar ismeretlen volt. „Az Úristen még nem bocsátott esőt a földre. Akkor pára szállt fel a földről, és mindenütt átitatta a termőföld felszínét” (1Móz 2,5–6).

Éva, minden élő anyja, sok fiút és lányt szült (1Móz 5,4). Amikor a fiúk felnőttek, a saját húgaikat és nővéreiket vették feleségül. Először Káin választotta ki közülük a legszebbet. Mint legidősebb fiú mindenben igényt tartott az elsőségre. Mindegyik testvér csodálta őt, hiszen nagyon tehetséges volt, egy valóságos feltaláló lángelme. Ádám addig [7] egy kőkapával lazította fel a talajt. Káinnak, a földművelőnek az az ötlete támadt, hogy egy villa alakú ágot használjon ekeként. Az elülső hosszú ágot a feleségének kellett húznia. Ő viszont a hátsó erős ágot a hegyes csúcsával mélyen a földbe nyomta. Ez nagyon megerőltető volt, de megérte, mert meg lehetett növelni a szántóföld területét.

Káin legnagyobb találmánya a házépítés volt. Egy nyomorúságos lombsátor nem felelt meg neki hosszabb időre. Vályogból és szalmából a puszta kezével téglákat formázott, és lerakta őket a földre száradni. Ezáltal a téglák plánkonvex alakot nyertek, vagyis alul laposak, felül pedig domborúak lettek. Középen az ujjával vájatot húzott a habarcs fölvetelére. Káin a megkeményedett téglákat agyagba ágyazta, és felhúzott egy körkörös falat. Az ajtó helyét szabadon hagyta. A lapos tetőt gerendákkal, nádfonattal és agyaggal borította. A padlót az asszony készítette döngölt agyagból. Középen volt a kimélyített tűzhely. Testvéreik bámulata közben Káin és felesége büszkén beköltöztek új házukba.

„Nemrég Irakban, Ninivéhez közel felfedeztek egy kb. 10 000 éves mezopotámiai települést. A leletek között vannak szerszámok (nyílhegyek, kaparók, lyukasztók és pengék), valamint koponyák, csontok és márványfejek. Dr. Trevor Watkins, az expedíció vezetője szerint ez a 120x80 méter alapterületű lakóhely az eddig feltárt legrégebbi település.”

Lehetséges, hogy Káin nyomára bukkantak. Ha ez a feltételezés helytálló, akkor Káin háza utánzásra csábította a többieket, úgyhogy az összes fivér és unokaöccs felépítette a maga házát. Így épült fel fokozatosan egy falucska a négyszögletes területen.

Figyelemre méltóak a márványfejek, amelyek kézműipari és művészeti ismeretekről tanúskodnak. A fejek valószínűleg portrékként készültek. A bejárat fölé függesztve hírt adtak a ház tulajdonosáról, és így gyakorlati célokat is szolgáltak.

Joggal feltételezhetjük, hogy az idők során sok ilyen falu épült a termékeny vidékeken – mindenütt, ahol a földművelő emberek letelepedtek.

Ádám fiai között már két külön foglalkozás alakult ki: a földművelés és a pásztorkodás. A juhok és a fekete, hosszúszőrű kecskék az évek során nyájakká sokasodtak. Ádám egyes fiai és unokái nomádokként állataikkal ide-oda vándoroltak az egész Termékeny Félhold területén. Az egyik nemzetség átkelt a Jordán völgyén,

és eljutott [8] a Holt-tengertől északra fekvő paradicsomi földdarabkára. A nyugati hegyoldalban bővizű forrás fakadt, amely nagy darab földet öntözött. A Jordán partját datolyapálma-liget szegélyezte. Szántóföldeket lehetett kialakítani, és sok legelő volt az állatok számára. A Holt-tenger sót adott, amivel a darakását ízletesebbé lehetett tenni. A sózás által húskészleteket lehetett tartósítani. Délen földiszurokbányák voltak. Ebből az anyagból nagyon kemény habarcsot és padlót lehetett készíteni. A hegység puha mészköve kiválóan alkalmas volt konyhai edények, kendertörő gépek, mozsarak, fazekak, tálak és korsók készítésére. Mit kívánhat még az ember? A nemzetség elhatározta, hogy felhagy a vándorérettel és letelepszik. A házépítést már korábban ellesték Káintól. Minden családnak saját háza volt. Az emberek keskeny utcákon közlekedtek. Így jött létre Jerikó, a világ legrégebb városa (4).

De térjünk vissza a Tigris völgyébe, ahol Ádám és Éva élt. Volt egy fiuk, aki más volt, mint a testvérei. Nem volt olyan szép és erős, mint ők. Éva elnevezte őt Ábelnek („Lehelet”). Míg a testvérek kint lármáztak, a csendes fiú szívesen ült apja és anyja mellett, hallgatva őket, amint az Éden-kertről meséltek. Ő volt édesanyja kedvence, de fivére megvetéssel néztek rá, ami Káinnál nyílt ellenszenvvé erősödött. Egyikük sem akart olyan „túlzottan” jámbor lenni, mint Ábel, különösen miután nem házasodott meg. Pásztor lett belőle, és állatai mellett visszavonultan élt Istennel. Ábelt mélyen megérintette a bűnbeesés története. Mint bukott szülők fia, magában is észrevett gonosz indulatokat, amelyeken bűnbánattal és hittel úrrá lett, és így ő volt az első „kígyótaposó”. Állati bőrökbe öltözve megértette az áldozati állatok általi helyettesítő áldozat értelmét. Ezért a családi istentiszteletre és áldozati ünnepre nyájainak elsőszülöttjeivel érkezett. Isten kedvét lelte Ábelben, nem úgy az öngáz Káinban. Ez testvérgyilkossághoz vezetett, miáltal Ábel lett az első vértanú. „A kígyó a sarkába mart.” Éva balsejtelemtől gyötörve útnak indult, és megtalálta Ábel holttestét. Éva siratta a fiát, és vigasztalhatatlan volt. Kérdések merültek fel benne: Talán Ábel istenfélő életével és mártírhalálával a megígért kígyótaposó volt? De az ő győzelmének szélesebb körűnek kell lennie, és minden ember javára kell válnia. Mindenesetre az ő szeretett Ábelje bizonyosan az első előfutára volt. Isten ismét megajándékozta egy fiúval, akit ő Sétnek nevezett el, mondván: „Adott nekem Isten más utódot Ábel helyett, akit meggyilkolt Káin”. [9]

A gyilkosság híre elterjedt az egész Termékeny Félhold területén, és nagy rémületet keltett. Mint ahogy a vízbe dobott kő által keltett hullámok a tó másik partjáig gyűrűznek, úgy jutottak el egészen Jerikóig a rémület hullámai. A városka területe két és fél hektár, lakóinak száma pedig háromezer körül volt (4). A nomádok hozták a rossz hírt, ami a város királyát arra készítette, hogy tanácskozássra hívja a fiait. A szörnyű gyilkosság nem marad egyedül. A félelem, a gyanakvás, az irigység, a rablási vágy terjedni fog az emberek között. Nemzetség támadhat nemzetségre, és a földet az agyonvert emberek vére áztatja majd. A király viselte a felelősséget, hogy megvédje népét. A tanácskozás eredménye az volt, hogy faragatlan kövekből egy hét méter magas, vastag falat emeltek a város körül. Belülről földből készült rézsúvel támasztották meg. Az egyik sarkon kilenc méter átmérőjű, tíz méter magas tornyot építettek. Belsejében egy jól kidolgozott kőlépcső vezetett fel a felső szintre, amely a korai újkőkorszak bámulatos mesterműve. Kívül a fal körül egy széles és mély árkot ástak, és a forrásból feltöltötték vízzel. Most már biztonságban érezték magukat a jerikói emberek. De egyelőre nem jöttek ellenséges szándékú nomádok.

Mi történt azonban Káinnal? Isten gátat vetett a vérbosszúnak, így Káin életben maradt. De elmenekült hazájából, és feleségével a keleti hegyvidéken bolyongott. Téglaháza üresen állt. – Az iráni hegyek között való több évi bolyongás után Káin végül nyugat felé indult. A vándorélet elviselhetetlenné vált számára: napközben járatlan utakon, éjszaka hajléktalanul és vadállatoktól fenyegettetve. Ezenkívül többé már nem voltak egyedül. Gyermekek voltak a gondjaikra bízva. A legidősebbet Énóknak hívták. Apja be akarta őt avatni mindabba, amit tudott. De végül valahol meg kellett állapodniuk. Káin egyre többet gondolt egy városra. Csak egy alkalmas helyet keresett, amit végül a Taurus hegységtől nyugatra talált meg.

Keleten magas vulkáni hegyláncok által szegélyezve egy széles síkság terült el. Ezen emelkedett egy domb, amely éppen megfelelő volt Káin céljaihoz. Kettős domb volt, amelyet egy folyó szelt át, amely a Taurus hegységben eredt, és a domb után nem sokkal eltűnt a lefolyástalan sós sztyeppében (5 + 6). A városnak pompásnak kellett lennie, nem olyan primitívnek, mint Jerikó házai. Négyszögletes favázis épületeket kellett emelni, és többé nem pláinkonvex téglákból. Káin munkához látott, és először elkészített egy gondosan [10] megmunkált famintát. Belső magassága 8 cm, szélessége 16 cm, hosszúsága 32 cm volt. Ebben formázta a tégláit. Amíg azok száradtak, Káin fákat vágott ki, és vastag gerendákat faragott belőlük. Ezek a földbe verve képezték a ház vázát. Közöttük húzta fel a falakat a téglákból. Így stabil falak keletkeztek egy nagy lakóhelyiség körül. A külső és belső mészvakolat vízhatlanná tette a házat. A lapos tetőt gerendákkal, nádfonatokkal és agyaggal fedte be. Közvetlenül a tető alatt ablaknyílások voltak és egy lyuk, amely füstnyílásként szolgált. Ez alkotta egyben a bejárati ajtót, ugyanis a házba csak létrán keresztül lehetett belépni. A belső teret lakályosan rendezte be: egy nyílt tűzhely, mellette egy kemence, egy ágy az apának és a fiúknak a hátsó falnál, és egy másik ágy az anyának és a lányoknak az oldalfalnál, a láb felőli végén paddá magasítva, kákagyékények a padlón, fürkék a falban a fából készült edények számára, amelyhez még finoman esztergált tojástartók is tartoztak. Káin nyíllal és íjjal vadászott, valamint egy görbe kőkéssel, amely sarlóhoz hasonlított. A síkság tele volt farkasokkal és leopárdokkal. Ezek szolgáltatták az ágyakra terített prémeket. Sok év után a család végre nyugodtan aludhatott. Kezdetben elég volt ez az egy ház, de amikor a fiúk elvették leánytestvéreiket, minden fiatal családnak új házat kellett építeni. Végül egy egyre terebélyesedő város keletkezett. A városban nem voltak utcák. A házak teraszszerűen, mint lépsejtek voltak egymásra építve a hegyoldalon. A belvárosba csak az alacsony tetőkön keresztül lehetett eljutni. Ezek éppen a felső házak ablakáig és füstnyílásáig értek. Fölösleges volt a városfal. Káin egy nagy ünnepség során Énók nevű fiának szentelte a várost, és róla is nevezte el. Kint a karámban juhok és kecskék voltak, amelyeket egy kutya őrzött. A városépítés mellett a család azonnal hozzálátott egy árokrendszer kiépítéséhez, hogy a folyó vizét a városba vezessék, mielőtt az elszivárog. Ezután ki lehetett alakítani a szántóföldeket. Ezeket fáradságosan, egy villás ággal szántották fel, és a búza, később pedig az árpa, borsó, lencse és bükköny ősformáival vetették be. De a föld nem hozott olyan gazdag termést, mint a Tigris melletti síkság, amely egykor Káin otthona volt, mielőtt agyonütötte öccsét, Ábelt. – Káin bélyeget viselt a lelkiismeretében. A komor felhő sohasem tűnt el homlokáról. Emiatt a családja sem lehetett jókedvű. Unokáját Írádnak („Városszerető”) hívták. Ő örült volna a birtoknak, mert a város szép volt, és nem volt hozzá hasonló. Akkor miért volt olyan komor a nagyapa? Egy [11] napon megkérdezte őt rosszkedve okáról, és ekkor Káin bizalmasan elárulta neki, hogy neki és gyermekeinek egy haragvó Isten akaratából szakadatlanul robotolnia kell

egy elátkozott földön. Így minden siker ellenére lehetetlen örülni az életnek. Írád sokáig töprengett a kiúton, és végül arra a következtetésre jutott, hogy ezt az Istent ki kell törölni. Mire jó egy olyan Isten, aki a nagyapát csak boldogtalanná teszi?! Írád a fiát Mehújáélnek nevezte el, ami annyit jelent: „Töröld ki Istent”. Neki kell majd végrehajtania ezt, amikor Énók városának fejedelme lesz.

Mehújáél felnőtt. Apjának tanítása gyökeret vert benne, úgyhogy nevét Mehíjáélre („Kitörölöm Istent”) változtatta. Buzgón hirdette ateizmusát, ami népe körében készséges meghallgatásra talált. Istent azonban nem lehet kitörölni, és a haragját sem, amikor az felgerjed. A várostól nem messze állt egy több mint 3000 méter magas vulkán, amelynek neve ma Hasan Dagh. A két csúcsa fölött szálldogáló ártalmatlan füstfelhőcskék egy napon rettenetes vulkánkitörésbe csaptak át. A felhő egészen városukig terjedt, és izzó hamu záporozott a háztetőkre. Énók városa egyetlen lángtengerben pusztult el (5). A törmelék alatt és a kiégett földeken sok holttest feküdt. Ez az ítélet azonban csak tovább fokozta a túlélők istengyűlöletét. Először egy bekerített helyen összegyűjtötték a halottakat a keselyűk számára, amíg végül csak a csontjaik maradtak. A legnagyobb fáradság és nélkülözés évei következtek, amíg Mehíjáél vezetése alatt ismét felépítették a várost. Ágyuk alatt egy kriptá volt, amelybe halottaik csontvázát helyezték, hogy azok lelke mindig velük maradjon. – Egy napon Mehíjáél és emberei szánjaikon az ismét nyugvó vulkán közelébe mentek, hogy köveket gyűjtsenek új szerszámok készítéséhez. Ott egy halom obszidiánt találtak, amely egy kemény, fekete, üveges vulkáni kőzet. A köveket a szánokra rakták és hazavitték. Mehíjáél ismerte az obszidián értékét, és ujjongott. A kő felülmúlhatatlan volt nagy vágóereje, átlátszósága és tükröző képessége miatt. Igazán nagylelkű ajándék volt a rosszindulatú vulkán részéről, és ezért tele volt mágikus erővel. Ebből a kőből szerszámokat és tükröket kívántak csiszolni, és ezzel jólétüket megalapozni.

Ebben az időben találták fel a kerámiát. Az asszonyok agyagból tálakat és korsókat formáztak, majd egy kemencében keményre égették őket. Azután kifestették őket piros, kék és sárga mintákkal. Ilyesmi akkoriban sehol másutt nem létezett. Maga Mehíjáél is feltalált egy [12] agyaghengert, amibe képjeleket nyomott. Ezt szintén kiégették a kemencében, majd a mintát ráhengerelték a még puha edényekre, hogy ellássák azokat Mehíjáél „cégének védjegyével”. Ez a pecsét volt a kép és az írás első formája.

Az énöki emberek már nem állatbőrökbe öltöztek, mint a vademberek. A nők megtanultak birkagyapjút fonni és szőni. A szövetek még olyan durvák voltak, mint a zsákvászon, de szépen megfestették őket piros és fehér színűre. A férfiak térdig érő nadrágot és rövid ujjú inget hordtak. Ezenkívül – és ez becsületbeli dolog volt minden férfi számára – egy saját maguk által elejtett leopárd bőrét kötötték a csípőjük köré. A hosszú fekete kecskeszőrt is feldolgozták, elsősorban sátrak borítására. A domb lábánál egy egész sátorváros épült mint ipari negyed. Itt dolgoztak a szerszámkészítők, a fafaragók, a szövőnők, az edényeket készítő nők és a hímzőnők. Ez utóbbi sátorban falkárpitok készültek tarka kelimhímzéssel. Mindez egyedülálló volt a világon, akárcsak a lakóházak falfestményei, amelyek vadászjeleneteket ábrázoltak és a vulkánkitörést, előtérben a várossal.

„Kitörölöm Istent” majd szétpukkadtt a büszkeségtől. Dédapjával és saját családjával a város előtt állt, füttyörészett, és istenkáromló beszédeket tartott, amelyek még a komor Káint is megnevettették. De Mehíjáél felesége nem érezte jól magát. Neki túl rideg volt ez a borzalmas istentelenség. Félénken megkérdezte, hogy már nem létezik senki, akit tisztelni lehetne. „De, igen – válaszolta Mehíjáél –,

először is tisztelnünk kell ősapánkat, Káint, aki hazát adott nekünk.” Káin hízelgően mosolygott. „Másodszor tisztelnünk kell halottainkat, Énókot és Írádot, akik a tűzben lelték halálukat. De ők még közöttünk laknak”. Ezután Mehíjái nevetve megveregette felesége vállát: „Harmadszor téged akarlak tisztelni, a szülőanyát, aki hamarosan megajándékoz a harmadik fiúval. Mindhárman erősek lesznek, mint a Taurus-hegység bikái!” És Mehíjái gipszből megformázta egy szülő nő életnagyságú féldomborművét. Gyermeke egy fiatal bika volt. Ezt a szobrot szobája falára erősítette. Alatta még elhelyezett két bikafejet nagy szarvakkal, amelyek a másik két fiút ábrázolták. Mindebből kialakult egy bikakultusz, valamint az ősök és halottak kultusza, mágikus- misztikus elképzelésekkel és spiritiszta praktikákkal. Az emberi világba beáradt a démoniság széles folyama.

Senki sem hitt többé az igaz élő Istenben. De Mehíjái tudta, hogy [13] a Taurus-hegységen túl még élnek hívő emberek. Elhatározta, hogy propaganda-hadjáratot folytat. Ravaszul kezdett hozzá. Néhány ügyes emberének megparancsolta, hogy pakoljanak ládába mindenféle Énókból származó terméket. Azután megmutatta nekik a hegyeken keresztül vezető utat. Így jutottak Mezopotámiába. Ott laktak Sét és fivérei az összes utódukkal. A kereskedők bementek az emberek kunyhóiba, és felkínálták nekik megvételre szép és hasznos áruikat, amelyek gyorsan elkeltek. Az emberek gyapjúval és vetőmaggal fizettek. A sétiták azonban nem voltak ostobák. Az énéki találmányok arra ösztönözték őket, hogy leutánozzák őket, ami náluk is nagy kulturális fellendüléshez vezetett. Mezopotámiától a Jordán nyugati partjáig új helységek keletkeztek. A házakban mindenütt szépen díszített cserépedények voltak. Ebben nem is lett volna semmi kivetnivaló, ha a káinita kereskedők esténként, vendéglátóik tüzei körül ülve nem folytattak volna propagandatevékenységet. Elmagyarázták, hogy nincs Isten, és nincs is rá szükség. A kereskedők szavai meghallgatásra találtak. Az új tan futótűzként terjedt a kulturális javakkal együtt.

Isten azonban megelégedte a dolgot. A sétitáknak volt egy királyuk, akit Mahalalélnak hívtak, ami annyit jelent: „Dicsérd Istent”. Sét dédunokája volt, és dicsőséget hozott mind dédapja, mind a saját nevére. Naponta összejött barátaival egy istentiszteletre, ahol közösen hívták segítségül Jahve nevét. Mindnyájan tudták, hogy milyen nagy és élő Istenük van. Látni népük fenyegetettségét, útra keltek, és Isten hírnökeiként bejárták az egész országot. De a növekvő istentelenség és erkölcstelenség mélyen elkésérítette őket. Mahalalél fiát Jerednek nevezte el, ami annyit jelent: „Hanyatlás”. Az egész országban nőtt az elbizonytalanodás. A békés nomád törzsekből rablóbandák váltak. Ezek végül Jerikóhoz is eljutottak, és bármennyire erősek voltak is a falai, bevették, lerombolták azokat és a város lakóit megölték. A hódítók újra felépítették a várost, amely még szebb lett, mint előtte volt. A házak most négyszögletesek voltak, lekerékített sarkokkal, a falak fehérre meszelve. Akárcsak Énókban, a halottak csontvázát az ágyak alá helyezték, de előtte a koponyákat agyaggal kitapasztották, hogy úgy nézzenek ki, mint az élők. Itt is átvették Énók pogány halottkultuszát. Az ősapákat – Ádámot, Sétet és Kénánt – nagyon elszomorította a pogányság terjedése. Újra és újra elmesélték a teremtes és az Édenkert történetét. De egyszer nekik is meg kell halniuk. Akkor egy [14] Istentől elidegenedett világban veszélybe kerül a szájhagyomány. Isten értékes szavait nem hagyhatják veszendőbe menni és meghamisítani. A férfiak sokat gondolkodtak a megoldáson. Mahalalél király szerzett egy korszót a káinita kereskedőktől. Gyakran nézegette a belenyomott pecsétet. Nem hagyta nyugodni az ötlet, hogy gondolatait képekben fejezze ki. Ha minden szóhoz ki lehetne találni egy képet, amíg csak össze

nem állnak egy teljes írássá! Akkor Isten Igéjét örök időkre kőbe lehetne vésni. De egy ilyen vállalkozás szinte kivihetetlennek tűnt számára. Egyelőre egyikük sem tudott jobbat, mint hogy a történeteket szóról szóra gyermekeik emlékezetébe véssék.

Közben hosszú idő telt el, és az ellentétek csak még jobban kiéleződtek. Énókban Mehújáél unokája, Lámek uralkodott, akit a kereskedők mint a legnagyobb hőst magasztalták. A valóságban Lámek csupán egy brutális izomember és zsarnok volt. Férfiéveit azzal kezdte, hogy túltette magát a monogámia isteni parancsán, és két nőt vett feleségül. Ezzel elkezdődött a nők lealacsonyítása (degradálása), ami később oly sok szenvedést okozott nekik. – Lámeknek volt egy kovakőből készült tűre, mindkét oldalán hullámos köszörüléssel és csontból készült markolattal. Ezt a tűt mindig magánál hordta. Lámek mindenre képes volt. Jaj volt annak, aki a királyt felfingerelte! Csak az ősapát, Káint tisztelte. Egyszer azonban éppen vele veszett össze egy semmiségen. Lámek kisebbik fia bátran az ősapa oldalára állt. Lámek vadul őrjöngeni kezdett, majd megragadta a tűt, és mindkettőjüket leszúrta (7). Ekkor végre felébredt Lámek elvadult lelkiismerete. Két feleségének elénekelt egy siratóéneket, amely azonban még nagyobb dachban végződött. Az alattvalókon nagy rémület lett úrrá. A város addigra kiterelbelyesedett, és az egész dombot beborította. Talán 10 000 lakója lehetett. Lámek azonban még túlságosan erős volt ahhoz, hogy kitörhessen egy lázadás. Azonkívül mindenkit elkápráztatott egy új kulturális vívmány. Lámek fiai új magasságokba vezették a világot. Túbalkain feltalálta az ólom- és rézöntést. Még a meteorvasat is feldolgozta. Bányászat még nem volt, csak felszíni lelőhelyek. De óriási találmány volt az érc és a vas olvasztása és kovácsolása, miután ősidők óta csak köveket és csontokat munkáltak meg. Először a réz még olyan ritka és drága volt, hogy Túbalkain főként rézkarikákat készített belőle, amelyeket az előkelő nők ékszerként a ruhájukon hordtak. Ennek ellenére Túbalkain rézkohója jelentette az átmenetet az újkőkorszakból a [15] rézkőkorszakba. – Jábál sem maradt el jelentőségben fivéreitől. Ő azonban egy másik területen tevékenykedett, ugyanis állattenyésztő volt: „Ő lett a sátorlakók és pásztorok ősatya”. Kecse- és birkapásztorok már Ábel idejében voltak. Jábál a rettegett őstulokokkal és vaddisznókkal vette fel a versenyt. Ez nagy vállalkozás volt, amihez egy csapat vadászra volt szüksége. Nyíllal és íjjal, valamint obszidiánból készült sarlókésekkel dél felé indultak a még ma is Taurus-hegységnek (Bika-hegység) nevezett hegyek közé. Ott rajtaütöttek egy őstulokcsordán, amely a lejtőkön legelészett. Izgalmas harcban megölték a felnőtt állatokat, és felrakták őket a szánjaikra. Ez a városban bőséges húskészletet biztosított. A borjakat azonban összefogdosták lasszóikkal, és maguk után vonszolták őket. A fiatal állatokat a város mellett előkészített karámban nevelték fel. Ugyanígy jártak el a vaddisznókkal. Néhány év múlva Jábál fiai nomád pásztorokként vándoroltak a síkságon keresztül a megszelídített szarvasmarhák nyájaival. Most már sokkal több hús és tej volt, és nőtt a jólét. De nem ez volt az egyetlen haszon. Valaki feltalálta a faekét, és befogott eléje egy bikát. E vad bikák számára nehéz volt az ösztöke ellen rugdalózni. Erejükkel az embereket kellett szolgálniuk. Ezentúl több földet lehetett megművelni. Az éhség réme ismeretlenné vált. Teheneket fogtak a szánok elé, amelyeken kévéket, gyümölcsöket, elejtett állatokat, fát és követ szállítottak. Messzi tájakra jutottak el velük, és márványt hoztak a Meander-völgyből, alabástromot a mai Kayserie vidékéről stb. Az ember győzelme a vad és erős őstulok fölött nagy diadal volt, amely kifejezésre jutott a város minden lakószobájában. Erről tanúskodnak a megformázott bikafejek a falakon, valamint a szarvpárok az oltárokon és padokon.

Hangosan hirdették, hogy elmúlt a régi átok, miszerint az embernek arcának verejtékével kell ennie a kenyerét. Mostantól kezdve ezért az ökröknek kell izzadniuk. Az emberek viszont időt nyernek, hogy élvezhessék az élet örömeit. – Lámek harmadik fia már készen állt saját találmányú citeráival és fuvoláival. Fiai hivatásos zenészekként léptek fel. Lámek karddalához vad zenét találtak ki. Kint a réten féktelen néptáncokat jártak izgató dallamokra és álarcos multságokat tartottak bikaszarvakkal. – A bika felett aratott győzelem megünneplését a későbbi nemzedékek sem felejtették el. Ők a tettet egy istennek tulajdonították. A hettitáknál a főistent mindig egy bikán állva vagy lovagolva ábrázolták. Minden istenük szarvakat viselt a sisakján. [16] Tehát a bikát egy isten győzte le, ereje pedig istenekre és emberekre szállt át. – Júbál, az első zenész és Túbalkain, az első kovács sem merült feledésbe. Őket később isteni rangra emelték. Júbálból a görögöknél Apolló lett, az éneklés és fuvalás istene. Túbalkain nevének első szótagja lemaradt. A rómaiaknál Vulcanus lett belőle, a kovácsisten, akinek minden tüzet okádó hegyben olvasztókohója és kovácsműhelye volt (8). Akárcsak a görögöknél, a nőknek Lámek idejében is mindenek előtt szépeknek kellett lenniük, és érzéki örömeiket okozniuk. Ez a nevükből is kicseng. Ádá azt jelenti: ékszer; Cillá: felüdülés; Naamá: bájos. Bojtokkal és rézkarikákkal díszített tarka csíkos ruháikban és finoman kilyukasztott kőgyöngyökből álló láncokkal biztosan szépek is voltak. Ezt maguk is megállapíthatták, amikor obszidiántükrükbe néztek.

Így ezt a korszakot az istentelenség és a pogány szokások, az erőszak és az erkölcsi romlás, a materializmus, a technikai vívmányok és a kulturális teljesítmények, a büszkeség és az élet élvezete jellemezte.

„Amikor látta az Úr, hogy az emberi gonoszság mennyire elhatalmasodott a földön, és hogy az ember szívének minden szándéka és gondolata szüntelenül csak gonosz, megbánta az Úr, hogy embert alkotott a földön” (1Móz 6,5–6).

De még türelmesen várt, és hagyta, hogy a gonoszság kiteljesedjen. Létezett még a szent maradék, a kis Jahvegyülekezet. Lámek kortársa volt Mahalalél („Dicsérd Istent”) unokája, Énók, a beavatott, akit Isten prófétának hívott el. Isten Igéje tűzként égett Énók szívében. Isten harcosa lett, olyan nagy formátumú, mint később Illés. Évekig vándorolt országában prédikálva, de az emberek nem hallgatták meg a szavát. Végül Lámek városában is megjelent, a király elé állt, és kihirdette üzenetét: „Íme, eljött az Úr szent seregeivel, hogy ítéletet tartson mindenek felett, és megbüntessen minden istentelent minden istentelenségért, amelyet istentelenül elkövettek, és minden káromló szóért, amelyet istentelen bűnösökként ellene szóltak” (Júd 14–15). Lámek tajtékozott a dühtől. A körülállók köveket kaptak fel, hogy megdobálják Énókot, de ő közöttük sértetlenül eltávozott. Figyelmeztetése hiábavaló volt.

Amikor Énók hazatért, összehívta a barátait. Évek óta foglalkoztatta Mahalalél vágyálma az írásról. Nekiálltak, hogy közösen megalkossák, és Isten segítségével ki is dolgoztak egy egyszerű képírást. Kőtáblákat készítettek, mert az agyag túlságosan törekeny volt. [17] Egyiküket kinevezték írnoknak. Lassan, képenként véste a táblába, amit Énók király diktált neki: „*Kezdetben teremtette Isten a mennyet és a földet*”, az egész teremtéstörténetet. A bal alsó sarokba egy aláírás került: „*Ez a menny és föld teremtésének a története*” (1Móz 2,4) (9). Még hiányzott Ádám története, amit neki magának kellett megfogalmaznia. Az ősapa még élt, bár már

gyengélkedett, hiszen elmúlt már 900 éves. Szellemé viszont még friss volt. Énók elindult hozzá írnokával, és megpróbálta rávenni az aggastyánt, hogy diktálja le emlékeit. Ádám utolsó erejével szívesen eleget tett a kérésnek. Az aláírás így hangzott: „Ez Ádám kőbe véselt története”. Tanúsítandó, hogy a két tábla a teremtésről és az Éden-kertről összetartozik, Énók egy összekötő mondatot tett a végére, amit az első tábla végéről vett: „Amikor Isten embert teremtett, Istenhez hasonlóvá alkotta... és megáldotta” (1Móz 5,1-2). Most már a hívőknek volt egy kis Bibliájuk, amelyet többé senki sem hamisíthatott meg. Énók utolsó éveiben csendesen élt az ő körükben, míg Isten el nem ragadta prófétáját. Énók nem a remélt kígyótaposó volt, de hasonlított Jézus Krisztushoz Istennel való kapcsolatában és mennybemenetelében.

Isten az Eljövendőnek még egy harmadik előhírnökét szemelte ki abban a régi világban: Nóét, akinek egy megmentő művet kellett alkotnia, hogy embereket és állatokat átvigyen az ítélethől és pusztulásból egy új földre. Nőé Isten rendelkezésére akart állni, hogy vigasz legyen a világban. Király volt, akárcsak ősei. Sok alattvalója függött tőle. Nőé képes volt jól cselekedni, noha az emberek a háta mögött kinevezték Istenben való hite miatt, amit már senki sem osztott vele. Nőé azonban tántoríthatatlanul járta a maga útját. Imádkozó ember volt, akárcsak hívő ősei Ábeltől kezdve. Amikor 500 éves lett, megérte, hogy az Úr beszélt vele, és közölte vele elhatározását, hogy egy nagy özönvíz által megsemmisíti azt a romlott emberiséget. Nőének egy nagy hajót kellett építenie, hogy megmentse magát, családját és a sok állatot. Isten elmondta Nőének a hajó méreteit, és mutatott neki róla egy képet, amelyet az emlékezetébe kellett vésnie. Nőé megrendült a hír hallatán, és megijedt a feladat nagyságától, mégis hozzá volt szokva, hogy bízson Istenben és engedelmeskedjen neki. – Nőé nagyon okos ember volt. Egy óriási hajó építésével csak egy zseniális építőmester tudott megbirkózni (3). Népében ügyes ácsok voltak, akiket azonban alkalmazni és fizetni kellett. Közben a technika tovább [18] fejlődött. A kőbalták mellett megjelentek a rézszerszámok is. A rézkőkorszaki emberek mesterségbeli tudása már figyelemre méltóan magas szintű volt. De egy ilyen vállalkozás akkoriban mégis meghaladta az emberi tudást. A világon nem voltak hasonló alkotások, amelyeken Nőé tapasztalatokat szerezhethetett volna. Isten azonban maga adta az utasításokat, és Nőé követte azokat. – Abban az időben az ország fővárosa Suruppak volt Mezopotámia déli részén. Közelében volt egy tágas, ritkás erdőterület, amelyben fehértölgyek nőttek, olyan magasak, mint a mai mamutfenyők. Egy csapat ács nekiállt kivágni ezeket az óriásfákat, amelyeket aztán hosszú, négyszögletes gerendákká faragtak.

Noé a bárkában
(Egy katakombában talált kép)

Ezeket a gerendákat csupán csapok és csaplyukak segítségével egymáshoz erősítették. Az építkezés fokozatosan haladt előre. 8000 tömörköbméter fára volt szükség hozzá. A bárka – 137 méteres hosszúságával, 23 méteres szélességével és 13 méteres magasságával – olyan nagy lett, mint egy óceánjáró. A szerkezet mesteri volt, a falak pedig szegek nélkül is szilárdak és vízhatlanok. A bárkának három emelete volt. A legalsón elegendő hely volt az élelem- és takarmánykészletek, valamint a szalma számára. Középen és felül több száz kis és néhány nagy rekesz volt. Más helyeken kalitkák sorai álltak fém pálcákkal, mint egy madárkiállításon. Fent körös-körül ablaknyílás volt, amelyet a tetőt tartó gerendák tagoltak. A legfelső emeleten a négy család – Nőé és fiai a feleségeikkel – lakószobái voltak. Az egész bárkát kívülről és belülről befestették egy viasz-szerű festékekkel. Minden nagy ügyességre vallott, de ha nem Isten lett volna a legfőbb építtető, Nőé nem alkothatta volna meg az óriási építményt. Az építkezés sok évig tartott. Istennek még volt annyi türelme, hogy addig elviselje a bűnös emberiséget. De az emberek nem értették a bárka üzenetét. Abban az évben, amikor a bárka készen lett, meghalt Nőé nagyapja, Metúselah (vagy Matuzsálem), az utolsó Nőé ősei közül. Nőé a halálos ágyához sietett. Azután azon serénykedett, hogy írásban rögzítse családfáját, mind a tíz névvel és adataikkal, hogy ne merüljenek feledésbe (9). Csak egy kis kőtáblára volt szüksége, amelybe az írnok a diktált szöveget belevéste. Ezt követően szólt még az istentelenségről, az emberek romlottságáról és Isten elhatározásáról, hogy megsemmisíti őket. Részletesen beszélt Énókról és apjáról, Lámeokról, akiben tovább élt a Jahvében való hit és a megátkozott világ miatt [19] érzett szomorúság. Amikor fia született, újra reménykedni kezdett. Nőénak, vagyis Vigasznak nevezte el, mert mint mondta: „Ő vigasztal meg bennünket kezünk fáradságos munkájában a termőföldön, amelyet megátkozott az Úr.” Ezekkel a szavakkal, amelyek Nőét egész életében végigkísérték, tábláját az Ádám-tól származó második táblához csatolta. Saját harmadik tábláját így írta alá: „Ez Nőé története... Nemzette Sémot, Hámot és Jáfetet” (1Móz 5,32; 6,9–10). A bárka építése befejeződött. Ragyogó napsütésben állt a szárazföldön. Az emberek nevettek, ettek és ittak, ültettek és építettek, esküvőket ünnepeltek. De az egész állatvilágon nagy nyugtalanság és félelem lett úrrá, amint az katasztrófák előtt gyakran megfigyelhető az állatokon. Nőé az emberekkel sok állatpárt hozatott. Közelről és távolról ijedt vadállatok maguktól is jöttek. Isten szívükbe adta azt a megérzést, hogy a bárka menedékhely a számukra. Sémnek, Hámnak és Jáfetnek épp elég munkát adott, hogy az izgatott állatokat a megfelelő állásokba vezessék. Kétezer állat számára volt hely. Madarak seregei szálltak le, és rejtőztek a nyitott kalitkába. A kis állatok, mint a patkányok és egerek, rovarok, bogarak és pókok észrevétlenül érkeztek, és az alsó szinten kerestek menedéket. Ez jó is volt így. Legtöbbjük később a két macska, sünn, bagoly, fecske zsákmányállata lett. Utolsóként Nőé vonult be a bárkába családjával együtt, és Isten bezárta mögöttük az ajtót. És akkor elkezdődött az ítélet. Fűlsiketítő robajjal remegett és ingott a föld, majd meghasadt. A mély hasadékokon keresztül kiáradt a földalatti tavak vize, és elöntötte a szárazföldet. Vulkánok törtek ki: a Hasan Dagh, az Ararát és sok más. A hamufelhők az égig szálltak, és beleütköztek a vízboltozatba, amely védőburokként vette körül a földet. Ez a víz is a földre zúdult. A viharok magasra korbácsolták a hullámokat. Az emberek örömmámora jajkiáltásokba torkollt. Mindnyájan megfulladtak (10). Az erős bárkát azonban a víz magasra emelte. Ellenállt a legnagyobb viharoknak és a legvadabb hullámoknak is. 40 nap múlva a felhőszakadás véget ért, de a szárazföldet már tenger borította (3). A bárkában semmiben sem szenvedtek szükségét. Vártak és bizakodtak. Sok állat egyfajta téli

álomba merült, és nem igényelt gondozást. De a többivel épp elég dolga akadt a nyolc embernek. – Végre a 150. napon a távolban felbukkant egy sziget. Az Ararátvulkán csúcsa volt, amely meredeken emelkedett ki az örmény fennsíkból 5156 méter tengerszint feletti magasságban. A bárka itt [20] feneklett meg, 400 méterrel a csúcs alatt. Az erős gerendák nem törtek szét, amikor a sziklákhöz ütköztek, amelyek közé a hajó beszorult. Az emberek és az állatok életben maradtak, és a bárka még egy fél évig lakóhelyül szolgált nekik, amíg a víz el nem apadt. Befejeződött Isten ítélete az akkori világ fölött. Amikor Nőé és családtagjai a hosszú megpróbáltatás után végül szilárd talajt éreztek a lábuk alatt, forró hála szállt föl Teremtőjükhöz és Megtartójukhoz. [21]

2. fejezet: Nóé és az első népvándorlások

A vízőzön vizei fokozatosan elapadtak. Hová tűntek? – kérdezhetjük. Nos, az északi és déli pólus felé áramlottak. Ott így szólt Isten a tengerhez: „*Eddig jöhetsz, tovább nem! Ez ellene áll büszke hullámaidnak!*” (Jób 38,11). És a sarki hidegben jégkontinensekké tornyosultak a hullámok. Nagy földterületek tűntek el örökre a tengerben. Atlantiszt elnyelte a hasonló nevű óceán. Lemuriából, a Madagaszkár és Indonézia közötti széles szárazföldi hídból keletkezett az Indiai-óceán. A Dánia és Anglia közötti fenyőerdők örökre elsüllyedtek. Az Égei-tenger szigetei is valaha hegyek voltak a szárazföldön. A lakható föld kisebb és barátságtalanabb lett. Az előbbi Nóé még nem tudhatta a bárkában, de az utóbbit minden kellemetlenségével együtt érezhették. Minél tovább süllyedt a víz és minél magasabbra emelkedett ki belőle a hegycsúcs, annál hidegebb lett. A tél is beköszöntött. Jeges viharok tomboltak a hajó körül, hótömegeket hozva magukkal. Ilyet még sohasem tapasztaltak, és nem is sejtettek. Élelemből azonban egyelőre nem volt hiány. A hótakaró alatt és a sok állat között meleg volt. Így vártak hónapról hónapra. Nóé naponta összehívta családját, hogy elolvassák kis Bibliájukat, a három kőtáblát, és hogy imádkozzanak. Ezzel is a bizakodást és a türelmet gyakorolták. Végre melegedni kezdett az idő, és a hó olvadozni, a víz pedig apadni látszott. A kiküldött madarak közül a galamb egy olajfelevelet hozott. A völgyben tehát olajfaágak eresztettek gyökeret, és hajtottak ki. Nóé kinyitotta a bárka fedelét, valamint a nagy ajtót, és kiengedte az állatokat, amelyek azonnal szétrajzottak. Nóé a völgyeket családjá és a háziállatok számára túl iszaposnak találta. Egy ideig még a hegyen kívánt maradni. De milyen volt ott az élet? Nóét megijesztették a jégzáporok és a mindennapos ádáz viharok, amelyek azóta is uralkodnak odafent, a hegy magaslatain. Nem volt más választása, mint hogy nagy hálájával és éppoly nagy aggodalmával Istenhez forduljon, aki korábban olyan gyakran beszélgetett vele. A fiaival a bárka gerendáiból egy magaslaton kis szentélyt épített, és felállított benne egy oltárt. Ott minden fiatal, tiszta állatból hálaáldozatot mutatott be, Isten pedig kegyesen fogadta azt. Amikor a férfiak kiléptek, a felhők elvonultak, és egy azelőtt sohasem [22] látott csodálatos szivárvány ívelt át az égen. Ekkor Isten nagy ígéretet tett arra nézve, hogy többé soha nem pusztítja el a földet özönvíz által; hogy a megváltozott földön, fagyban és hőségben, a vetés és aratás sohasem szűnik meg. És Isten megáldotta az embereket és az állatokat, és szövetséget kötött velük. Ekkor adta Nóénak az első törvényeket. Az emberek többé nem élhetnek szabadon, a saját tetszésük szerint, hanem ismerniük kell Isten akaratát. A gyilkosok, mint Káin és Lámek, többé nem élhetnek tovább büntetlenül. De vad vérbosszú sem marcangolhatja szét a nemzetségeket. A népek és államok vezetőinek ki kell végezniük minden gyilkost (1Móz 9,6): „Aki ember vérént ontja, annak vérént ember ontja. Mert Isten a maga képmására alkotta az embert.” Mennyire eltávolodtunk mi mai emberek Isten törvényétől, önhitt irgalmasságunkban, népeink kárára! – Nóét és fiait mélyen megérintették Isten szavai. Az Ararátot úgy tekintették, mint Isten hűségének emlékművét. Nem akarták elhagyni anélkül, hogy ne hagyjanak valamilyen jelt maguk után. A bárka melletti sziklákba belevésték a képírásukat. Így

az egyik kövön, amelyet nemrégiben bátor hegymászók ismét felfedeztek, ez áll: „Isten a vizek alá vetette el a szavak vetését. A vizek felülről zúdultak le, és ellepték a földet. Gyermekei a hegycsúcson találtak nyugalomra” (10). Teltek-múltak a hetek. Az idő egyre melegebb lett. Nőé készülődött a hegyről való leereszkedésre. Már a bárkában megszülettek az első gyerekek: Elám, a barna, fürtös hajú kisfiú, és a kövér, fekete hajú Kús. Jáfetnek is született egy fia, akit Gómernek („Kéve”) nevezett el. A szőke gyermek nem arra született, hogy mindig a vizeken hajózzon, hanem hogy vessen és behordja a kévéket. Született még egy kisöccse, akit a szülei Mágógnak („Csúcsról Való”) neveztek el. Sémnek is megszületett a második fia: Assúr, ami annyit jelent, hogy Haladás. Tehát elkezdődött a költözködés. Legelő ment Jáfet, mint a legjobb expedícióvezető, karján a kis Gómerrel. Őt követte Nőé, aki legféltettebb kincsét, a három kőtáblát vitte. A többi apa és anya vitték a kisgyerekeket, és vezették a szamarakat, hátukon a vetőmaggal teli zsákokkal. Legvégül haladt a félénk tehenek és juhok nyája, amelyet kutyák tereltek. Csak a kecskék mászkáltak vidáman és elbizakodottan a völgybe vezető veszélyes kőgörgöten. Mindnyájan baleset nélkül megérkeztek a hegy lábához. Nőé szívéig hatoltak azok az igazságok, amelyeket sokkal később írt le Isten egyik embere a 91. zsoltárban: „Mert [23] megparancsolja angyalainak, hogy vigyázzanak rád minden utadon, kézen fogva vezetnek téged, hogy meg ne üsd lábadat a kőben” (11).

Az özönvíz története, az emberek és állatok tömeges pusztulása, a nyolc ember megmenekülése a bárkában és Isten szivárvánnyal megpecsételt szövetsége mély nyomokat hagyott Nőé fiainak az életében, amelyek életük hátralevő ötszáz évében sem halványultak el. Megismerték Istent törvényének szigorában, valamint kegyelmében és hűségében azok iránt, akik félték Őt. Törvényeit feltétlenül meg akarták tartani, és gyermekeiknek is megtanítani. – A völgybe érkezve nagyon megörültek a zöld mezőnek. Üde zöld fű nőtt ott az állatoknak. Olajfaágak sarjadtak ki, és kisebbfajta bozótot alkottak. A család itt letelepedett, és épített néhány kunyhót. Ma ezek helyén Jereván városa áll, amelynek jelentése „Első Megjelenés”. Nőé az északi lejtő egyik széles hasadékában kihajtott szőlővesszőket fedezett fel. Gondozni kezdte azokat, és a hegyoldalon szőlőt telepített. Ezt a helyet elnevezte Ahorának vagy Aghurinak („Szőlőtelepítés”). A falut mind a mai napig így hívják (12 + 3).

Jáfet azonnal letelepedett, és földművelésbe kezdett. Bikáját a faeke elé fogta, felszántott egy darab földet, és magokat vetett belé. Amikor Gómer felnőtt, megtanult kévét kötni, amint azt a neve is ígérte. – Sém, az állattenyésztő volt az, aki leginkább hasonlított apjára hitéletében, de két idősebb fia sok gondot okozott neki, különösen Assúr haragos, uralkodásra vágyó és kegyetlen természete, ami már gyermekkorától megmutatkozott. Sém vigasza harmadik fia volt, a legjámborabb Nőé összes unokája közül. Fivéreihez hasonlóan ő is apja nyájainak pásztora volt, akárcsak a fiatal Dávid. Egy napon egy oroszlán ugrott ki a bozótból, és elragadott egy bárányt. A fiatal pásztor megragadta a buzogányát, majd hangosan Istenhez kiáltva az oroszlán után rohant, és kiragadta szájából a bárányt, miközben nagyokat sújtott rá.

Fivérei, látták ezt, és az Ar-pak-sad („Oroszlán szájából kihúzta”) nevet adták neki. Ő maga meg volt róla győződve: „Isten, aki megmentett engem az oroszlántól, továbbra is meg fog fog óvni minden veszélytől. Bízom benne.” Nőé felismerte, hogy Sém és Arpaksad lesz az a két férfi, akikkel Isten megvalósítja a terveit. A három kőtáblát Arpaksadra kívánta hagyni.

Hám volt a legtehetségesebb a három fiú közül, és kézműves lett [24] belőle. Esténként azonban négy fiánál ült, és Isten szövetségét és törvényeit tanította nekik. Megtanította őket a képíráásra is, és megparancsolta nekik, hogy később írják le a törvényeket, és jól vessék gyermekeik emlékezetébe.

Kús, a legidősebb fiú így is tett. Az eddig talált legrégebbi kőtábla az ő népétől származik. Micraim, a második fiú, komoly és tépelődő volt. Olyan kérdéseket tett fel, amiket még nagyapja, Nőé sem tudott megválaszolni: „A vízbefúltak mind feloszlottak-e, és csontjaikat nem temették el. A lelkük is feloszlik? Vagy még élnek, és meg kell jelenniük Isten ítélőszéke előtt? Milyen az élet az örökkévalóságban?” (Ezek voltak a halotti kultuszt gyakorló egyiptomiak ősatyjának a gondolatai). Nőé csak Énókra és elragadtatására tudott utalni. Isten addig még nem nyilatkoztatott ki többet. Hám véget vetett a tépelődésnek, és munkára fogta fiait.

„Örményország egy hegysziget. A 3000-4000 méteres hegyvonulatok az országot 1500-1800 méter magas fennsíkokra tagolják. Csak az Ararát völgye fekszik 1000 méternél alacsonyabban. Éghajlatilag is különleges a helyzete, mivel elzártsága miatt a nyarak igen melegek, a telek pedig mérsékelten hidegek, míg a többi zónában kontinentális éghajlat uralkodik... Örményország hegyei ásványokban gazdagok. Már évezredekkel ezelőtt bányásztak ott obszidiánt.” (13)

Hám és fiai felfedezőútra indultak. Elhagyták a völgyüket az olajfaival, és felmásztak 1000 méterrel magasabbra a fennsíkra, amely nyári legelőül szolgált Sém állatai számára. Azután továbbmentek a magas Aragac vulkánig. Annak lejtőin obszidián-rétegeket találtak. Ez nagyon szép és hasznos üveges kőzet. A magukkal vitt szamarak alig tudták hazáig cipelni a kövekkel megrakott zsákokat.

Egy másik útja során Hám eljutott az északi Kis-Kaukázusba. Ott felfedezett egy vastag felszíni rézérc-eret. Micsoda gazdagság! Most már megtarthatták, sőt új dolgokra használhatták a káiniták összes tudását. Amíg az asszony a lányait fonásra, szövésre és fazekasságra tanította, addig Hám bevezettette fiait a rézöntés, a szerszámkészítés és a házépítés tudományába. Többé nem volt idő a mélyenszántó gondolatokra. Különösen Hám gondolkodása lett egyre anyagiasabb. Sokat beszélt Túbalkainról, akit jobban csodált, mint a saját apját, Nőét. Érzéki természete fokozatosan ledöntötte az Isten által felállított korlátokat. Kánaán nevű fia hasonlított rá ebben. De maga Nőé is elbukott [25] egy sötét órában, amikor lerészegedett a saját borától. Ismerjük a történetet. Nagy volt a veszély, hogy az új emberiség eltávolodik Istentől. A komoly bűnbánat azonban ismét helyreállította Nőét és Hámot.

Az Ararát völgye, bármily szép is volt, szűkössé vált a növekvő nemzetség számára. A fennsíkok a hosszú és hideg telek miatt nem csábítottak a letelepedésre. Ezért Nőé és felesége elhatározták, hogy felfedezőútra indulnak. A völgyet a vad Araksz folyó szeli át. A házaspár a folyó mentén vándorolt délkelet felé. Egy örmény népdal így énekli meg a folyót:

„Miért habzanak a hullámaid, Araksz, nem találva nyugalmat és pihenést? Miért sietsz széles ívben hazádból a tenger felé?”

Körülbelül száz kilométerrel lejjebb a völgy kiszélesedik, mielőtt az Araksz északnyugat felé kanyarodik. A hely alkalmas volt a letelepedésre. Magas hegyek koszorúja védte. Hazatérvén, a szülők arra unszolták a családot, hogy keljenek útra, ami hamarosan be is következett. A völgyben épült új várost elnevezték Apobaterionnak („Kivonulás Helye”). Ezt a nevet meg is tartotta kb. Kr.u. 100-ig, és az ókorban ismert város volt. Mai neve Nahicseván („Első Szállás”), ami éppolyan találó név. A környéken több név is utal ezekre az első településekre. A közeli

Temanin nevének jelentése: „A figyelem Helye”, Sarnah jelentése: „Nóé faluja”. Sokáig éltek ezen a vidéken. – Több mint 600 éves kora ellenére Nóé még jó erőben volt. Újabb vidéket akart felkutatni. Feleségével ismét az Araksz folyását követték, amely hamarosan északkelet felé kanyarodott. Megérkeztek a mai Azerbajdzsánba. Nóé felesége ott halt meg. Nóé nagyon megsiratta és gyászolta. Eltemette, és sírja fölé egy követ állított, amelybe a Marend szót véste („Itt van az anya”). Évekkel később utódok érkeztek a helyre, és megtalálták a követ. A várost, amelyet itt építettek, elnevezték Marendnek. – Nóé egyedül vándorolt tovább, majd átvezette családját a déli hegyvonulaton, amíg ismét egy széles völgybe érkeztek, ahol letelepedtek. A bárka emlékére az új várost Ta Baris-nak („A Hajó”) nevezték A város mai neve Tebriz, és ismert város Iránban.

Mind ez ideig Nóé utódainak három nemzetsége együtt maradt, és természetesen mind ugyanazt a nyelvet beszélték. A törzsek növekedése azonban kíváncsossá tette a szétválást. Hám volt az első, aki új hazát keresett. Kús, Micraim és Pút nevű fiai követték őt a családjukkal. Kánaán azonban egy sémita nőt vett feleségül, és annak a családi [26] kötelékében maradt. Hám nomádként bejárta az egész iráni felföldet. Magas hegyek mellett haladtak el, különösen amikor a Hindukus előhegyeihez értek. Kús úgy vélte, hogy a Menny Istene szívesen tesz kinyilatkoztatásokat hegyek tetején, mint egykor az Araráton. Ő és Micraim megmászta egy magas hegyet, de nem találkoztak Istennel. – A törzs egyre tovább vándorolt anélkül, hogy találtak volna nekik tetsző földet a letelepedéshez. Végül elérkeztek az Indushoz, amely álljt parancsolt nekik. Most hogyan tovább? A találékony Hám nem hiába dolgozott egykor a bárka építésén, majd sokáig utazott benne. Az Indusnak volt egy sűrű nádsávja. Ez adta Hámnak az ötletet. A nádat erős kötegekké fonták, majd ezeket szorosan egymáshoz csomózták, míg a végén olyan nem lett az alakja, mint egy kis hajóé. A tenger hullámaint fartókéval és magas hajóorral kívánták meglovagolni; Hámot ugyanis nagyon csábította egy tengeri utazás. Végül elkészült egy egész csónak. Vitorlaként a sátorponyváikat használták (14). Így lesodortatták magukat az Induson, és kifutottak a tengerre. Nyugat felé vitorláztak úgy, hogy a szárazföld látótávolságban legyen. Pút és Micraim, a líbiai és az egyiptomi ősök, behajóztak a Vörös-tengerbe, és ott partra szálltak. Kús fiai elváltak. Az egyik Dél-Arábiában maradt, egy másik Afrika szarvánál kötött ki, és embereivel felkapaszkodott az etióp felföldre. Hám és Kús a többi fiúval felhajózott a Perzsaöbölbe az Eufrátesz torkolatáig, majd árral szemben tovább arra a földre, amelyet elfoglaltak (15). – Hosszú szárazföldi és tengeri vándorlásuk során Hámot és fiait mindig lenyűgözte a csillagos égbolt a fejük felett. Csodálkozásukat megfigyelések, ezt pedig számítások követték. Látták, hogy az égbolt minden éjszaka körbefordul a sarkcsillag körül. Ez segített nekik a tájékozódásban, mind a szárazföldön, mind a tengeren. Észrevették a változatlan csillagképeket, és neveket adtak nekik.

Fölöttébb elcsodálóztak a bolygók felfedezésén. És akkor elkezdtek számolni. Mindez jó és szép volt, és Isten imádására ösztönzött. De a régi „gonosz kigyó” most is megjelent a színen, és egy kis mérget fecskendezett magasztos gondolataikba. A Nap és annak pályája váltotta ki a legnagyobb csodálatot. Arra a gondolatra jutottak, hogy a Nap talán maga az Isten. De az agyagtáblán olvasható teremtetéstörténet másként szólt, és Hám ismerte ezt. Az egész ég a Nappal és a csillagokkal Isten teremtetett világához tartozik. Ő maga fölötté áll, és nem [27] része annak. Így Hám szét tudta taposni a mérgező magot a fiainál. Később, a századok múlásával azonban ismét kicsírázott, méghozzá az összes népnél. A napisten győzött: a hámita Rá vagy Ré, a sémita Baál vagy Bél, a jáfetita Hélios. Megnyílt az ajtó a politeizmus

(többistenhit) és a panteizmus (Istent a természettel azonosító filozófiai irányzat) előtt, a kígyó diadalmaskodott. Egy másik trükk is sikerült neki. Ősszekeverte az asztronómiát az asztrológiával (a csillagászatot a csillagióslással), és démoni függőségbe taszította az embereket. A korai honalapítóknál az ördögi magnak azonban csak az első csírái hajtottak ki. Ők még hittek a láthatatlan Istenben és Igéjében.

Amikor Hám elfoglalta a mezopotámiai földet, azonnal felismerte benne régi hazáját, noha az egykori városok mélyen a rájuk hordott agyagréteg alatt feküdtek. Az országnak ez a déli része még nagyon mocsaras volt. Tovább vándoroltak észak felé. Ott, Bábeltől keletre építették fel első városukat, Kist (16). Nemsokára királyok uralkodtak ott, de nem zsarnokok. Nagy feladatokat kellett megoldaniuk. A földet meg kellett művelni. Hozzáláttak, hogy közösségi munkával egy csatornát építsenek, hogy bőségesen öntözhessék tikkadt földjüket. – Nyelvük az idők során megváltozott. A régi képirást már egyenes vonalakkal stilizálták. – Micraim emberei a Sínai-félszigeten nagy rézlelőhelyeket fedeztek fel. Ez élénk kereskedelemhez vezetett, amit nádhajókon bonyolítottak le Arábia körül. Mindenütt új kulturális élet fejlődött ki abban az országban, amelyet Hám Sumérnak (Sungár, Singár, Sineár) nevezett el. 100-200 év múlva annyira felvirágzott, hogy alig lehetett felismerni, bár még mindig a rézkőkorszakban volt. A szent életű atyák, Hám és Kús ügyeltek arra, hogy a külső siker ne vezessen materializmushoz, kapzsisághoz és kötekedéshez. Amikor egy uralkodó meghalt, a nép között kerestek egy olyan férfit, aki kitűnt ügyességével, okosságával, jóságával és jámborságával. Ezt a férfit aztán királlyá tették. Így találtak rá egyszer Etánára, a pásztorra, aki megfelelt a követelményeknek. Etána népének pásztora akart lenni. Vándorolt szerte az országban, és az Ararát törvényére tanította az embereket. Újabb törvényeket is kitalált, a közös élet és az állam javára. Sokat beszélt Anuról, a legfőbb istenről, aki a sémita Élnék felelt meg, és Eáról, a sumér Jahvéról. Etána döntően hozzájárult ahhoz, hogy a sumér népet mély kegyesség hassa át. Példakép maradt egyszerűségében, és nem palotát építtetett magának, hanem egy templomot. [28] Etána mint király egyben főpap is volt és Isten képviselője. A templom egyben a kormányzás és a gazdasági irányítás központja is volt. – Hám ósátya annyira örült ennek a dédunokának, hogy második Énóknak nevezte. Ezer évvel később Kis királyainak listáját ékírással agyagtáblába vésték. Az évezredes szájhagyomány útján mindebből legenda lett. Énók és Etána egyetlen személlyé olvadt össze. A papok Etánáról írtak, a pásztorról és királyról, aki egy sas szárnyán az égbe repült.

Kis városának egy másik királya Dumuzi volt, a halász. Népének különleges kedvence volt, barátságos és vidám. Dumuzit szépnek tartották. Nevető tavasznak nevezték, és ujjongva éljeneztek. De volt ott egy sötét lelkű, gyanakvó ember, aki maga szeretett volna király lenni. Dumuzi ellenségévé vált, és meggyilkolta őt. Az egész nép mélyen meggyászolta és megsiratta szeretett királyát. Olyan volt ez, mintha a nevető tavaszt elnyelte volna a haragos tél. Hám Dumuzit Ábelhez hasonlította, aki éppoly ártatlan áldozat volt. Sokkal később Babilonban az el nem felejtett Dumuziból Tammúz lett, a tavaszisten, akinek eltávozását az év ugyanazon napján mindig megsiratták a siratóasszonyok (Ez 8,14). Maga Dumuzi és Kis népe nem ezt akarta. Az efféle pogányság kialakulását még jobban gyászolták volna, mint Dumuzi halálát.

Kis királyi korszakának vége felé egy újabb felfedezést tettek. Eddig levegőn szárított téglákat használtak. Most rájöttek, hogy a téglákat kemencében keményre lehet égetni. Így a házakat többé nem tudták szétmállasztani a tartós esőzések. A

fényt és égést jelentő „ur” szót átvitték az égetett téglára és az abból épült városokra. Lelkesedésükben azonnal építettek két új várost az Eufrátesz alsó folyásánál: Urukot (a Bibliában Ere) és Urt. Urukban a 2. sumér dinasztia uralkodott. Hamarosan nagy és pompás várossá fejlődött. Ellenben istenismeretük gyorsan visszafejlődött. Anu, a világ teremtetője és fenntartója, valamint Éa, a bölcsesség istene mellett ott állt Utu, a napisten és Nannar (vagy Szín), a nagy tiszteletnek örvendő holdisten. Az istennők közül a leghatalmasabb Inanna volt, Anu felesége, a szerelem és a termékenység istennője (a sémitáknál Istár vagy Astarte vagy Astárot). Az uruki templomban állt egy nagy és pompás alabástromváza, amelyen egy dombormű Inanna istennőt ábrázolja, amint áldozatokat fogad el a meztelen papok menetétől. Inanna kultuszához szakrális prostitúció kapcsolódott. „A 'Szent Nász' egy kultikus intézmény volt, [29] vallási és politikai jelentőséggel” (Magnusson, 6). Sok papnő (egy isten feleségei) állt ünnepnapokon a sumér férfiak rendelkezésére. A népben nagy tiszteletnek örvendtek, a templomok általuk gazdag adományokhoz jutottak. A sumérok azonban nem ismerték fel, milyen veszélyt jelentett a házasságra és az erkölcsi tisztaságra nézve ez a szentnek tekintett intézmény. Évezredekre beszennyezték vele saját népüket és a szomszédos népeket, amelyek utánozták ezt az erkölcstelenséget. A Biblia ezt nyíltan paráznaságnak nevezi. A próféták Mózesztől kezdve kemény harcot vívtak azért, hogy Izráelt ez ne fertőzze meg.

Urukban a kulturális fellendülés egyre nagyobb igényt támasztott olyan dolgok iránt, amelyek saját iszapos földjükön nem voltak fellelhetők: kövek, ércek, drágakövek. A déli tengeren közlekedő hajókon kívül számarkaravánokat állítottak össze, és az északi országukba küldték őket, több száz kilométerre. Elkezdődött a világkereskedelem. Egyelőre mi is elhagyjuk Sumért, és csatlakozunk egy karavánhoz, hogy meglátogassunk egy másik népet. A megművelt föld határán túl egy sztyeppeyszerű legelő kezdődik. Csak sátorfalvakat látunk és nomádokat, akik állataikkal vándorolnak. Azután a karaván nyugat felé fordul, és Kánaán földjén célba ér.

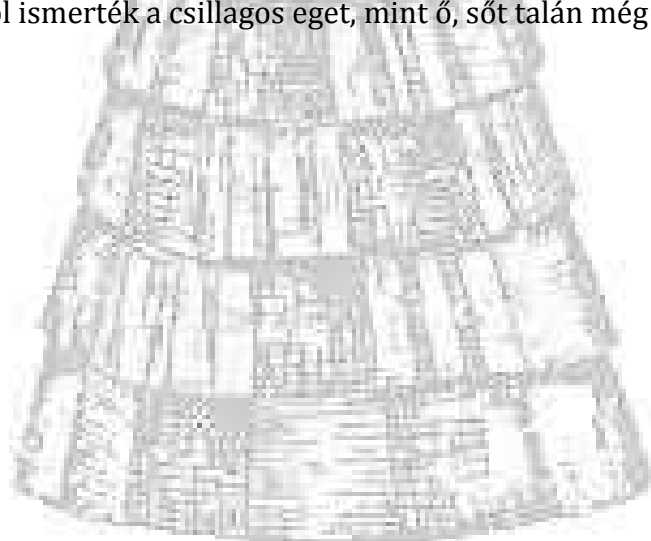
Kánaánt, Hám legkisebb fiát legutóbb az iráni sémiták között láttuk. Népe annyira összekeveredett velük, hogy kinézetük, viselkedésük és nyelvük teljesen sémitává vált. Csak két dologban ütközött ki hámita eredetük. Az egyik túlfűtött szexualitásuk volt, ami miatt Nőé megátkozta ezt az unokáját. A másik, hogy elutasították a sémita nomádeletet, és előnyben részesítették a városi kultúrát. Ezért elváltak a nomádoktól, és új földet kerestek a letelepedéshez. Csak Hét, Kánaán második fia maradt vissza, a többiek nyugat felé vándoroltak, és eljutottak egy nagyszerű vidékre a Földközi-tenger partján. Itt hegyeket és termékeny völgyeket találtak. „Amint azt az ásatások világosan mutatják, Kr.e. 3000 körül a városi életforma gyorsan terjedni kezdett” (Jepsen, 4). A kánaániták egy sor várost építettek: Hácór, Megiddó, Taanak, Bétseán, Tirca, Aj, Micpa, Jerikó, Urusalim és Sále, az égetett téglából épült város. Minden városban egy király uralkodott. Erős falak és egy szűk kapu védte az egy-kétezer lakost az ellenségtől. Megerősített határvárosaik voltak Sodoma és Gáza délen, valamint Szidón északon. Mindegyik városban virágzott a fazekasság. A kánaániták már forgatható fazekaskorongot használtak. A korsók finomra [30] simított felületét szép csíkos vagy rácsos mintákkal díszítették. „Kánaánban a későbbi korokban soha többé nem készültek ilyen kecses kerámiák” – írja Miss Kenyon régész.

Kánaán legidősebb fia sorshúzással azt a keskeny földsávot kapta, amely a tenger és a magas, erdővel borított Libanoni-hegység között húzódik. A földsáv termékeny

volt, de keskeny. Ott a tengerparton Szidón egy várost épített, amely az ő nevét viselte. A szidóniakhoz, akiket föníciaiaknak is neveznek, a tenger felől érkezett a szerencse néhány krétai hajó formájában, amelyek árboca egy erős viharban kettétört. Még éppen be tudtak futni Szidón természetes kikötőjébe, így megmenekültek. A szidóniaktól libanoni cédrustörzseket kértek, hogy a hajók számára új árbocokat készíthessenek. A szidóniak fizetségül azt kérték, hogy hagyjanak ott egy krétait, aki meg tud nekik építeni egy ilyen nádhajót, és ki tudja őket képezni a hajózásra. Nagy figyelemmel követték az új ferdeárbc és az okosan kigondolt kötélzet rögzítését. A krétaiak ezután vitorlát bontottak, és elhajóztak. A szidóniaknak nem volt papirusznádjuk a csónakjaikhoz, mert az csak a Nílus mentén nőtt, de másfajta nád is megtette. A krétai tanítómester beavatta őket a hajóépítés minden titkába. A cédrus volt a legjobb fa az árboc és az evezők elkészítéséhez. A szidóniak gyorsan tanultak, több flottányi nádhajót építettek, és az ókor legjelentősebb hajósnépévé váltak. Felkutatták az egész Földközi-tengert. Hamarosan elérték Hispániát, majd Herkules oszlopai között kimerészkedtek az Atlanti-óceánra. Ott megalapították a Tharsis nevű települést a Guadalquivir torkolatánál. Végül még a Brit-szigeteket is felfedezték, és a Cornwall-félszigeten megtalálták a számukra ismeretlen ónkövet. A puha ónt könnyen ki lehetett olvasztani belőle. Vajon nem lehetne-e felhasználni az új fémet a hazájukban? Telerakták vele hajóikat, és visszatértek Szidónba. (Később több ezer nádhajó érkezett az ónszigetekhez, amelyek helyét és titkát a szidóniak gondosan őrizték.) Szidónban az emberek az ónt használható kereskedelmi árunak tartották. Samarak hátára pakolták, és hosszú karavánokkal az Eufráteszhez szállították, ahol az értékes árut tutajokra rakták, amelyeken a kereskedők az ónnal lassan lesodródtak Sumérig. Urukban befutottak a kikötőbe. Az ón eljutott a rézművesekhez. Ezek szép tálakat és korsókat öntöttek belőle. De más célra az ón túl puhának bizonyult. Akkor egy találékony rézművesnek az az ötlete támadt, hogy egy kis ónt keverjen [31] a rézhez. Már csak Schiller „Ének a haragról” című versében, így kiáltott segédeinek: „Már réz pépje fő, gyorsan ónt elő! Lágyszilárdal, hús a hővel egybeforrva: kedvező jel” (Gáspár Endre fordítása). A siker nem maradt el. Az eredményül kapott bronz kemény volt, mint a vas, nem képződött rajta zöldrozsa, és aranybarna fénye volt. Ezzel a találmánnyal egy csapásra véget ért a rézkőkorszak, és elkezdődött a korai bronzkorszak. Ugrásszerű, hallatlan kulturális fellendülés kezdődött. Rézből már csak a szokásos edények készültek. De a fegyvereket, szerszámokat, ékszereket és művészi tárgyakat bronzból, ezüstből és aranyból öntötték. A kereskedők nádhajókkal vagy szármárkaravánokkal távoli országokba utaztak, ott eladták a termékeiket, és a pénzen ónt vásároltak Szidónból, rezeset a Sínai-félszigetről, aranyat az afrikai Ofírból, drágaköveket sokféle országból, alabástromot Anatóliából és más dolgokat, amelyek Sumér iszapos vidékén nem fordultak elő. A kézművesség igen fejlett volt. Az előkelő asszonyok levélaranyból készült virágokkal és levelekkel díszített koszorúkat hordtak fekete hajukon. A hadvezérek aranyból készült, drágakövekkel ékesített sisakjai és kardmarkolatjai ragyogtak a napfényben. „A tékozlóan gazdag uralkodóházak védelme alatt számos városban jólétben élt a nép” (Woolley, 16). Kétemeletes téglaházaikban, amelyeket egy vagy akár két belső udvar köré építettek, 6-14 szoba volt, és minden komforttal éltek látva. Az építészet magas szinten állt. A sumérok mozaikkal díszített vastag oszlopokat, boltíveket, sőt kupolákat építettek. A legkifinomultabb művészetet a templomaikban alkalmazták. – Vidéken is ügyes és szorgalmas nép dolgozott.

Az országban voltak száraz területek. A két nagy folyó is gyakran változtatta a folyását, és széles mocsarakat hagyott hátra. Az árvizek ellen gátakat kellett építeni, valamint csatornákat a mocsarak lecsapolásához és a száraz területek öntözéséhez. A nagy vállalkozást mélyépítő mérnökök tervezték és irányították, akik jól ismerték a geometriát. A szakaszokat földmérők tűzték ki. Minden helység küldött embereket kapákkal és lapátokkal. Évekig kellett ásniuk, amíg az első csatorna elkészült. További csatornák építését kellett elkezdni. Ezek áldást hoztak mind a száraz, mind a mocsaras földekre, amelyek így mind termékennyé váltak. A sumérok annyira örültek a Tigris-Eufrátesz csatorna felavatásának, hogy új időszámítást kezdtek. Ezt írták: „Az első évben, amikor a csatorna elkészült”. A földet gondosan [32] művelték. Széles gabona- és zöldségföldek váltakoztak gyümölcsültetvényekkel. A folyókat és csatornákat datolyapálma-erdők szegélyezték. A buján zöldellő réteken marhacsordák legelésztek. A vízi utak hálózatán embereket és árukat tudtak szállítani. A kis nádhajók gyorsan és könnyen vitorláztak egyik helyről a másikra. Észak felől érkeztek a megrakott tutajok, amelyek Urban vagy Urukban kötöttek ki. A karavánutakon is teherhordó szamarak ezrei lépkedtek. A mezőgazdasági termékek és mindenféle kultúraru fölöslegét a vízi és szárazföldi utakon keresztül a legkülönbébb külföldi árukra cserélhették. Élénk kereskedelmet folytattak Iránon keresztül egész az Indusig, ahol egy ugyanolyan kultúrsziget keletkezett. Még a Holt-tenger környékével is kereskedtek, amit ott a pusztában talált értékes bronzleletek bizonyítanak. Ehhez a kereskedőknek kis szamaraikkal több ezer kilométert kellett megtenniük (17). Az egész Közel-Keletet ellátták kultúrjavakkal, használati és művészi tárgyakkal. Így gazdagodtak meg a sumérok (18).

A sumérok nemcsak a gyakorlati és művészeti tevékenységben voltak tapasztalt mesterek, de a magas tudományokban is élen jártak. Amikor a számoszi Püthagorász (Kr.e. 580–496), a görög filozófus hosszú számolás után megtalálta a derékszögű háromszög törvényét, nevezetesen hogy a két befogó négyzetének összege egyenlő az átfogó négyzetével, és e fölötti örömeiben száz ökröt áldozott, nem tudta, hogy 2000 évvel azelőtt a sumér matematikusok és földmérők már régen ismerték és alkalmazták „Püthagorász törvényét”. Később ez, a sumérok sok más ismeretével együtt, feledésbe merült, amíg Püthagorász ismét fel nem fedezte. – Amikor Johannes Kepler a harmincéves háború alatt a prágai csillagvizsgálóban a bolygók pályáját figyelte és számította, ő sem sejtette, hogy 4000 évvel korábban az elfelejtett sumérok csillagászai éjszakáról éjszakára ott álltak a csillagvizsgálóikban, és éppen olyan jól ismerték a csillagos eget, mint ő, sőt talán még jobban. [33]

3. fejezet: Nimród

A Biblia két helyen beszél kulturális fellendülésről egy hatalmas uralkodó nevével kapcsolatban. Az özönvíz utáni Lámeket Gilgamesnek hívták. A teremtés könyve Nimródnak nevezi (19). A sumér nyelv és névadás változó volt, úgyhogy a legtöbb királynak két különböző neve volt (20). Gilgames hercegeként született Uruk (Erek) királyi városában. Ő az elődeitől eltérő életet képzelt el magának. Nem pásztorként vagy atyaként kívánta kormányozni alattvalóit. Ő hőstettekre és hódításokra vágyott, akármennyi vérbe és könnybe kerüljön is. Hatalmas vadász és hatalmas uralkodó akart lenni. Ehhez barátokra és segítőkészre volt szüksége. Gilgames még nagyon fiatal volt, amikor barangolásai során egy távoli helyre jutott, Uruktól háromnapos járásra. Ott élt egy barlangban Éabani (vagy Enkidu), a primitív ember, jószágaival és a föld csúszó-mászó állataival. Az ellentétek vonzották egymást. Az elegáns, arannyal ékesített herceg és a félmeztelen barlanglakó baráti szövetséget kötött egymással. Gilgames rávette Éabanit, hogy menjen vele, amit az meg is tett. Ezután együtt kalandoztak. Élt akkor egy Humbada nevű uralkodó, „a cédruserdő ura”, aki Uruk ellensége volt. A két barát rajtaütött és megölte, majd elfoglalta a cédruserdőt Uruk számára. Ez volt az első hőstett, és még nagyobb tettek következtek. Egy haragos istennő meg akarta semmisíteni Gilgamest. Egy vad bikát küldött le az égből, amely hét évig tartó aszályt okozott. Az égi bika tombolni kezdett az Eufrátesz vidékén: „Az égi bika fűjtatása nyomán megnyílt egy gödör: száz uruki férfi esett bele. Második fűjtatása nyomán megnyílt egy újabb gödör: kétszáz uruki férfi esett bele. Harmadik fűjtatása nyomán megnyílt még egy gödör: ebbe Enkidu esett bele. Enkidu kiugrott a gödörből, és megragadta az égi bika szarvát. Az égi bika kiköpte a tajtékot, vastag farkával szétszórta trágyáját. Enkidu hajszoalta a bikát, majd farkánál fogva erősen megragadta. Két kezével tartotta, miközben Gilgames, mint valami gyakorlott mészáros, kardjával biztosan a nyaka és a szarva közé talált. Miután megölték az égi bikát, kizsigerelték, majd letették Samas (a napisten) elé. Ezután visszaléptek, mély tisztelettel meghajolva Samas előtt, és leültek” (a Gilgames- eposzból). [34]

Éabani-Enkidu sok harcban volt Gilgames barátja és segítője. Kapcsolatuknak Éabani halála vetett véget. Gilgames vigasztalhatatlan. Ő maga szeretné elkerülni a halált, a halhatatlanság iránti vágy hatalmába keríti. Ekkor a papok felhívják a figyelmét egy Utnapistim nevű aggastyánra, akit az istenek halhatatlansággal ajándékoztak meg. A herceg tőle talán megtudhatja a titkot. De hol lakik ez az Utnapistim? A távoli tájakon járt szidóni kereskedőknél érdeklődik, akiktől sikerül is megtudnia. Utnapistim egy szigeten lakik, amelyet Szidónból lehet elérni. Így Gilgames útra kel, és sok kaland után elér Szidónba, ahol papiruszhajóra száll, és átviteti magát Ciprusra. Ott nem volt nehéz megtalálni az öreg férfit, noha a sumér Utnapistim név ott ismeretlen volt; ugyanis az aggastyán Nőé volt, az ősatya, aki akkoriban már túl volt a 900. évén. Nőé örült a fiatal kúsita herceg látogatásának, de a halhatatlanság titkát nem tudta neki elmondani. Ehelyett elmesélte neki az életét, és különösen a nagy özönvíz történetét. Gilgames mindent pontosan megjegyzett, és elindult hazafelé a hosszú úton. Útközben sokat gondolkodott. Arra jutott, hogy még

ha halandó is, mint a többi ember, a hírét mégis halhatatlanná teheti. Hazaérve hívatta a papokat és Dudut, az írnokot, aki már több száz kis agyagtáblát teleírt. Ezeket egy templom irattárában tartották. A képjelek, bármilyen durvák voltak is, tökéletesen ki tudták fejezni a kívánt dolgokat. Gilgames elmesélte a papoknak a maga egész történetét, az Endikoval kötött barátságától az Utnapistimtől hallott özönvíztörténetig. Azt sem hallgatta el, amit Utnapistim Istenről mondott neki. Mindezt a papoknak kellett lediktálniuk a kövér és barátságos Dudunak. Hosszas tanácskozás után úgy határoztak, hogy a történetet még fantasztikusabban alakítják, és beleszövik saját hitregéiket. Így lett Éabaniból, a primitív emberből Pán vagy Szatír, akinek a törzse emberi, de lába, szarva és farka egy ököré. Groteszk módon eltúlozták az „égi bikával” való harcot. Mindenekelőtt megfosztották Nőé özönvíztörténetét isteni lényegétől, és átszőtték pogány mitológiával: Az emberek túl lármások voltak az istenek számára, és azok elhatározták, hogy özönvízet bocsátanak a földre. Csak Utnapistim épített Éa parancsára egy hajót maga és családja számára. A lezúduló özönvíz olyan hatalmas volt és a vihar olyan félelmetes, hogy a megrémült istenek Anu legfelső egébe bújtak, ahol civakodtak és szemrehányásokat tettek egymásnak. Az özönvíz után kellemes illat csapta meg az orrukat. Mint a legyek, úgy [35] gyülekeztek az istenek az égő áldozat fölött. Így számol be a Gilgames-eposz, amelyet Dudu tizenkét agyagtáblára írt le. Ezután még gyakran lemásolták, és Mezopotámia könyvtáraiban őrizték. Ezzel Gilgames híre halhatatlanná vált (5 + 10).

A fáradhatatlan Nőé néhány évvel később már nem a szigetén élt. Átvitette magát a szárazföldre, és a Libanoni-hegység keleti lejtőjén telepedett le. Lakott ott néhány kánaánita, akik korábbi átka ellenére szeretettel gondozták. Nőé, aki már csaknem 950 éves volt, érezte, hogy ez a hely vándorlásainak végállomása. Halála előtt még egyszer maga körül akarta látni fiait, és követeket küldött három égtáj felé, hogy magához kérje Sém, Hámot és Jáfetet. Mindhárman eleget tettek a meghívásnak. Sok év után újra viszontlátták egymást. Mi minden mesélnivalójuk volt! Nőé beszámolt a kúsa Gilgames látogatásáról Urukából. Ekkor bekapcsolódott Hám. Ő olvasta a Gilgames-eposzt, és elborzadt tőle. Külsőleg sok minden egybevágott az özönvíz történéseivel, de a belső tartalmat annyira eltorzították és meghamisították, hogy Isten Igéjeként többé nem volt használható. Ez rossz hír volt, de még volt segítség. Nőé megbízta a fiait, hogy amíg együtt vannak, írjanak egy közös beszámolót az özönvízzel úgy, ahogy azt megélték. Áldott napokat töltöttek az idős apával, amíg az békében el nem aludt. Nemcsak a fiai siratták meg, de jöttek a kánaániták is, és ünnepélyesen eltemették. A sírt szent helynek tartották, és gyakran felkeresték (21).

Sém, Hám és Jáfet belekezdett a közös munkába. Mindegyikük írt egy-egy részt az agyagba. Ezért a beszámolóban ismétlések és eltérő stílusok is előfordultak (amit a mai teológusok helyesen láttak meg, de rosszul értelmeztek). A legvégén állt a beszámoló Nőé haláláról (1Móz 9,28–29):

*„Az özönvíz után Nőé még háromszázötven évig élt.
Nőé teljes életkora kilencszázötven év volt, amikor meghalt.”*

Ezután következett az aláírás a bal alsó sarokban: „Ez Nőé fiainak története.” Azt sem mulasztották el, hogy szövegüket összekapcsolják Nőé táblájával: „Sém, Hám és Jáfet”, ahogy az 1Mózes 6,10-ben és 1Mózes 10,1-ben le van írva. Nőé volt az utolsó ember, aki megérte özönvíz előtti őseinek korát. Ezután az emberek életkora feltartóztathatatlanul csökkenni kezdett, mert az örökletes bűn felemészti az életerőt. Sém, Hám és Jáfet „csupán” 150 évvel élték túl apjuk halálát. – Mindnyájan

visszatértek lakóhelyükre az özönvíztörténet egy-egy példányával. Sém a táblát az előzőek mellé tette, így most már négy táblája volt. – [36] Hám visszatért Kisbe, de hiteles özönvíztörténetével sem tudta megállítani a pogányság terjedését Sumérban.

Nimród Uruk királya lett. Hajtotta a tettvágy. Először szemügyre akarta venni országát. Királyi kocsija pompás volt, aranylemezzel bevonva. Akkor még nem voltak tenyészlovak és küllős kerekek. A tengelyen két-két félkör alakú fatárcsát egy kapoccsal egyetlen kerékké egyesítettek. Az utazás rázós volt ezen a négy keréken, de Gilgames és kocsihajtója nem tudtak jobbat. Gilgames egyenesen állt, lándzsáit a mellvéden tartva, hogy kéznél legyenek. Hátról állt a kocsihajtó, kezében a gyeplőkkel. A négy számár, amelyek oldalán a kötőfék hosszú tarka szalagjai lobogtak, gyors tempóban húzták a kocsit egyik helyről a másikra. (22). Kis országában tett utazása után Gilgames egy nagyobb területre vetette rá a szemét. Seregének élén Kis ellen vonult, győzött, a királyt megölte, és elfoglalta az országát. Nagy diadallal vonult be Kisbe, és hagyta, hogy a nép hódoljon neki.

„Ez nem egy Dumuzi” – mondogatták az emberek egymásnak titokban, de a szűrös szemek és az aranysisak mégis megigézte őket. Ott, Kisben, Gilgames a tömegben meglátott néhány előkelő sémitát. Hosszú szakállukról ismerte meg őket, mivel a sumérok simára borotválva jártak. A férfiak hódolattal közeledtek hozzá, és átadták törzsük üzenetét. Sumér gazdagságának és szépségének híre minden országban elterjedt. A törzs ezért elhatározta, hogy felhagy a nomád élettel, letelepszik Sumér északi határán túl, és megkéri Nimródot, hogy védőszárnyait terjessze ki az országra és a népre. Ez kellemes hír volt Nimród fülei számára. A sémitákkal és egy kis kísérettel azonnal áthajtott a közeli határon. Ott már hódolattal jöttek eléje az emberek. Területük egy keskeny földszalag volt ott, ahol a Tigris és az Eufrátesz a legjobban megközelíti egymást. Ez éppen jól jött nekik, mivel annál könnyebb volt megépíteni egy csatornát az országon keresztül. Először kijelölték az új északi határt. Utána elkezdődött az építkezés. Városukat Akkád-nak (Agade) nevezték, magukat pedig akkádoknak. Csak sémita nyelvüket és viseletüket akarták megtartani, egyébként a király hű alattvalói akartak lenni. Attól fogva Mezopotámia minden uralkodója ezt a címet viselte: Sumér és Akkád királya. – Alig ért haza, a nyughatatlan Gilgamesnek már új tervei voltak. Kormányzása alatt valami nagyszerűt kellene létrehoznia, ami még sohasem létezett. Mivel Nőé közölte vele, hogy Isten a magas hegyeken tette [37] kinyilatkoztatásait, a Tigris és az Eufrátesz közötti alföldön pedig nem voltak magaslatok, Gilgames egy hegyet kívánt építeni, és arra kérni Anut, hogy onnan áldja meg őt és népét. – A város előtt hatalmas téglagyárak ontották az építőanyagot. Az építőmesterek kiszámították, hogy legalább 50 millió téglára lesz szükség. Először egy magas alapot építettek égetett téglából, hogy megvédjék a zikkurátot (ahogy Gilgames nevezte) az Eufrátesz áradásaitól. Az építmény közepén napon szárított vályogtéglákat használhattak. De kívül és felül az egészet egy égetett téglából készült vastag réteggel burkolták be. Az építménynek öt emelete volt, mindegyik valamivel kisebb, mint az alatta levő, így módon teraszok keletkeztek. Csak a legfelső emelet volt üreges, egy kis szentély, ahová Anunak be kellett volna térnie. Délnyugaton a zikkurátnak volt egy tágas előépülete, amelyen a főépület elülső fala mentén balról és jobbról két lépcső vezetett középre, és egyesült az első terasz szintjén. Egy magában álló középső lépcső a két oldallépcső fölött egészen a harmadik teraszig vezetett, majdnem a csúcsig. Olyan volt, mint Jákób égig érő létrája, amelyet álmában látott, de e pogány lépcsőn egyetlen angyal sem kívánt fel-le járni. Amikor az építmény évek múlva elkészült, a teraszokon kerteket alakítottak ki fákkal és

bokrokkal, hogy az egész olyan legyen, mint egy valódi hegy. A legfelső épület égszínkének csempéivel tűnt ki.

Még a zikkurát építésének idején a városban is nagy munkába kezdtek. Az isteni hegy magasságából látni lehetett az Eufrátesz mentén elterülő széles templomvárost. Minden istennek és istennőnek saját temploma volt boltívekkel, keresztfolyosókkal, kupolákkal és vastag agyagoszlopokkal, amelyeknek a falába ujjnyi hosszúságú és vastagságú színes pálcikákat szúrtak, hogy úgy mutassanak, mint a mintás szőnyegek. Mindegyik templom egy udvart zárt körül, amelynek közepén állt a tűzáldozati oltár. A templomvároshoz balról csatlakozott a polgárok városa, amely szintén szép és lakályos volt. Ezután következett egy óriási temető, amelybe 2000 éven keresztül temették a halottakat. A környéken lakó minden sumér leghőbb vágya volt, hogy az Éana zikkurát árnyékában temessék el. Hosszú évekig tartott, amíg minden elkészült. A zikkurátnak minden korábbi építményt el kellett homályosítania. A legszebb és legnagyobb templom az Anué mellett Inannáé, a feleségéé volt. Az ő templomában egy sereg papnő lakott, élükön a főpapnővel. – Nemsokára sor került a zikkurát felavatására, [38] amely az Éana nevet kapta. A városban nagy nyüzsgés volt. A katonák rézsisakjai fényesen ragyogtak. A templomokhoz áldozati állatokként szarvasmarhákat tereltek. Látni lehetett 4-6 éves gyerekek egy kis csoportját is, hajukban virágkoszorúval. Apjuk és anyjuk között meneteltek, tele várakozással, és nem sejtve, hogy őket is fel fogják áldozni. A zikkurát oldallépcsőin a meztelen papok lassan lépkedtek az első terasz felé, kezükben avatási ajándékokkal. Két, egymást váltó kórust alkottak, amelyek ünnepi énekekkel könyörögtek Anunak, hogy jöjjön le. A középső lépcsőn Gilgames, a király és főpap, mint Anu képviselője mászott fölfelé egyedül, a legfelső szintig. Belépett a csúcson lévő szentélybe, ahol már várta őt Inanna főpapnője, egy ágyon fekve. Egyesülésük által „az istenség ereje az égből leszállva a király személyén keresztül áradt rá a népre és az országra” (Magnusson). A férfikórusok feloszlottak, és a papok felkeresték a papnőket, akik a bokrok között, vánkosokon heverve várták őket. „Szent Nász!” Isten szigorúan és józanul paráznaságnak nevezte, a gyermekáldozatot pedig borzalmas utálatosságnak. Amikor később Izráel népét kiválasztotta, a Sínai-hegyen jól a szívükbe véste a parancsolatokat:

„Ne legyen más istened rajtam kívül!

Ne paráználkodj! Ne ölj!” (23).

Az uruki Éana zikkurát egész Sumérban lelkesedést váltott ki. Ezt követően minden jelentős város felépítette a maga zikkurátját, úgyhogy az országban később húsz ilyen isteni hegy állt. De még Gilgamesnek (akit mostantól fogva Nimródnak nevezünk) is voltak építési tervei. Körülbelül Sumér és Akkád határán, a későbbi Borszipa nevű városka (mai neve Birs-Nimrúd) helyén, egy tornyot akart építeni, hívójelül minden sémita számára. Az akkádok voltak az építőmunkásai. Ismét hatalmas mennyiségű téglára volt szükségük. Habarcsként aszfaltot használtak, mert az mindenütt előfordult az országban. A zikkurátnak egyszerre templomként és csillagvizsgálóként kellett szolgálnia, és „az ég hét fényességét”, a napot, a holdat és az öt bolygót jelképeznie. A torony kerek volt. Egy csigalépcső vezetett fel a csúcsáig, tíz könyök után egy-egy lépcsőszakasszal. Hét lépcsőfordulót alakítottak ki, és mindegyiket más-más színű csempével díszítették. Mire a zikkurát, amelynek az Éuriminanki nevet adták, félig elkészült, híre már messzire eljutott, egészen azokig a sémita népekig, amelyek még mindig Irán északi felföldjén éltek. A torony úgy vonzotta őket, mint szúnyogokat a fény. Arpaksad utódai, akik amoritáknak nevezték [39] magukat, valamint az asszírok és a hétérek nemzetsége – ez a zárt

sémíta népcsoport, akik mind ugyanazt a nyelvet beszélték, mint az akkádok – leköltöztek Mezopotámia síkságára. Borszipa közelében akartak letelepedni, és a sumérokat utánozni. Az Eufrátesz bal partján, Éuriminankitól 17 kilométerre északnyugatra találtak maguknak építési területet. Nimród rendelkezésükre bocsátotta az akkád építőmestereket. Ő maga visszautazott Urukba. A Biblia így számol be erről: „Amikor útnak indultak keletről, Sineár (Sumér) földjén egy völgyre találtak, és ott letelepedtek. Azt mondták egymásnak: Gyertek, vessünk téglát, és égessük ki jól! És a téglá lett az építőkövük, a földi szurok (aszfalt) pedig a habarcsuk. Azután ezt mondták: Gyertek, építsünk magunknak várost és tornyot, amelynek teteje az égig érjen; és szerezzünk magunknak nevet, hogy el ne széledjünk az egész föld színén” (1Móz 11,2–4). Mintha igézet szelleme szállta volna meg a sémitákat. Saját erejükben bízva és Istennel dacolva, a sumérokkal és kultúrájukkal akartak versenyre kelni. Akárcsak Urukban, a torony masszív tégláépület volt. De még szélesebbre és magasabbra akarták építeni, összesen hét emelettel. Volt egy 61 x 61 méteres magja vályogtéglákból, és egy 15 méter vastag burka égetett téglákból. A zikkurát déli oldalán vezetett fel a két oldallépcső és a középső lépcső az első teraszig, amely 33 méter magasságban volt. E hatalmas építményhez 85 millió téglára volt szükség. Ez volt az építési terv, amely magas szintű építéstechnikai ismereteket feltételezett. A suméroknak már volt tapasztalatuk, a sémiták azonban hivatásuk szerint nem kőművesek voltak, hanem többnyire nomádok, akik sátrakban laktak. Először hozzáláttak a város felépítéséhez, csak azután mertek belevágni a torony építésébe. Itt ismét megjelent a színen Nimród. Amikor látta a szép várost és az elkezdett tornyot, édes szavakkal megnyerte a sémitákat, és ezzel alattvalóivá tette őket. A toronynak az Étemenanki (vagyis az ég és föld alapjainak temploma) nevet kellett viselnie. Ezután megígérte a nagy megtiszteltetésben részesített embereknek, hogy ott egy új Paradicsomnak kell támadnia, közepén az Élet Fájával, és elnevezte a várost Tintirkinek, vagyis „az élet fája helyének”. Ez a név őrizte az emberiség első boldogságának emlékét. Az Éden-kertre való emlékezés még minden nép közös kincse volt. Az egyik sátorban lakott Héber, az ámorita fejedelem és dédapja, Sém, aki még életben volt. Ők ketten nem hittek a Paradicsom megújításában abban a városban. [40] Dicsvággyal, daccal és Isten nélkül nem teremthető meg semmilyen Paradicsom. Héber nem csinált titkot a véleményéből. Hangosan hirdette, amit Sém ősapja prófétai módon látott, a vállalkozás összeomlását Jahve haragja által. A sémiták azonban nem zavartatták magukat, és tovább építették a tornyot. Végül Nimród is értesült ellenfeleiről. Olyan haragra gerjedt, hogy az építőket figyelmeztető embert legszívesebben egy tégláégető kemencébe dobatta volna, de nem tehette meg, mert Héber Isten különleges védelme alatt állt.

A torony építése sok évig tartott. Fel sem tudjuk mérni, mennyi veríték, sóhaj és baleset volt az ára. A kezdeti lelkesedés alábbhagyott. Héber figyelmeztetései végre meghallgatásra találtak. Emiatt csökkent a munkakedv is. Nimród rendeletei és erőszakos cselekedetei egyre kevésbé érték el hatásukat. Jól jött neki, hogy idegen földről egyre többen érkeztek, hogy részt vegyenek a munkában és a nagy építkezés dicsőségében. Ezek sémita arameusok és elámiták voltak, akik azonban egy másik nyelvjárást beszéltek. Jöttek még jáfetita kassúk és lulubeusok, akiknek a nyelve kezdetben teljesen érthetetlen volt. És éppen ezt használta fel Isten az ítéletéhez. Beavatkozása révén a nyelvek teljesen összezavarodtak. Tintirkiből, a paradicsomi városból Bábel lett, amely név az egész világon elterjedt (25).

A sémiták tanácskozást tartottak. Sémnek igaza lett, és sokan tartottak bűnbánatot. Elhatározták, hogy elvándorolnak, és azonnal útra is keltek. Később követni fogjuk őket, de először térjünk vissza Nimródhoz.

A sátorfalvak eltűntek, a téglagyarak leálltak. A városban a házak többnyire üresen álltak, már csak néhány akkád építőmester lakott bennük. Az építkezés színhelyén teljes volt a zűrzavar. Ott állt Nimród, és mereven bámulta a befejezetlen zikkurátot. Tajtékozott a haragtól. Ez a Héber volt mindennek az oka! De Héber mögött ott állt Éa isten, hiszen Héber gyakran így kezdte a beszédeit: „Ezt mondja az Úr”. Ez hallatlan! Vajon ő, Nimród, nem az istenek tiszteletére építette-e Éanát és Éuriminankit? Akkor miért vallott kudarcot? Többé nem kívánt imádni ilyen isteneket. Az Eufrátesz partján dühösen felszállt egy tutajra, és levitette magát egy darabon. Borszipánál kiszállt, majd íjjal és nyíllal felfegyverkezve a toronyhoz rohant. A torony csodálatos építmény volt. Szélesen és magasan állt a napon a „magasztos domb”. A szintek az öt bolygó, a nap és a hold színei szerint fekete, kék, piros, sárga, homok-, arany- és ezüstszínűek voltak, a csillogó [41] csempézett falakat megszakította a felfelé kanyargó lépcső. – Fent a csúcson néhány építőmunkás azzal volt elfoglalva, hogy elvégezze az utolsó simításokat a művön, és a zikkurátot oromcsipkékkal koronázza meg.

Nimród felmászott a hosszú csigalépcsőn, hétszer megkerülve a tornyot, egészen a csúcsig. Az építőmunkások közé ugrott, akik – ijedten – utat engedtek neki. Nimród hangosan átkozódva megfeszítette íját, és fellőtt egy nyilat az égbe, hogy eltalálja Anut vagy Éát. Azután csak állt és várakozott. Vajon lezuhan-e azon nyomban egy megölt isten? Semmi ilyesmi nem történt. Istent természetesen nem találhatta el, de Isten elfogadta a kihívást. Hirtelen beborult az ég. Fenyegető felhők közeledtek rohamos sebességgel. Aztán kitört a vihar. Az első villám a torony csúcsába csapott, az építőmunkások közé, akik mind szörnyethaltak. Nimród elvesztette az eszméletét, a vihar és a tűz térítette ismét magához. Halálfélelmében lerothant, megbotlott és eslegurult a lépcsőn. Összezúzva és félholtan érkezett le, majd bemászott a legelső búvóhelyre. A vihar tombolt, a villámok vadul cikáztak. Több is eltalálta a tornyot. Az aszfalthabarc szüzet fogott. Az egész torony fáklyaként égett. A tűz áterjedt a városra. A lángok az égig csaptak. Sokan meghaltak a lángokban. Nimród azonban utolsó erejével megpróbált menekülni. Ezt a második vereséget sohasem volt képes megemészteni. Amikor végül a tűz kialudt és az összes aszfalt elégett, felhőszakadások következtek. Ezek a szép csempéket mind lemosták. Ekkor kiderült, hogy a tűz kiégette a torony belsejében levő vályogtéglaakat. De a vihar ezeket is a mélybe sodorta, ahol darabokra törtek. Egész törmelékdomb keletkezett. Csak a torony legfelső magja maradt meg, ahol a hőség elképzelhetetlenül nagy volt. A téglák összeolvadtak, és megüvegesedtek. Eme istenítélet elpusztíthatatlan tanúja sötétzöld-vörös toronyként emelkedik ki a dombból 47 méter magasan. A mai napig Nimród tornyának nevezik (26).

Időközben elkezdődött a népvándorlás. A honfoglalás nem tervszerűtlenül történt, hanem a törzsi vezetők tanácskozásai és megegyezései alapján. A kassúk és lulubeusok visszatértek hazájukba, az iráni felföldre. Ők Mádaj utódai voltak, akitől a médek, perzsák és az indiai árják származtak. Mindnyájan megőrizték mondáikban a torony építésének és a nyelvek összefolyásának a történetét. – A kánaánita héterek meszsze északra vándoroltak, egészen Kis-Ázsiáig (27). A nyelvek összefolyása legjobban az ő nyelvükre hatott, amely se nem sémita, se nem turáni, se nem [42] indoeurópai. – Az elámiták visszavándoroltak törzshöz, amely Dél-Iránban élt. Országuk nyugaton határos volt Sumérral. – Assúr, Sém második fia

a Tigris középső folyásához vándorolt, és letelepedett közte és mellékfolyója, a Cáb között. – Arpaksad és utódai amoritáknak (nyugatiak) nevezték magukat, ők az Eufrátesz mentén vonultak felfelé északnyugati irányban, majd benépesítették az egész völgyet a Taurus-hegységig. Tőlük nyugatra telepedtek le az arameusok vagy síretek, és a mai napig ott élnek. Országuk nyugaton határos volt Kánaánnal. – Így osztották fel és népesítették be az egész Közel- Keletet. Ezekkel a népekkel még többször találkozni fogunk.

E népek kivétel nélkül pogányok voltak. Csak Sém, Arpaksad és Héber utódai imádták Jahvét mint egyedüli igaz Istent. Hébernek két fia volt, akiket név szerint is ismerünk Az idősebbet Pelegnek, vagyis Szétválasztónak hívták, „mivel az ő idejében váltak szét a föld népei”. Öccsének, Joktánnak egész sereg fia volt, akik számára egy tágas vidéket keresett. Dél-Arábiába költözött velük. 800-1000 évvel később Joktán utódainak seregei mint hódítók több hullámban betörték Mezopotámiába, Szíriába és Kánaánba, és letelepedtek az ott talált népek között. Az egyik törzs, amely káldeusnak nevezte magát, Kr.e. 2040 körül elfoglalta Babilont, és megalapította azt a királyságot, amelyben később Hammurápi uralkodott. – Ábrahám és az izraeliták nem a délarábiai Joktántól származnak, hanem bátyjától, Pelegtől, aki Sémmel és Héberrel együtt az amoritákhoz csatlakozott, és Mezopotámia legészakibb vidékére költözött. Ez egy dombos vidék, amelyet nyugatról és délről az Eufrátesz, északról pedig a Taurus-hegység határol. Ott éltek több mint 1000 évig. – Peleg utódai Héber ősapjuk után hébereknek (akkoriban habiru) nevezték magukat. – Nem akartak többé nomádként élni, és sátraikkal vándorolni. Le akartak telepedni a földjükön, és kis városokat építeni. Héber, népének fejedelme és atyja, rögtön hozzá is fogott. Egy modern várost kívánt építeni, valódi égetett téglákból készült házakkal. Hamarosan meg is találta a megfelelő helyét. Nyugaton hegyek magasodtak. Ott, a legmagasabb hegyen tégláégető kemencét lehetett építeni. Az erős szél megfelelő hőmérsékletre izzította a tüzet. Ökrös szekerek vitték a kész téglákat a völgybe, ahol javában folyt az építkezés. Héber a várost Urháznak nevezte el (mai neve Urfa). Az első szótag bizonyítja, hogy a házakat valóban égetett téglából készítették, akárcsak Urban és Urukban. A héberek építettek még [43] néhány kisvárost, amelyeket alapítóikról neveztek el: Hárán, Náhór, Szerúg. Ezek olyan nevek, amelyek Ábrahám családfájában is előfordulnak, ami azt bizonyítja, hogy a héberek Észak-Mezopotámiából származnak, és nem Arábiából, ahogy azt egyesek vélik. Bár a héberek városlakók lettek, fő foglalkozásuk továbbra is az állattenyésztés maradt. Kint a tágas mezőkön legeltették nyájaikat. Lábán és Jákób későbbi történeteinek nagyon jól szemléltetik ezt az életmódot.

Nimród Urukban ismét uralkodott. Vereségeit követően sötét lelkű zsarnokká vált. Alattvalói rettegtek tőle. „Mert amit tervel, az borzalom, amit sugárzik, az düh, amit mond, az korbács, és amit ír, az vér” (Uhland). Haragudott isteneire, Anura és Éára, mégis ő volt a főpapjuk, akinek le kellett volna hoznia áldásukat a népre. Hogyan tehette volna ezt, amikor haragudtak rá?! Sokáig nem lehetett elviselni ilyen meghasonlást. Csak el Urukból, a kegyes városból! Nimród fölkészítette seregét egy nagy hódításhoz. Új országot akart, új városokkal, ahol mindent elfelejthet és király lehet, de nem papkirály. Az asszírok nagyon jól megfelelték neki, majd ők lesznek az új alattvalói. Előtte azonban még le akart számolni Héberrel. Asszíria nem volt túl messze Úrhájtól, de Uruk több mint 600 kilométerre feküdt Asszíriától. Ez nem lehetett akadály. Hatalmas sereg gyűlt össze. A katonák pompásan festettek fehér nemezsköpenyeikben és rézsisakjaikban. Nimród felszállt egy szamár által vontatott

harci szekereire. A hajtó mögötte állt. Így zötykölődött végig a hosszú úton, mögötte a gyalogos csapatokkal. Átkeltek a Tigrisen, és váratlanul rajtaütöttek a telepeseken. Nimród egyetlen rohammal elfoglalta az egész országot. Azután hátrahagyott egy helyőrséget, és a sereg maradékával ismét útra kelt.

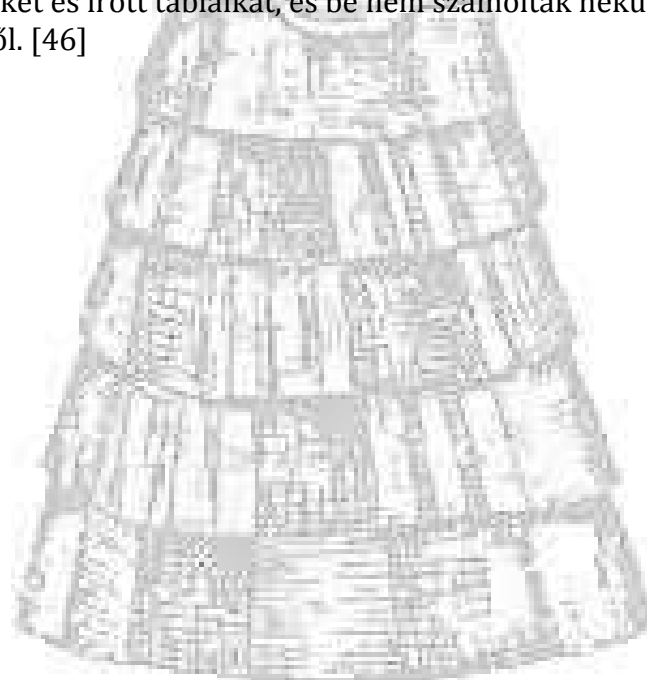
Urhájban elterjedt a rémisztő hír, hogy Nimród a seregével megkerülte a várost, és elfoglalta a nyugati hegységet a tégláégető kemencével. Szándéka felől nem volt kétség: legyőzni a hébereket, és Hébert a tégláégető kemencébe vetni. Nimród párbajra hívta ki Hébert. Egy kis tó mellett álltak egymással szemben. Héberre záporoztak a nyilak, de leperegtek a pajzsáról, és sisteregve hullottak a tóba. Nimród azt hitte, hogy a kellemetlen embereket egyszerűen elteheti láb alól, de ismét azt kellett tapasztalnia, hogy az ilyen törekvésekkel csak Isten haragját váltja ki, és hogy Jahvének elég hatalma és eszköze van, hogy megvédje választottjait. A héberek elűzték, és ő dühöngve vonult el seregével. Urhájban az emberek összegyűltek, hogy dicsőítsék Istent és hálát adjanak neki. A [44] hegyet a tégláégető kemencével, ahonnan Nimród a támadását indította, azóta is Nimrod Dagh-nak, vagyis Nimród Hegyének nevezik (28).

A bábéli torony rekonstrukciója
(Berlini Állami Múzeum)

Nimród Asszíriával vigasztalódott. Az asszírok, akik maguk is tette szomjaztak, és még mindig a nagy király hatása alatt álltak, készséges alattvalói lettek. Azonnal nagy építkezésekbe kezdtek. Négy várost alapítottak, és a házakat sumér mintára építették. Először felépült Ninive vagy Ninua, amelyet Nin-Gál sumér istennőnek szenteltek. Szemben, a Tigris másik partján, felépítették Rehóbót-Írt (29), egy nagy kereskedővárost műhelyekkel, bazárokkal és karavánszerájokkal. A városban rakták át azt a sokféle árut, amelyet a világ minden tájáról hoztak a szamárkaravánok. A legnagyobb város Reszen volt – eredetileg Resz-em (30) –, amely később beolvadt az egyre terjeszkedő Ninivébe, és mint annak egyik városnegyede többé nem volt említésre érdemes. Nimród idejében azonban még Reszen volt „a nagy város Ninive és Kelah között”. Ez utóbbi város, amelyet alapítója után Nimrúdnak is neveztek, szintén nagy és pompás volt. Később II. Assurnászir-apli (Kr.e. 884–859) asszír király székvárosává tette. A palota falait alabástrom lemezekkel borították, tele domborművekkel, alatta az oroszlánölő óriás, Gilgames, ezzel a felirattal: az ország ura. Gilgamest asszírként ábrázolták, karcsún, hullámos szakállal. A valódi Gilgames-Nimród, a sumér nem viselt szakállt, és zömök alakja volt (31). Az asszír királyok gondozták a hős Nimród emlékét, és arra törekedtek, hogy hozzá hasonlítsanak, mint nagy oroszlánvadászra és hódítóra. Az egész Termékeny Félholdra és Izráelre véget nem érő szenvedést és pusztulást hoztak. De ez csak egy rövid kitekintés volt a jövőbe. Most térjünk vissza Nimródhoz és városépítő tevékenységéhez. Az asszír városok egyvalamiben különböztek a

sumériaktól: Sumérban volt egy templomváros és egy polgári negyed, de nem volt királyi palota. A tulajdonképpeni uralkodó Isten volt. A papkirály és a papok voltak a képviselői. A várost a templomból kormányozták. Nem úgy az asszír városokban, amelyeket áthatott Nimród szelleme. Azokban is voltak bálványtemplomok, de minden város központja egy óriási, pompás királyi palota volt, közepén a trónteremmel. A király kormányzott, nem az istenek! Nem a papok! Nimród így nevezte magát: „a királyok királya, Sumér, Akkád és Asszír királya”. Az istenekkel haragban volt, ezáltal sötét lelkű zsarnok vált belőle. A magas szintű sumér kultúra helyett Nimród egy fényűző, de rideg civilizációt [45] adott az asszíroknak, amely vonzódott a gigantikus dolgokhoz. – Amikor megöregedett és érezte halandóságát, mégis arra vágyott, hogy ismét kibéküljön az istenekkel. Ezért visszatért Urukba és Éanába, ahol ősei el voltak temetve. A hosszú, fárasztó utazás azonban felemésztette utolsó erejét is. Felkészült a halálra. De nem koldusként akart megjelenni az istenek tanácsában. Ennek megfelelően utolsó parancsa irtózatossá volt. A temetőben, közel az Éana zikkuráthoz, sietve építettek neki egy kriptát, mellette egy másik gödörrel, amelyet gyékénnyel terítettek be. A király halála után azonnal elkezdődött a temetése. Hosszú halotti menet vonult át a városon, ki a temetőbe. A zenészek ünnepélyes dallamokat játszottak hárfán, cimbalmon és sistrumon. Őket követte az egész udvar, a testőrség, a kamarások és az udvarhölgyek fényűző, színes ruhákban, lazúrkőből, ezüsből és aranyból készült láncokkal és fejdíszekkel. Ezután jöttek az ökrösszekerek, megrakva a király összes személyes tulajdonával. Ezek azokat az embereket követték, akik mind egy-egy kis kelyhet tartottak a kezükben. A halotti gödör közepén állt egy üst, amelyből mindnyájan merítettek és ittak. Azután sorokban lefeküdtek, és várták a halált, miközben a kriptát és a gödört kívülről befalazták. A király hetven embert kívánt halotti áldozatul (32). Ezzel véget ért az első nagy erőszakos uralkodó és hódító élete. Emléke mélyen bevésődött az utókorba. Még ma, 5000 év múltán is beszélnek róla Mezopotámia arabjai, és az ókor minden csodáját neki tulajdonítják. De tudnak dacosságáról és „Allah” elleni harcáról is. E legendákon kívül azonban senki sem tudott semmi pontosat Nimródról, sem sumér népéről, amíg a mai régészek napfényre nem hozták városaik, képeik és írott tábláik, és be nem számoltak nekünk a legrégebbi kultúrnép életéről. [46]

4. fejezet: Sém és Héber

Nimród után még öt király uralkodott Urukban, mindegyikük rövid ideig. Ezután Mesz-anni-paddával (Meszanepada) egy új uralkodóház lépett színre Urban, a Perzsa-öbölhöz közeli gazdag kikötővárosban. Ez boldog és békés korszak volt, amely – beleértve Uruk utolsó királyait – körülbelül 250 évig tartott. Ebben az időszakban a különböző amorita törzsek, amelyek az Eufrátesz mentén éltek az északi Taurus-hegységtől a déli sumér határig, egyetlen birodalommal egyesültek. Hosszú országuknak körülbelül a közepén építették fel Mári nevű fővárosukat az Eufrátesz mellett. Ennek asszír mintára volt egy óriási királyi palotája, benne az összes hivattal, nagy levéltárral, trónteremmel, valamint Istár istennő templomával, aki a sumér Inanna megfelelője volt. Dél felől érkeztek a karavánok, és felkínálták áruikat. Pénz még nem létezett, ezért cserekereskedelmet folytattak, így az összes sumér fogyasztási cikk és áru Mári lakóinak a kezébe jutott. Az amoriták nem voltak feltalálók, de sokat tanultak. Csatornákat építettek, és termékenyítették sztyeppéiket. A hosszú békés korszakban minden fejlődésnek indult. A héberek is kényelmesen élhettek városaikban, Urhájban és Háránban, kint pedig legeltethették nyájaikat. Héber volt mindegyikük ősatyja, aki kiállt a tiszta istenhit és a komoly istenfélelem mellett. A birodalom többi részében a bálvány-isteneket imádták.

Héber házában élt Sém, az ősatyja. Nagy áldás volt a héberek számára, hogy Isten még életben tartotta az aggastyánt, hiszen imádkozó ember volt. Gyakran látták a kis tó melletti platánfa alatt üldögélni, ahol a régi időkről elmélkedett. Sém csaknem 600 éves volt, és érezte, hogy élete hamarosan véget ér, bár apja, Nőé 600 évesen építette a bárkát és vezette az egész mentési munkát, majd azután még 350 évig élt, és hosszú vándorutakra indult. Sém tisztában volt vele, hogy sem ő, sem más ember nem éri meg többé az özönvíz előtti atyák korát. Fivérei, Hám és Jáfet már nem voltak az élők sorában, és hamarosan ő is eltávozik. – Azután gondolatai Nimród és a rossz úton haladó fejlődés körül forogtak, amelyet ő indított el. Sém maga előtt látta a torony építés idejét és Isten ítéletét. – Sém nem csodálkozott azon, hogy az [47] asszírok ezután teljesen Nimród befolyása alá kerültek. Assúrnak mindig is gyenge jelleme volt. Sosem gyógyuló seb volt ez az apa szívéen. De a gondok mellett egy nagy öröm is felbukkant az emlékezetében. Ez az a nap volt, amikor Nimród megtámadta Urháj városát. Sém az udvaron állt, karját az ég felé emelte, és hangosan imádkozva könyörgött Istenhez, hogy mentse meg őket. Isten csodálatos módon meghallgatta imáját. Hébert megoltalmazta, de Nimródot, a mesteríjászt eltalálta egy nyíl, és összecsuklott. A falak előtti harc szintén a kis számú héber sereg javára dőlt el. A sumérok alig tudták felrakni kocsijára a megsebesült hadvezérüket, és vele együtt elmenekülni. Sém ebből bizakodást merített. Hitte, hogy Jahve mindig megmenti a híveit, és nem hagyja elpusztulni birodalmát. – Milyen szívesen megbeszélte volna Sém mindezeket még egyszer apjával, mint a régi időkben. Nagyon vágyott arra, hogy legalább apja sírját meglátogassa. Héber megijedt, amikor ezt meghallotta. De mi az, amit nem tett volna meg a mélyen tisztelt dédapja kedvéért? Az utazás hosszú volt, 450 kilométer. Héber csak úgy tudta keresztülvinni, hogy ismét nomáddá lett,

és pásztorok és nyájak csapatával vándorútra indult. Nem volt könnyű búcsút venni Urháltól. Héber a várost, a házat és az embereket fiára, Pelegre bízta, aki így a törzs feje és papja lett. Átadta neki a négy agyagtáblát is, amelyek kis Bibliáját alkották, és lelkére kötötte, hogy rendszeresen olvasson fel belőle. A hébereknek meg kellett őrizniük a Jahvéről szóló igazságot, és imádniuk kellett őt a pogány környezetben is.

Ekkor a vándorok útra keltek. Jámbor tehenek húzták a kocsit, amelyen Sém feküdt puha párnákon. A férfiak lassan ügettek vagy gyalogoltak nyájaik mellett. Tutajokkal keltek át az Eufráteszen, és dél felé vándoroltak, amíg megérkeztek a Libanon lejtőjéhez, ahol megtalálták a sírt. Jó állapotban volt, noha már száz éve ott állt. A kánaániták tiszteletteljesen ápolták, és felszentelési ajándékokkal díszítették. Sém meg volt rendülve, és a legszívesebben nem is vált volna el többé a sírtól. Így történt, hogy Héber is ott maradt. Nyájaival a környéken vándorolt, akárcsak később Ábrahám, akire Héber nagyon hasonlított, és akit a kánaániták „Istentől való fejedeleme” tiszelték (1Móz 23,6).

Sém azonban, a töprengő aggastyán, apja sírjánál új tetterre határozta el magát. Egykor itt találkoztak és cserélték ki élményeiket Nőé fiai. [48] Sorra vették az összes utódot lakóhelyével együtt. Sém pontosan emlékezett mindenre. Mindez nem merülhetett feledésbe. Vajon nem ezen a helyen írta-e le akkor testvéreivel az özönvíz és a bárka történetét? Héber szerzett számára egy új agyagtáblát és egy íróvesszőt, hogy beleírhasa a képjeleket. A beszámoló Jáfettel kezdődött (1Móz 10,2). Hét fiát sorolta fel. Ezek akkoriban a Fekete-tenger északi és keleti partján, valamint a Kaukázusban laktak. Máday az iráni felföldön élt. Egyik nemzetsége már egészen az Indusig eljutott. Jáfet elvesztette őket a szeme elől. Gómer és Jáván nevű fiaival és azok utódaival élt, és nyugat felé vándorolt velük. Később ők népesítik majd be Európát, amit Jáfet és Sém még nem tudhatott. De ismerték Nőé ígését: „Terjessze ki Isten Jáfetet, lakjék Sém sátraiban” (1Móz 9,27a). Ez csak évezredekkel később teljesült be Pál, a jáfetita apostol által, aki meghívta őket Sém Istenének a sátrába. „A Jáfettől származó nagy európai kultúrnépek mind hitet tesznek Sém Istene mellett, és számtalan templomot és oltárt építettek neki” (Kroeker). Sém csak sejthette ezt, de pontosan nem láthatta előre. Sémnek Hámról különösen sok mondanivalója volt, hiszen a sumérok, az egyiptomiak és a kánaániak a legismertebb kultúrnépek voltak. Sém részletesen leírta a kúsita Nimród történetét. Mindez nagy szerepet játszott a saját életében. Pútot, a líbiai és berbert viszont elvesztette a szeme elől. Ennek utódai Egyiptomból kivándorolva a napistent követték egész Észak-Afrikán keresztül, amíg el nem érték az Atlanti-óceánt. – Sém ezután Kánaánról és fiairól, valamint határvárosaikról írt. Hiszen Sém is annak az országnak az északkeleti peremén élt, és jól kiismerte magát. Megemlíttette Sodomát, Gomorrát, Adámát és Cebóimot, amelyek pusztulásáról akkoriban még semmit sem sejtettek az emberek (33). Sém saját öt fiának csak a neveit sorolta fel. Unokái közül csupán Arámnak, legfiatalabb fiának öt fiát említette, mivel ezek nemzetségei a szomszédságában éltek. Sém azonban azt tartotta a legfontosabbnak, hogy felmutassa azt a törzset, amely megőrizte Jahve nevét. Ahogy Nőé mondta: „Áldott az Úr, Sémnek Istene” (1Móz 9,27b). Ezért Sém felsorolt még egy családfát Arpaksadtól Héberig, majd tovább Joktánig, az ő fiaig és arábiai lakóhelyükig. Őket sem szabad elfelejteni. Ezzel véget ért Sém nemzetségtáblázata, amelyet az „özönvíz után” kifejezés kötött össze az özönvízről szóló agyagtáblával (1Móz 10,32). Azután Sém óvatosan megfordította a puha agyagtáblát, és a [49] másik oldalára felírta a toronyépítés történetét úgy, ahogy Isten embereként maga látta. Ezután következett az aláírása: „Ez Sém nemzetsége” (1Móz 11,10). Nem sokkal a tábla befejezése után a

fáradt zarándok „megtért atyáihoz”, ahogy akkoriban oly szépen mondták. Héber kiégettette a táblát, és elküldte Peleghez, hogy fűzze hozzá a többi táblához. Ő maga nem tért vissza Urhájba és a Mári birodalomba, hanem Kánaánban maradt. Az első uri dinasztia uralkodása alatt itt is létrejött egy birodalom. A városállamok királyai lemondtak hatalmukról egy egységes állam javára. A keleten élő szírek csatlakoztak hozzájuk, és magukévá tették a kánaáni kultúrát. Többé nem voltak már analfabéta nomádok. Az egész szír-kánaáni birodalom nem elhanyagolható nagyhatalommá vált Sumér és Mári mellett. Körülbelül a Kánaán és Szíria közötti határon építették fel közösen Ebla nevű fővárosukat (34), amely Halebtől (Aleppó), a karavánok régi pihenőhelyétől kb. 40 kilométerre délre feküdt. Ebla királyi palotája gyönyörű épület volt „tágas, gondozott és fehérre meszelt termekkel”. Tulajdonképpen egy háromemeletes torony volt, belsejében lépcsőfeljárattal. (A város többi részét még nem ásták ki.) Itt egymás után hat király uralkodott a nagy birodalom felett, amelyben sok kis város volt. Amikor Héber és Sém hazára talált itt, Eblában a második király uralkodott.

A béke hosszú korszakának hirtelen véget vetett egy támadó kedvű sémita, aki Akkádban uralkodott, és Szargónnak (Sarrukin) hívták. Ő volt az első ilyen nevű uralkodó, aki nem azonos a későbbi jól ismert asszír királlyal. Szargón leigázta a sumér városállamokat, köztük Ur első dinastiáját. Ezután egész Sumér fölött ő uralkodott. Majd megtámadta a Mári birodalmat, és meghódította. Mári városát felégette. Ezzel a rabolt birodalma nyugaton határossá vált a szír-kánaáni birodalommal. Szargón itt is támadó háborút indított, amelyben elesett Ebla királya. A kánaániak nagy bajba kerültek. Kapitulálni nem akartak. Sürgősen új királyra volt szükségük. Csak az egész birodalom legjobb, legügyesebb és legerősebb embere jöhetett számításba. Úgy adódott – és ebben mindenki egyetértett –, hogy csak a nomád Héber, Isten fejedelme képes megfordítani a nagy szerencsétlenséget. Noha Héber már öreg ember volt, a felkérést Isten hívó szavának tekintette. Ő lett Ebla harmadik királya. Ebrumnak vagy Ebriumnak nevezték. A háború közben folytatódott. A szerencsétlenséget Ebrum sem tudta megállítani. Szargón győzött, Ebrumot megfosztotta a tróntól, és [50] Kánaánt hadisarc megfizetésére kötelezte. Attól kezdve a kereskedőkaravánok Kánaán áruit hadisarcként Akkádba szállították. Az elszegényedett ország és a nép nyögött az idegen uralom alatt. Ez azonban nem tartott sokáig, mert Szargón meghalt. „De Szargón halála után Ebrum visszavágott, és most ő sarcolta meg az akkád városokat. Csak Szargón unokája, az akkád Narám-Szín tudta lerázni ezt az igát. Meghódította Eblát és felégette a várost. Nem csoda, hogy felirataiban eldicsekedett ezzel a tettevel, hiszen az ókori világ egyik nagyhatalmát győzte le.” – De egy kicsit előresiettünk az időben. Térjünk vissza Héber királyhoz. Az akkádi hadisarc ismét talpra állította az országot, és jólétet teremtett. Héber egy új, vastag fallal vetette körül a fővárost. Minden városával élénk levelezésben állt, így Hácórral, Megiddóval, Akkóval és Urusalimmal is. Már nem a régi stilizált képfírást használták, ugyanis Urban kidolgozták belőle az ékírást.

Ebrum király írnokokat és nyelvekben jártas embereket hozatott Sumérból. Ezek megtanították neki és alattvalóinak az új írásmódot. Nem volt egyszerű más nyelvre fordítani, mivel nem betűírás volt, hanem a szótagírás és a képfírás keveréke. Nehézséget okozott a sumér szimbólumoknak kánaáni nevet adni. Az írnokok 32 kétnyelvű szótárat alkottak, az elsőt a maga nemében. Ezek körülbelül ezer szót tartalmaztak suméri és mellette ó-kánaáni nyelven. Héber király se túl öregnek, se túl előkelőnek nem tartotta magát, úgyhogy beült a tanulók közé, hogy megtanulja az új írást. Az írás nélkülözhetetlen eszközzé vált adózási és kereskedelmi ügyekben.

A karavánok a kánaáni és szíriai városokból gabonát, bort, olajat, állatokat, gyapjút, ónt, bíbort, kerámiát és sok más árut szállítottak adóként a fővárosba. Ennek ellenében a küldöttek megkapták agyagtábla-nyugtáikat. Egyidejűleg a bevételt elkönyvelték az eblai „levéltárban”. Ez a végén már 15 000 agyagtáblát tartalmazott, amelyeket a palota egy melléktermében tároltak hosszú polcokon, élükre állítva. Néhány agyagtáblának más volt a tartalma, mégpedig a világ teremtése és az özönvíz. Ebrum nem maga írta a táblákat, hanem írnokokat alkalmazott. De gyakran órákat töltött az állami levéltárban, az agyagtáblákat olvasgatva. – Egyébként minden idejét lekötötte a kormányzás. A befolyt adókat az ország javára fordították. Maga a király szerényen élt. Csupán népének atyja akart lenni. Minden alattvaló a király elé járulhatott problémáival és panaszaival, és meghallgatásra talált. Amikor aztán a napi lárma [51] elhalkult, és a csendes éjszaka leszállt a földre, Ebrum imádkozni kezdett Jahvéhez. Mint papkirály, a kánaániakat és a szíreket Isten elé vitte a problémáikkal, akiknek Jahve teljesen ismeretlen volt. Egy Él vagy Ilu nevű főistenben hittek. Ez azonos a Bibliában szereplő névvel, de pogány jelentést kapott. A kánaáni Élnek Astarte istennő volt a felesége. Fiai – különösen az időjárás istene, Hádád – kormányozták a világot, míg apjuk, Él a legfelső mennyben trónolt. Astarte (vagy Astarot) istennőhöz kultikus prostitúció kapcsolódott, akárcsak Sumérban. Ez elviselhetetlen volt Ebrum számára. El kellett érnie, hogy az igazi Él (Jahvét) egyedüli Istenként imádják. Így népének reformátora lett. Ez nem ment harcok nélkül. De az emberek nagyon szerették királyukat, és nem tudtak sokáig ellenállni isteni erővel teljes személyiségének. Nagy ébredés támadt az országban. A bálványszobrokat elásták, oszlopaikat pedig feldöntötték. Mindenütt hirdették Jahve nevét, és az Él szó ismét visszanyerte eredeti jelentését.

Az Ur-i zikkurát rekonstrukciója

Nagyon meglepő, hogy a kánaániak ókori héber nyelvében sok olyan személynév fordult elő, amellyel sokkal később a bibliai ősatyáknál találkozunk. Eblában élt egy Ab-ra-mu (Ábrahám), egy E-saum (Ézsau), egy Sa-u-lum (Saul) és egy Da-u-dum (Dávid). Emellett voltak számunkra ismerős nevek, amelyek él-re vagy ilu-ra végződtek: Mi-ka-ilu (Mikáél), Is-ma-ilu (Izmael), sőt Is-ra-ilu (Izráel). Ebrum tanácsára ezek megváltoztatták a nevüket, és az ilu helyett a ya(w) végződést kezdték használni. Így Mi-ka-ilu-ból Mi-ka-ya(w), Is-ra-iluból pedig Is-ra-ya(w) lett. A nép nagyarányú megtérése megváltoztatta a szokásokat és az életmódot is. Nőé Kánaánra mondott átka Ebrum király uralkodása alatt áldássá változott, aminek az égben az angyalok is örvendeztek. – Héber halála után azonban fokozatosan elhalványult Jahve neve, amikor az akkád Narám-Szín meghódította és felégette Eblát, és az egész szír-kánaáni birodalmat szétzúzta. Később vad nomád csapatok jöttek Arábiából, Joktán utódai, és hódító szándékkal betörték Szíriába és Kánaánba. Az összes várost lerombolták, magas szintű kultúrájukkal együtt. Azután szétszéledtek az országban, és félnomádokként sátrakban éltek. Ez a sztyeppe

---

győzelme volt egy magas kultúrájú ország fölött, mondja Miss Kenyon régész. Ezek az amoriták csak sokkal később kezdtek el tanulni a megmaradt kánaániaktól, és fokozatosan újjáépítették az elhagyott városokat (4). – Mindennek ellenére az országban fennmaradt Héber és a nagy reformáció emléke. [52] Legalább egy család továbbvitte a hitet, akiknél Él maradt az egyedüli és igaz Isten. Évszázadokkal később élt Melkisédek, Urusalim királya, a Felséges Él papja. Amikor kenyeret és bort vitt Ábrahámnak, ezekkel a szavakkal áldotta meg:

„Áldott vagy Abrám a Felséges Isten előtt, aki a mennyet és a földet alkotta! És áldott a Felséges Isten, mert kezébe adta ellenségeidet!” (1Móz 14,18–20). – Jeruzsálemnek e régi kánaánita királyát a zsoltárok és az Újszövetség szent írói a nagy Főpap, Jézus Krisztus előképének tekintik (Zsolt 110,4; Zsid 7,1–10). [53]

5. fejezet:

Ízelítő Ur és Mári, Iszin és Larsza történelméből

Héber halála után olyan évszázadok következtek, amelyekben nem találkozunk egyetlen névvel sem Mózes első könyvében. A világtörténelemben azonban fontos dolgok történtek. – Az akkád I. Szargón hódítása után Sumér 200 évig sémita uralom alatt állt. E dinasztia nagy hódításai, vereségei, majd újbóli győzelmei sok nyugtalanságot és kevés örömet okoztak a suméroknak, hiszen állandóan alá voltak vetve egy idegen hatalomnak. Ezután az Iránból érkező vad gutik gyökeres fordulatot hoztak. Meghódították Akkádot, ahol rémuralmuk száz évig tartott, ami azonban nem érintette különösebben a délen fekvő Sumért. Itt más bajok voltak.

A nyugati arab törzsek mindig is sóvár szemmel figyelték a gazdag sumér kultúrbirodalmat. Most kihasználva gyengeségét, rablóhordáik betörték az országba.

A Kr.e. harmadik évezred közepén az arabok vad tevéket fogtak be, majd megszelídítették és beidomították őket. Mind teherhordóként, mind házasállatként használni lehetett őket. Összehasonlíthatatlanul nagyobb volt a munkabíró képességük, mint a szamaraké. Ez felbecsülhetetlen vívmány volt a nomádok számára, amit ki is használtak. Valószínűleg már akkoriban háborús célokra idomították e nagy állatokat. Ezzel mindenütt nagy félelmet kelthettek, hiszen azelőtt senki sem látott téven lovagoló („tevegelő”) csapatot. Leromboltak és kifosztottak városokat. A tevék széttaposták a földeket. Úgy tűnt, hogy elérkezett a sumér hatalom vége (35). A nép azonban csodálatos módon képes volt saját erejéből megújulni. Az ellenséget, legyenek azok gutik vagy arabok, legyőzték és elűzték. Ebből a korból két alak emelkedik ki. Az egyik Gudea, Lagas papkirálya, a béke fejedelme, aki népe kiválasztott pásztorának érezte magát, akárcsak egykor a kisbeli Etána. Épp ily jelentős Ur-Nammu, a 3. uri dinasztia megalapítója (Kr.e. 2278 a Hosszú Kronológia szerint). Régi tervek szerint újjáépítette és felvirágoztatta a szétrombolt várost. A hanyatlás korszaka után sok tennivaló volt az országban. A csatornák elhomokosodtak, a földek elszivatagosodtak. Ur egykor a Perzsa-öböl közvetlen közelében [54] feküdt, de az Eufrátesz az évszázadok során annyi iszapot rakott le, hogy a tenger messzire visszahúzódott. Vége volt a tengeri hajózásnak. De Ur-Nammu nem adta fel. Embereivel új csatornát ásatott az öbölíig, miáltal Ur ismét tengeri kikötővé vált. Végre felélénkült a kereskedelem, mint a régi időkben. Ezután Ur-Nammu hozzáfogott, hogy a régi zikkurát romját új téglaborítással kiszélesítse és megmagasítsa. Négy hatalmas emelet tornyosult egymás fölé 25 méter magasságig. Az alsó szint oldalhosszúsága 40 méter volt. Ez nem volt hasonlítható az uruki vagy borszippai templomtornyokhoz, de szép kapuíveivel és a teraszokon ültetett fáival és kertjeivel nagyon elegáns volt. A tetején trónolt a szentély, amelyet arany oromcsipkével koronáztak meg. Ott végezték a papok csendes szolgálatukat, az istenek imáadását. A templomtornyot Nannarnak vagy Színnek, a holdistennek szentelték. Ur-Nammu nem érte meg a templom befejezését. Az építkezést fia, Dungi (Sulgi) fejezte be. Ekkor következett az ünnepélyes felszentelés a régi szertartás szerint, amiből nem hiányzott a Szent Nász sem. A papok ismét lassú menetben másztak fel az oldallépcsőkön, míg Dungi király a középső lépcsőn ment fel a szentélyig, ahol Nin-Gál holdistennő papnője fogadta. – Dungi nagyon fontosnak

tartotta, hogy felelevenítse a régi szokásokat. Államát elsősorban azokra a régi jogi alapokra kívánta építeni, amelyek ősidők óta szabályozták az életet Sumérban. Megtudakolta a régi törvényeket, amelyek már Kis idejében érvényben voltak, és a papokkal leíratta azokat. További törvényeket fűzött hozzájuk, amelyek figyelembe vették az új idők követelményeit. Így keletkezett a világ első törvénykönyve, ékírással agyagtáblákba vésve.

A zikkurát lábánál hat nagy és pompás templom sorakozott egymás mellett kapuívекkel, keresztfolyosókkal és kupolákkal. Még Ur-Nammu építtette őket. A legnagyobb templomot, amelynek alapterülete 60 x 100 méter volt, Nannarnak szentelték, egy másikat pedig feleségének, Nin-Gál istennőnek. Mindegyik templomnak volt egy belső udvara kutakkal és áldozati asztalokkal. Sok más épület is tartozott a templomvároshoz: bíróság, könyvtár, iskolák, áruházak és raktárak. A lakosság természetben róttá le az adót, mivel akkor még nem létezett vert pénz. Gabonát, zöldséget, gyümölcsöt, gyapjút és állatokat hoztak. Minden adózó kapott egy nyugtát egy levélbélyeg nagyságú agyagtáblácskán. Hogy az összes árut át tudják venni, nagy raktárakat [55] kellett építeni. Sok áru a templom tulajdonában levő műhelyekben került további feldolgozásra. Egy fonoda és szövöde tizenkét különböző fajta divatos ruhát állított elő. Az egész üzleti élet a város istene és papjai szeme előtt és megbízásából zajlott. Így a templomvárosban élénk tevékenység folyt, amelyet csak akkor szakítottak félbe, amikor ünnepnapokon a papok körmenetekben, ünnepi énekeket énekelve a templomba vonultak, hogy áldozzanak az isteneknek.

A templomi iskolákat fiúk és lányok egyaránt látogatták, bár nem volt kötelező oktatás. De „minden biztonnyal nagy volt a száma az olvasni és írni tudó hivatásos írnokoknak és magánembereknek” (Wooley). Aki nem akarta, hogy az üzleti életben becsapják, megtanult olvasni, hiszen minden kis üzlet írásban köttetett. A sumérok dörzsölt kereskedők voltak, és szóbeli megállapodásaik semmit sem értek. Az emberek rengeteg levelet is írtak, amelyeket agyagból készült borítékokban kézbesített a karavánposta. A puha táblácskákat napon szárították vagy kemencékben égették ki.

Délen csatlakozott a templomhoz a tulajdonképpeni város keskeny utcáival és szép házaival. Az utcákon nem közlekedhettek kocsik, csak gyalogosok vagy számárháton utazók. Teherhordó szamarak is rótták az utcákat. Most lépünk be az egyik házba, amely kívülről szerénynek és zártnak látszik. Egy kapuszóban keresztül, lábmosást követően a ház belső udvarába jutunk. Ez színes téglákkal van kikövezve. Az emeleten egy vastag oszlopokon nyugvó galéria fut körbe. Kőlépcső vezet fel az emeletre. Az udvart hat kényelmesen berendezett szoba veszi körül. Ha egy előkelő ember házában vagyunk, egy átjárón keresztül egy második udvarba jutunk, és a két udvart összesen tizennégy szoba veszi körül. Ez a lakáskultúra még Nebukadneccár (Nabukodonozor, Nabú-kudurri-uszur) büszke Babilonján is túltett.

Ur kikötőjében nádból készült vitorlás hajók kötöttek ki. Hosszú utat tettek meg, hiszen Arábiában, Afrikában vagy Indiában jártak. Északról tutajok úsztak le az Eufráteszen, és szintén Urban kötöttek ki. Fatörzseik éppoly szívesen látott áruk voltak, mint egyéb rakományuk. – Így folyt az élet Urban, jóval Ábrahám születése előtt.

Dunginak, Ur királyának még három utóda volt: Búr-Szín, Gimil- Szín és Ibi-Szín. A kormányzást egy tökéletes közigazgatási szervezet könnyítette meg. Külpolitikájuk abból állt, hogy támadásokat intéztek a szomszédos népek ellen, hogy ezek által megvédjék a határokat és a [56] kereskedelmi útvonalakat. A keleten

fekvő sémita Elámot meghódították, és a sumér birodalomhoz csatolták. A két elámi fővárosban, Szúzában (Súsán) és Ansánban alkirályok kormányoztak, akárcsak Sumér vidéki városaiban. E tisztviselők fő feladata az adók felbecsülése, behajtása és elszállítása volt. A bürokratikus államszervezet szinte magától működött. De a belső erő fokozatosan gyengült, a külső veszélyek pedig erősödtek. Búr-Színnek és Gimil-Színnek le kellett verniük a Tigristől keletre kitört lázadásokat. Az Anti-Libanon felől is fenyegetett a rabló nomádok betörése. A sémiták testi erőben felülmúlták a sumérokat, és háborúban nem lebecsülendő ellenség voltak. Ezért Gimil-Szín birodalma északi határán egy falat építtetett, keresztül egész Mezopotámián, hogy távol tartsa a nem kívánatos betolakodókat. „Ez a fal nem csak nagy veszélyről tanúskodik, hanem a veszélyben megmutatkozó gyengeségről is” (Woolley). A fal valóban nem sokat segített. Az utolsó király, Ibi-Szín, uralkodása elején még győztes háborúkat vívott a keleti hegylakó népek ellen. 25 évig uralkodott. Azután bekövetkezett a katasztrófa. De mielőtt erre rátérnénk, forgassuk vissza egy kicsit az idő kerekét, és nézzünk szét Máriban.

Mári

Amikor Ebrum, Ebla királya legyőzte az akkádokat, azok a Mári birodalom fölött is elveszítették az uralmukat. Az ország újra felvirágzott. A csatornákat, zsilipeket, gátakat és a parti rézsűket felújították, hiszen az ország jóléte a szerteágazó öntözőrendszertől függött, amelyet állami mérnökök felügyeltek és tartottak karban. A mesterien megszervezett államigazgatás semmivel sem maradt alatta a sumérinak. Máriban óriási, pompás királyi palotát emeltek, 260 teremmel és udvarral. Ez a korábbi palota romjain épült. Az új palota alapterülete csaknem hat hektár volt. „Az egész udvartartás a királlyal egy fedél alatt élt. A minisztereknek, intézőknek, titkároknak és írnokoknak megvolt a saját tágas szállásuk. A Mári birodalom nagy közigazgatási épületében volt egy külügyi hivatal és egy kereskedelmi minisztérium. Egyedül a több ezer agyagtáblát jelentő bejövő és kimenő államigazgatási posta intézésével több mint száz tisztviselő foglalkozott. – A palotát nagy és csodálatos falfestmények ékesítették. A színek a mai napig alig veszítettek élénkségükből. Egyetlen kapu volt az északi [57] oldalon, amely biztosította a könnyű őrzést és a védekezést. Ha valaki áthaladt a nagyszámú udvaron és átjárón, egy nagy, fénnel elárasztott belső udvaron találta magát, amely a hivatalos élet középpontja volt. A király a szomszédos fogadóteremben fogadta tisztviselőit, futárait és követeit. A terem elég nagy volt ahhoz, hogy több százan elférjenek benne... A palota egyik szárnya a vallási szertartásokra szolgált. Egy hosszú felvonulási út vezetett a palota kápolnájáig, ahol a falak kagylómozaikkal voltak kirakva. Ott állt az életadó anyaistennő, Istár kultikus szobra.” A városhoz tartozott egy zikkurát is. „Mári a nyugatról keletre és délről északra tartó nagy karavánutak metszéspontjában feküdt, és így nem csoda, hogy az árucseré, amely Ciprustól és Krétától Kis-Ázsiáig és Sumérig zajlott, élénk import- és exportlevelezést tett szükségessé” (37). A karavánokat a határon tisztviselők fogadták, és érkezésüket tűz- vagy füstjelek segítségével jelentették. A jeleket helyről helyre továbbították, amíg meg nem érkeztek Máriba. A tisztviselők ezután vártak a válasza, hogy szabad utat engedhetnek-e a karavánnak. – Mári királyai ama ritka bölcs uralkodók közé tartoztak, akik történelmükből levonták a

tanulságokat. Nem felejtették el az akkád Szargónt. Külföldről ismét jöhet egy hódító, és lerombolhatja egész kultúrájukat. Ezt meg kellett előzni. Máriban egy szigorú katonai államot építettek ki népszámlálással, újoncok sorozásával és állandó hadsereggel, mint manapság. De a régen letelepedett amoriták és királyaik a békét szerették. Lamgi-Mári király egy kis szobra barátságosan mosolygó ábrázattal üdvözlő minket, ellentétben az asszírok haragos arckifejezésével. A hadsereg kizárólag az ország védelmét szolgálta. A határon túli nomád törzsek szívesen átjöttek a megművelt ország dús legelőire, és mindent elraboltak, amit találtak. A hadseregnek az ilyen betörések ellen kellett őriznie és védenie a határt. A belföldi nomádok is gyakran nyugtalankodtak, és hajlamosak voltak a lázadásra. Különösen a benjáminiták törzse okozott sok gondot a királyoknak. Az ő esetükben gondolni sem lehetett népszámlálásra. Az rögtön fölkelést váltott volna ki. Ezért mind a határon, mind az ország belsejében katonai megfigyelőállásokat létesítettek, amelyek minden eseményt „megtáviratoztak” Máriba tűzjelek segítségével. Ez a riasztószolgálat kitűnően működött, és garantálta az ország biztonságát.

Meglepő számunkra, hogy a benjáminiták törzséről hallunk jóval azelőtt, hogy Jákób a Benjámint nevet adta legkisebb fiának. A palota [58] levéltárának 23 600 agyagtábláján más biblia nevek is felbukkannak: Peleg és Szerúg, Náhór, Terah és Hárán – mind olyan nevek, amelyek előfordulnak Ábrahám családfájában. Az agyagtáblákon részben városokról, részben személyekről van szó. A szintén előforduló Issaku és Dawidum inkább hivatalok nevei, mint tulajdonnevek. Tehát okmányokkal bizonyítható, hogy a héber törzsi székhelye a Mári birodalmon belül volt. Hárán és Náhór ma is ismert romhelyek a Balihvölgyben. – Ábrahám ősei tehát ebben a rendezett államszervezetben éltek, élvezték a békét és a jólétet, és részesedtek az akkori világ kultúrjaiban. Az istenhit történetének szempontjából ezeknek a napoknak csekély jelentőségük volt. A hosszú évszázadokról a Teremtés Könyvében csupán egy családta tudósít. Más említésre méltó dolog nem történt (38). Bár az istenhit maradványai a pogány környezetben is fennmaradtak, de többé-kevésbé keveredtek a bálványimádással. Még megvolt a kis Bibliájuk, agyagtáblán képrírással. A héber állattenyésztők azonban nyilván nagyrészt egyáltalán nem tudtak írni és olvasni, és maguk a hivatásos írnokok sem értették a régi képrírást. Csak a szájhagyományban élt tovább a bibliai történet, de az egymást követő nemzedékekkel egyre halványult. Szinte úgy tűnik, hogy Isten és az emberek között minden kapcsolat megszakadt.

A nagy háború, Iszin és Larsza

Alig érthető, hogy egy Szargón típusú hódító éppen a békés és gazdag Máriból származott, amelynek oly békeszerető királyai voltak. Neve Isbi-Irra volt. Igazán elégedett lehetett volna, de ő Sumér felé kacsintgatott, mert ott még egy kicsivel gazdagabbak voltak az emberek. Kr.e. 2110-ben Isbi-Irra mozgósítást rendelt el (36). Jól felszerelt hadseregével dél felé vonult. A fal nem volt képes sokáig feltartóztatni őket. Betörték Akkádba, a legészakibb, sémi lakosságú tartományba. Isbi-Irra meghódította és elfoglalta Iszin városát. Onnan követeket küldött Elámba, és tárgyalni kezdett velük. Az elámiak készek voltak a fegyveres segítségre. Hadseregük átkelt a Tigrisen, és kelet felől megtámadta Sumért. „Sumért legyőzték a fegyverek, szerencsétlen királyát, Ibi-Szint elfogták, és Elámba hurcolták. Ur romjai

tanúskodnak arról a kegyetlenségről, amellyel az elámiak bosszút álltak a hosszú alávetettségért. A harmadik dinasztia hatalmas épületeit szándékosan [59] lerombolták. A templom felszentelt edényeit és az egykori királyok áldozati adományait elhurcolták, és amit nem volt érdemes elvinni, azt ezer darabra törték” (Woolley).

Szargón harci kocsiján

Az amoriták nem gyűlölték úgy a sumérokat, mint az elámiták. „Sumér tekintélyét annyira elismerték, hogy a Máriaiból jött hódító áthelyezte Iszinbe a fővárosát. Az amorita északot pedig annyira áthatotta a sumér kultúra, hogy első dolga az volt, hogy helyreállítsa a behatolók által elpusztított városokat” (Woolley). Isbi-Irra Iszinben egy dinasztia alapított, amely öt nemzedéken keresztül, 94 éven át uralkodott. Birodalma meglehetősen nagy kiterjedésű volt. Kezdetől fogva bírta az Ur fölötti ellenőrzés jogát, amelynek romjait utódai helyreállították. Ugyanabban az időben jött létre Larsza, egy elámi vazallusállam Sumérban, Iszintől 113 kilométerre. Larsza az Eufrátesz partján feküdt, annak a termékeny mocsárvidéknek az északnyugati sarkában, amely a Tigris és az Eufrátesz között terült el, és egészen a Perzsa-öbölhöz húzódott. Ez volt Larsza területe. Naplanum mint alkirály ott dinasztia alapított. Az északi területen kívül Iszinhez tartozott az a földsáv is, amely az Eufrátesztől nyugatra húzódott szintén déli irányban, a Perzsa-öbölhöz. Ott feküdt Ur, 70 kilométerrel távolabb, az Eufrátesz alsó folyásánál. Nem volt szerencsés ily módon meghúzni a határt Sumér felosztásakor, de Iszin és Larsza baráti viszonyban maradt Isbi-Irra egész dinasztiajának uralkodása alatt. [60]

6. fejezet:

Náhór, Terah és Ábrám Háránban – Urban – Háránban

Hárán városkából a héberek (vagy habiruk) országában az idők során jelentős kereskedőváros lett. Itt végződött az Urból induló 1000 kilométer hosszú karavánút. Az északi kis-ázsiai hegységből érkeztek a hettiták kereskedői. Ők érceket és drágaköveket hoztak. A háráni piacon a világ minden tájáról érkező árukat cseréltek. A jó üzleti érzékkel megáldott héber kereskedők és fogadósok megkapták jutalékukat, és ezen meggazdagodtak. A héberek fő tevékenysége azonban még mindig az állattenyésztés volt. Urháj és más helységek csupán vidéki városkák voltak. Szerúgnak, a héberek fejedelmének és Mári által kinevezett alkirálynak ezért nagyon szerteágazó feladatai voltak. A fejedelemlennek egy napon fia született. A Náhór nevet adta neki. Annyira megörült elsőszülött fiának, hogy a felső Balih-völgyben fekvő újonnan épült várost róla nevezte el (1Móz 24,10). A fiú apja pásztorai között nevelkedett, és megtanulta az állattenyésztést. Azután bevonult katonának, és Máriban tiszti kiképzést kapott. Elöljárói már akkoriban dicsérték Náhór okosságát és rátermettséget. Amikor megtanulta a tűzjelek használatát, határőrként hazája északi vidékére küldték, és ő a csapatával minden rablótámadás során megállta a helyét. A katonáskodás után apja hazahívta, hogy beavassa az alkirály hivatali teendőibe.

Náhór szamarán beutazta az egész országot. Meglátogatta a városokat, megtekintette az öntözőberendezéseket és kutakat, beszélt a pásztorokkal és a földművesekkel. Azután ismét Háránban találjuk a karavánok és kereskedők között. Mindenben rajta tartotta a szemét. Keresztbe tett lábakkal órák hosszat ült háza szőnyegén, és diktálta az írnoknak az ország helyzetéről szóló beszámolókat, a szolgálati jelentéseket, az adóelszámolásokat és más hasonlókat. Mihelyt az agyagtáblák kiszáradtak és megszilárdultak, átadták őket egy követnek, aki lehajózott velük a Balih folyón, az Eufráteszbe ömlő torkolatáig. Ott volt egy nagy műhely, ahol csónakokat és tutajokat építettek, és közvetlenül mellette voltak a rakodórámpák. A követ örült, ha helyet talált valamelyik tutajon. Jó tizennégy napig utazott lefelé az Eufráteszen, amíg leért Máriba, és leadhatta a táblákat a palotában. – Ha Náhórnak sürgős vagy [61] aggasztó hírei voltak, akkor ott volt a „távíratkozás” lehetősége. Olyankor felmászott a város mögött meredeken emelkedő dombra. A domb tetején ott állt a szolgálatban lévő „távírásh”, aki végigpásztázta a láthatáron levő hegycsúcsokat, hogy van-e rajtuk látható tűz. Náhór utasítására most felküldte saját jeleit, amelyeket egy délebbre fekvő magaslaton észleltek és továbbítottak. Az üzenet néhány órán belül elérte célját, a Mári palotát. A válasz még aznap este megérkezett Háránba. – Szerúg fejedelem végtelenül büszke volt okos és szorgalmas fiára, akinek minden sikerült, amire vállalkozott. Náhór élete értelmét a szülei és a héber nép iránti szeretetben találta meg, akiket szolgált. Sohasem jutott eszébe, hogy valaha is elhagyja törzsének hazáját.

Ekkor mint derült égből a villámcsapás érkezett Isbi-Irra mozgósítási parancsa. A rossz hírt egy Mári küldönc hozta a Náhór századosnak és beosztottjainak szóló behívóparanccsal. Hárán kormányzását egyik öccsének kellett megtanulnia. Náhór 36 éves volt (a Septuaginta szerint), amikor búcsút vett családjától és hazájától, hogy aztán soha többé ne lássa viszont őket.

Még mindig a régi tárcsakerekes harci kocsikat használták, akárcsak Nimród idejében, ezer évvel azelőtt. Náhór is egy ilyenre szállt fel. A kocsit négy szamar húzta a hosszú úton dél felé, a gyalogosok pedig követték. Máriban besorolták őket a nagy hadseregbe. Onnan tovább indultak Sumér meghódítására.

Amikor a háború befejeződött, és Isbi-Irra Iszinben meghozta első kormányzati intézkedéseit, szükségesnek találta, hogy a 200 kilométerre levő Urban helytartót nevezzen ki. Erre a célra Náhór volt a legalkalmasabb ember. Így jutott Ábrahám nagyapja Urba. – Sumérban az volt a szokás, hogy a katonák zsold vagy nyugdíj helyett egy darab földet kaptak, amit kötelező volt megművelniük, különben elveszítették. Ez a földbirtok elidegeníthetetlen volt, és apáról fiúra szállt. A fiú jogutódlása magában foglalta ugyanazokat a katonai kötelességeket, amelyek az apára vonatkoztak. Így Náhórnak is kiutaltak egy nagy darab földet. Ez nyugaton terült el, az arab hegyek lábánál, és kiválóan alkalmas volt az állatok legeltetésére. Náhór arra használta vagyonát, hogy nyájakat vásároljon. A korábban Náhór csapatában harcoló héber katonák örültek, hogy szolgálként ismét a pásztorok foglalkozását űzhették. Saját kisebb földjeikkel gyarapították a törzs vagyonát, és felépítették nádkunyhóikat. [62]

A helytartónak nem volt könnyű dolga a feldúlt országban. A legyőzött sumérok még nem heverték ki államuk szétfűzését és városaik lerombolását. A sémita helytartót gyűlölködő pillantások kísérték. Ezenkívül Náhórnak, mielőtt elkezdte megtanulni az idegen nyelvet, állandóan szüksége volt tolmácsra, hogy megértse az alattvalókat. Urának rendeleteit egy írónak kellett agyagban rögzítenie. Sokáig tartott, amíg Náhór energiával és gondoskodással némi bizalmat keltett maga iránt az alattvalókban. Világossá vált, hogy bár nem volt hívő ember, az istenfélő ősről rá is átszállt az az áldás, amelyet Isten a második parancsolatban megígért (39).

Az idegőrlő napok után Náhór pásztorai és nyájai között keresett felüdülést. A lerombolt városokban elkezdtek elegyengetni a törmeléket és felépíteni az első házakat. Kezdetben a kereskedelem teljesen a nullponton volt. Csak néhány év múlva tudták összeállítani az első, exportárukkal megrakott karavánt. A szármárposta levelet vitt Náhórtól a zsákjában, amelyet a kereskedő átadott Szerúg fejedelemnek, aki izgalomtól remegő kézzel vette ki az agyagtáblát a tokból. Ez volt az első hír a régen eltávozott fiúról. Él, és magas tisztséget viselt. A kereskedő az apa válaszával indult vissza karavánjával. Attól kezdve évente levelet váltottak, ami megkönnyítette elviselni, hogy egymástól oly távol éltek.

Isbi-Irra 32 évnyi uralkodás után halt meg Iszinben. Csak fia uralkodása alatt kezdték el Ur újjáépítését. Az építőmesterek és kőművesek hozzáálltak a munkához. A masszív zikkurátot nem rombolták le. A lábainál a régi tervek szerint felépítették az új várost. Náhór az egyik legszebb házba költözött. Még nőtlen volt. A szilárd jellemű ember számára a suméri élet egyre nagyobb kísértést jelentett, aminek nem tudott ellenállni. A héberek egyetlen Istenébe vetett hite már annyira elhalványult, hogy nem esett nehezére alkalmazkodnia a sumérokhoz. Milyen ünnepélyesen és vidáman szervezték a papok a bálványok ünnepeit! Náhór csak a gyermekáldozatot találta rettenetesnek és visszataszítónak. De jobban tette, ha hallgatott, nehogy magára haragítsa alattvalóit. Diplomatikusként kellett lennie. – Náhór ismét küldött egy levelet apjának, Szerúgnak, amelyben leírta Ur új templomvárosát. Ettől a háráni emberek annyira fellelkesedtek, hogy elkérték tőle a Nannar-templom építési terveit. Náhór kész volt segédkezni abban, hogy Háránban Jahvét, a régi Istent Nannar holdistennel [63] helyettesítsék. Elküldött egy építőmestert a tervekkel. Megérkezése után az emberek mindjárt munkához láttak, hogy egy hasonló

templomot építsenek kisebb arányokban. Így most már az emberek mindenütt elfordultak Istentől. A következő évek során Hárán egyre jobban kezdett hasonlítani Urra, csak kicsiben (40).

Náhórnak sok idejét elrabolta a kormányzás. Már több mint 70 éves volt, amikor végre házasságra gondolhatott. Nem akart sumér nőt feleségül venni. Ezért hívatta legjobb héber szolgáját, aki házának gondnoka volt, és megbízta egy nagy feladattal (hasonlóan történt, mint a Teremtés könyve 24. részében). A szolga gazdájának tíz szamarát felpakolta mindenféle értékes holmival és fűszerrel, majd csatlakozott egy nagy karavánhoz, amely Hárán felé tartott. Oda megérkezvén, elmondta Szerúc fejedelemnek a megbízatását: Náhór arra kérte apját, hogy keressen neki egy rátermett leányt, és kérje meg a kezét a szüleitől. Így is történt. A leány szülei nászajándékként megkapták a szamarakat a rakományukkal, a menyasszony pedig a ruhákat és az arany ékszereket. Ezután a leányt szolgálólányaival együtt a szolgára bízta, aki egy tutajon leereszkedett velük a folyón. Urban a szolga a vőlegény elé vezette a lefátyolozott menyasszonyt. Náhór végre megülhette a lakodalmát.

Amikor Náhór elérte 79. életévét (Kr.e. 2067), fia született. Ez nem volt rendkívüli esemény egy hosszú életű héber életében. Fiát Tárénak nevezte el. Később több gyermeke is született, de Táréhoz nagy reményeket fűzött. Benne látta az utódát. Ezért Tárénak a legjobb képzést kellett kapnia, ami Náhórnak – nagy fájdalmára – nem adatott meg. Sumérban a templomok voltak a nevelés központjai. A templomokhoz iskolák tartoztak, amelyekben fiúk és lányok az írás művészetét tanulták. Tárét az előkelő sumérok fiaival együtt a papi iskolába küldték. Nem volt valami könnyű megtanulni az ékírás sok jelének olvasását és írását. Egy másik fontos tantárgy a matematika volt. Az egyszerű számolás után a tanulók megtanultak négyzet- és köbgyököt vonni, háromszögeket és köröket kiszámítani. Volt földrajz, csillagászat és történelem is. A sumér filológusok éppen akkor írták le országuk hosszú és dicsőséges történelmét, amikor Táré iskolába járt. Ezt a tudást büszke papok közvetítették tanítványaik felé. De a főtantárgy a pogány vallás volt, egész mitológiájával együtt. – Táré otthon minderről beszámolt apjának. Ez alkalmat adott Náhórnak, hogy meséljen [64] fiának a Háránban levő agyagtáblákról, amelyeken fel voltak jegyezve ugyanazok a régi események a teremtéstől fogva, de az egyetlen Istenről szóló tanítással, aki az eget és a földet teremtette. Táré nem feledkezett meg erről, de ez sohasem befolyásolta az életmódját.

Az iskolás évek után Táré néhány évet vidéken töltött, hogy apja pásztoraitól megtanulja az állattenyésztést. A pásztorok mesterségét nagyra becsülték Sumérban. Még a templomok széles frízein is ábrázoltak teheneket és fejőembereket, kagylómozaikból kirakva.

Ezután Tárénak teljesítenie kellett a katonai szolgálatot, és néhány évre Iszinbe ment, ahol tisztte képezték ki. Attól kezdve állandóan készen kellett állnia a hadi szolgálatra. Végül Náhór magához vette a fiát, hogy bevezesse a közigazgatás rejtelmeibe. Örült, hogy belátható időn belül átadhatja fiának a helytartói hivatalt. De tervéből semmi sem lett.

Iszinben Isbi-Irra amorita dinasztiajának ötödik királya uralkodott. A neve, Lipit-Istár, egy általa alkotott törvénykönyv révén ismert. Kr.e. 2017-ben, amikor Táré 50 éves volt, palotaforradalom tört ki. Lipit-Istár erőszakos halált halt. Utána a sumér Ur-Ninurta, a valószínű gyilkos lépett Iszin trónjára. Ő azonnal leváltotta a héber Náhórt, mint Ur helytartóját. Ennek ellenére Náhór gazdag és előkelő ember maradt. Tárénak új foglalkozást kellett választania. A régi hagyomány szerint

bálványszobrokat és amuletteket készített. Ennél messzebb nem is kerülhetett volna el atyái Istenétől.

Az iszini Ur-Ninurta nem örülhetett nyugodtan a győzelmének. Gungunum, Larsza királya jó barátságban volt Lipit-Istárral. Éppen háborúban állt Elámmal, de mihelyt azt sikeresen befejezte és kivívta az Elámtól való függetlenséget, Ur-Ninurta ellen fordult. Az első öszszecsapás Ur-Ninurta javára dőlt el. Gungunum a harctéren maradt. De fia, Abi-Sare sikerrel folytatta a harcot. Ur, az iszini királyok erődítménye Larsza uralma alá került. Attól kezdve Ur királylistáin megjelennek Larsza királyainak a nevei. A városállam Larsza egyik tartományává vált. Ez jól jött Tárénak. A sémita-elámita eredetű larszai király kedvesebb volt neki, mint Ur-Ninurta, a trónbitorló. Nyugtalan idők voltak ezek. Elám nem tudta megemészteni, hogy Larsza kivívta a függetlenséget. Ugrásra készen várt, mint egy oroszlán. Északon nem sokkal korábban egy új hatalom jött létre. Arábiai nyugat-sémita bevándorlók Babilonban egy független dinasztia alapítottak, ami [65] fenyegetést jelentett a többi államra nézve. Mindenki érezte, hogy a béke nem lesz hosszú életű. Ennek ellenére még mintegy 25 évig tartott.

Taré ekkoriban építette ki üzleti kapcsolatait. Egy sor bronzöntő dolgozott a keze alatt. Ha otthon nélkülözni tudták, üzletemberként beutazta Mezopotámiát, eladta bálványszobrai, és megrendeléseket vett föl. Ez szíve szerinti hivatás volt. Már diákként jól szórakozott rajta, ha becsaphatta játszótársait a csereüzletekben. Tárénak ezt a hajlamát később Lábán és Jákób nevű dedunokái örökölték, de Jákób készségesen járt Isten nevelőiskolájába, míg Taré nem. Életútján nem találunk Bételt és Penúélt, amelyek „Izráellé” tehették volna. – Üzleti útjai során Taré Háránba is eljutott, ahol Szerúg nagyapa és a többi rokon örömmel fogadta Náhór fiát. Szamarai zsákjaiból előkerültek a bálványszobrok, amelyeket szívesen megvásároltak az uri unokatestvértől. Sosem szabadultak volna ki a pogányság rabságából, ha Isten nem választotta volna ki ezt a törzset. Isten ajándékai és elhívása visszavonhatatlanok (Róm 11,29).

Amikor Taré hazatért Háránból, apja öröme hozott magával egy fiatal nőt a szolgálójával együtt. 70 éves volt, amikor megszületett első fia, és nem sokkal később még két másik. Ez Kr.e. 1997-ben történt. A fiúk nevei nagyon jelentősek. Az elsőszülött fiút Ábrámnak, vagyis Magasztos Atyának hívták. Ő majd saját népének ősatya lesz. A második fiú nagyapjának, Náhórnak a nevét kapta. A harmadikat Háránnak nevezte el atyáinak északi városa után. Taré egyáltalán nem vált sumérrá. Mély gyökerei voltak a héberek törzsében és hazájában. – Később Taré ágyasként elvette felesége szolgálóját. Tőle született Száraj nevű lánya, Ábrám féltestvére (1Móz 20,12). – Amikor a fiúk még kicsik voltak, hosszú háború kezdődött. Kudur-Mabug, Elám hatalmas királya megtámadta Larszát, valószínűleg Iszin és Babilon miatt. Végül Kudur-Mabug győzedelmeskedett, megölte Larsza királyát, országát pedig vazallus álamná tette fia, Varad-Szín kormányzása alatt. Elámból Kudur-Mabug unokája, Rim-Szín is vele jött, aki akkor még kisgyerek volt, körülbelül Ábrámmal egykorú. Mivel Varad-Szín csupán tizenkét évig kormányzott, Rim-Szín fiatalon került a trónra. Ő 61 évig uralkodott, Kr.e. 1971 és 1910 között (a Hosszú Kronológia szerint). Rim-Szín harcias uralkodó volt. Egészen Asszíriáig folytatta hódításait. De nagyapja, az elámi Kudur-Mabug még többet ért el: meghódította Kánaánt. Rim-Színnek volt egy másik neve is, amely [66] egy nemrég talált agyagtáblán olvasható: Eri-Aku, Larsza királya. Nyilván azonos Arjókkal, Ellászár királyával, ahogy a Teremtés könyvének 14. része nevezi. Az Arjók név tartalmazza

az „ar” szótagot, amelynek jelentése oroszlán. Rim-Szín, Larsza oroszlánja volt Ur uralkodója, amikor Ábrám és a családja ott élt.

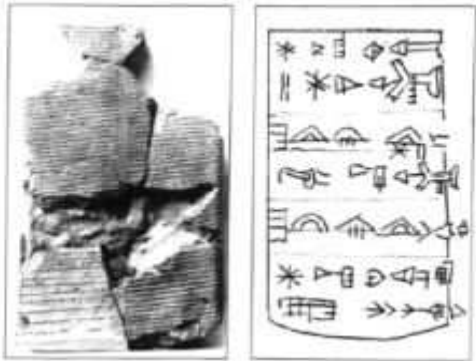
Kudur-Mabug azonnal hozzáfogott Ur városának megerősítéséhez. A város fontos volt a Délvidék ellenőrzése szempontjából, azonkívül Ur-Nammu csatornáján keresztül tengeri kikötő is. Rim-Szín folytatta a művét. Épített egy erődtornyot kitörési kapuval. Mindenek előtt azonban a templomok építésével foglalkozott. „A sémiták olyan készségesen átvették a sumér vallást, hogy fontosnak tartották a régi szent helyek birtoklását. A vallás mint fegyver különösen hatásos volt, például Babilon ellen, ebben az időben. A nyugat-sémita káldeusok, akik ott éltek, követelték Marduk isten elismerését. E felkapaszkodott isten ellen a Dél össze tudta gyűjteni hagyományos haderőit, hiszen mind az akkádok, mind a sumérok követték felhívását” (Woolley).

Most egy időre vissza kell térnünk az elámita háború idejébe. A zavargások ellenére az élet vidáman zajlott a régi, pompás uri házban, ahol most Táré gyermekei nevelkedtek. A tarka kövekkel kirakott belső udvar volt a játszóterük. Apjuk bálványszobrai előtt imára emelték a kezüket. Táré a templom iskolájába küldte őket, amelybe annak idején ő is járt. Közben régi történet ismétlődött meg, de ezúttal másként végződött. Amikor a fiatal Táré annak idején apjától, Náhórtól értesült a háráni agyagtáblákról és az egy igaz Istenről, akkor ez nem volt számára különösebben fontos. Most, amikor saját fiainak is beszélt róla, Náhórra és Háránra szintén nem tett nagy benyomást. Ábrámot viszont mélyen megérintette és felkavarta a hír, hogy csak egy Isten létezik. Arról álmodott, hogy egyszer elutazik Szerúg dédapához Háránba, hogy tanulmányozza a táblákat. De egyelőre csak arra kérte apját, hogy az iskola befejezése után még küldje el a tudósok iskolájába, hogy ott megtanulja olvasni a régies képirást, amellyel több mint ezer évvel azelőtt írtak az emberek. Táré szívesen teljesítette szorgalmas fia kívánságát. Csak az nem tetszett neki, hogy Ábrám kezdte kerülni a bálványtemplomokat és az istenek ünnepeit, és hogy nem volt hajlandó segíteni apjának a bálványszobrok készítésében. Éppen jókor jött el az ideje, hogy kiküldje a pásztorok közé. Ábrám itt kedvére való munkát talált magának. Emellett maradt ideje, hogy [67] magányosan imádkozzon, különösen éjjel, a csillagos ég alatt. Elkezdte keresni azt az Istent, akiről oly keveset tudott. És Isten nem hagyta kétségek között választottját. Ábrám legszívesebben a nyájaknál maradt volna, de a király fegyverbe szólította őt, a fivéreit és sok más fiatait. A fiatal pásztorokat is behívták. Meg kellett tanulniuk, hogyan kell bánni a lándzsával és a csatabárddal. Az előkelőket, így Táré fiait is tisztekké képezték ki. Itt tanulta meg Ábrám a meglepetésszerű támadás taktikáját, amit évekkel később oly sikeresen alkalmazott, amikor éppen ettől a királytól (Arjók) és szövetségeseitől visszaszerezte a zsákmányolt jószágot, és kiszabadította Lót, az unokaöccsét (1Móz 14). Egyelőre azonban Ábrám Larsza oroszlánjának tisztje volt, aki sok hadjáratot indított seregével. Béke idején minden katona hazatérhetett.

Táré örült, hogy felnőtt fiaira bízhatja a tennivalókat. Ábrám, aki alkalmatlan volt az üzletelésre, a pásztorok és nyájak felügyelője lett. Náhór, a második fiú apja bálványkészítő üzemét irányította. Hárán vette át az üzleti utazásokat. Így eljutott Háránba is, Szerúg dédapához, aki megkérte számára egy fiatal nő kezét, mint egykor apja számára. A régi udvaron nemsokára ismét három gyermek játszadozott: Lót, Milká és Jiszká. – Náhór kétszáz éves volt, amikor Hárán hazatért egyik útjáról, és közölte a hírt, hogy meghalt Szerúg fejedelem. Náhór napjai is meg voltak már számlálva.

ptuagintából való, lásd 38. sz. jegyzetet).

Agyagtábla ékírással. A tábla bal alsó sarkában az aláírás tartalomjegyzékkel, sorozatszámmal, címszójegyzékkel, dátummal és az írnok vagy a tulajdonos nevével.

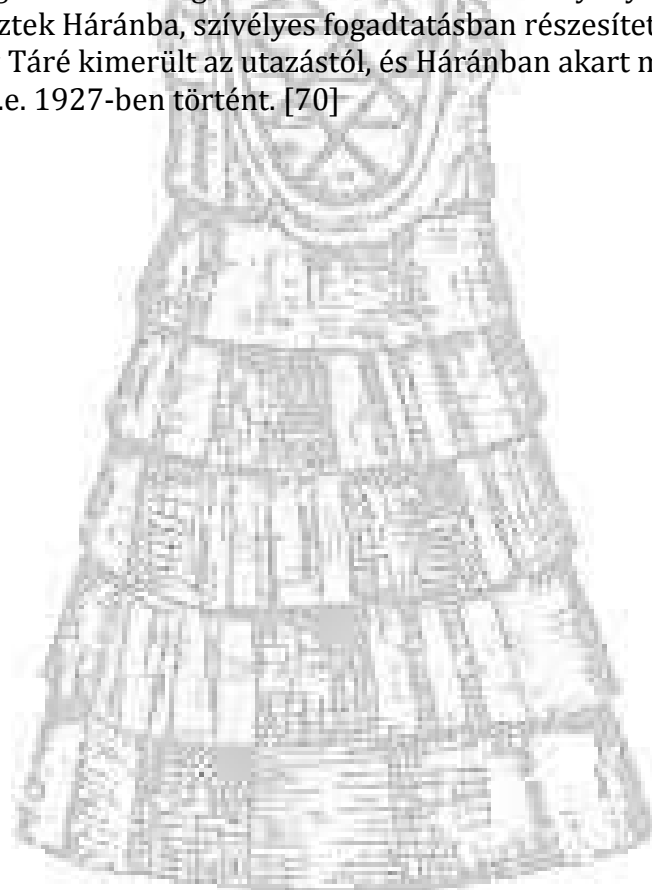
Képirás Urban, az első dinasztia korából

Képirás Urban, az első dinasztia korából

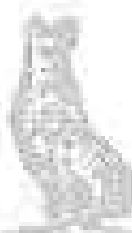
tábla bal — Képirás Un
 s — korábóll
 ójegyzékkel,
 agy a

életén a sumérok idegen országában és népe között, valamint családja bizonytalan jövőjén. Ráadásul egyre több gondot okozott neki Ábrám, aki istenhitével lehetetlenné tette magát Urban. Mint már említettük, Ur városa Rim-Szín idejében a sumér istenkultusz fellegvára volt. Ebben politikai szempontok is szerepet játszottak. Egy ilyen városban nem volt hely az olyan vallásos kívülálló számára, mint Ábrám. Ez a családot is széteséssel fenyegette. Náhór kitartott apja és a sumér istenek mellett. Táré unokája, Lót viszont rajongott nagybátyjáért, Ábrámért, és mindenben követte őt. Táréban fokozatosan megérlelődött a kivándorlás gondolata. Sokkal jobb életük lehetne Háránban, sőt a ritkán lakott Kánaánban is, ahol bőven lenne hely a nagy nyájak számára. Ott biztos jövője lenne a családnak. Ott Ábrámból mégiscsak „Magasztos Atya” lehetne. Először azonban egy kettős esküvőre került sor. Ábrám feleségül vette féltestvérét, Szárajt, Náhór pedig unokahúgát, Milkát. – Ábrám örült, hogy Háránba költöznek. A kivándorlás azonban nagy vállalkozás volt. A héber szolgák, akiket nagyapja alkalmazott, gyerekeikkel és unokáikkal valóságos kis népet alkottak. Később, miután az örökséget [69] felosztották Náhór, Ábrám és Lót között, Ábrámnak még mindig 318 szolgája volt, akik a házában születtek. A nyájak is szépen gyarapodtak. Az utazás sok előkészületet igényelt, de végül útra keltek. Táré 140 éves volt, Ábrám pedig 70. Egy szamár vontatta kocsin puha fekvőhelyet készítettek az apa számára. A nők és a gyerekek is kocsin utazhattak. Azután következtek a háztartási felszerelésekkel megrakott kocsik. A férfiak a vándorló nyájak mellett lovagoltak számárháton vagy gyalogoltak. Néhány hét múlva elérték a Mária birodalom határát. Érkezésüket és a bebocsátás iránti kérelmüket a határőrök tűzjelekkel továbbították Máriba. A válasz barátságos volt, így a vándorló héber törzs bevonulhatott atyái földjére. Azonnal megéreztek a hazai levegőt, amit még sohasem lélegeztek be. Mindenfelől az anyanyelvüket hallották. Amikor megérkeztek Háránba, szívélyes fogadtatásban részesítették őket a rokonok. Az öreg Táré kimerült az utazástól, és Háránban akart maradni. Vettek egy házat. Mindez Kr.e. 1927-ben történt. [70]

7. fejezet: Ábrahám Kánaánban

A nyájak számára a tágas föld elég helyet és legelőt kínált. A család jól érezte magát az új helyen. Lót feleségül vett egy héber leányt. Táré és Náhór továbbra is kitartott a bálványimádás mellett. Látogatták a Nannar-templomot és a magukkal hozott istenszobrokat is imádták (Józs 24,2). A külső élvezetek időszakai az egyén és a nép életében a pangás vagy hanyatlás, a hitetlenség korszakai. Ilyenkor semmi sem történt, amit érdemes lenne Isten könyvében följegyezni, noha az emberek által írt könyvek tele vannak mindenféle krónikákkal. Mindenesetre Isten a hanyatlás idején is irányította az eseményeket, hogy új és nagy dolgokat készítsen elő. A sötét pogányság korszakában, amikor a héberek is mélypontra jutottak, és Isten ügye elveszettnek látszott, Isten csendben munkálkodott Ábrámban. Felszabadulva az Úrban tapasztalt politikai nyomás alól, Ábrám Háránban sokkal könnyebben élhetett meggyőződése szerint. Hamarosan felkereste a nemzetségfőt, és elkérte tőle a régi agyagtáblákat. Sok időt töltött a tanulmányozásukkal. Végül hozzáfogott, hogy tartalmukat új agyagtáblákba vesse modern ékírással. Végre volt egy saját Bibliája, amiből sok új dolgot megtudott a régen keresett Istenről. Ábrám boldog volt. Az éjszakák magányában Ábrám imádságban újra és újra megpróbált találkozni ezzel az Istennel.

Ekkor váratlan dolog történt: Isten megjelent az őt keresőnek, és kisajátította magának (Csel 7,2). „Nem tudhatjuk, hogy milyen alakban jelent meg a dicsőség Istene, de Isten Fia valószínűleg egy angyal alakját vette fel, ahogyan később Mamré tölgyesében tette” (F.B. Meyer). Kezdetét vette egy üdvtörténet és egy új hitbeli út, amely ragyogó fényével világolt ki a pogányság sötétségéből.

„Az Úr ezt mondta Ábrámnak: Menj el földedről, rokonságod közül és atyád házából arra a földre, amelyet mutatok neked! Nagy néppé teszek, és megáldalak, nagygyá teszem nevedet, és áldás leszel... Általad nyer áldást a föld minden nemzetsége” (1Móz 12,1–3). Ábrám megtette a legnagyobb dolgot, amit ember megtehet: Engedelmeskedett az Úr szavának.

Akárcsak öt évvel azelőtt, ez a kivonulás is előkészületeket kívánt. [71] Az apa, Táré felosztotta a szolgálát és szolgálólányokat, valamint az állatokat Ábrám, Náhór és Lót között. Ábrámnak 318 szolga jutott, akik korábban mind katonai kiképzést kaptak Larszában. A nőkkel és gyerekekkel együtt körülbelül ezren lehettek. Ehhez Ábrám még további emberekre tett szert Háránban (1Móz 12,5). Ábrámot úgy képzelhetjük el mint egy sejket, aki egy körülbelül kétezer embert számláló nomád törzs feje volt. Lót csatlakozott hozzá a maga ezer emberével. Ő is el akart fordulni a pogányságtól, és Ábrámnál kívánt maradni mint lelkigondozójánál. Ez a nagy sereg útra kelt az ismeretlen országba, egyedül Isten vezetésével és áldásával.

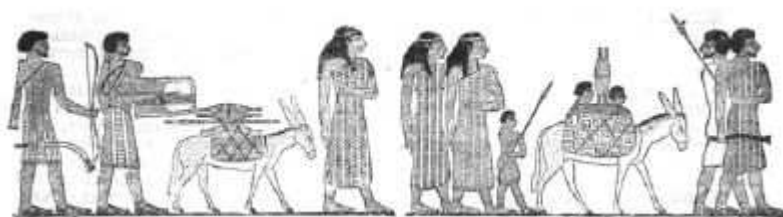
Az út a Balih folyó mentén vezetett, le az Eufráteszhez. Ott már tudták, mit kell tenni. Az állatokat a vízbe hajtották, hogy átússzanak a túlsó partra. A folyón keresztül kifeszített kötél megakadályozta, hogy a fiatal állatokat elsodorja a víz. Az emberek felfűjt kecskebőrök segítségével jutottak át. Azután tovább vándoroltak a régi úton, a Tadmor-oázison keresztül Damaszkusz felé. – Mialatt a termékeny völgyben táboroztak, Ábrám bement a városba. Ott a rabszolgapiacon a kereskedők felkínáltak neki egy fiút. A fiú csinosnak és okosnak látszott, de nagyon szomorú

volt. Láthatólag jó családból származott, de a beduinok elrabolták és rabszolga lett belőle. Ábrám megszánta a fiút, és megvásárolta, amit később sohasem bánt meg. Eliézernak hívták, és tele volt ragaszkodással jószágos ura iránt. Amikor Ábrám öszszehívta embereit, és az Úr nevét hirdette nekik, Eliézer nyitott füllel és szívvel hallgatta az üzenetet. A bálványistenektől elfordult. Attól kezdve így kezdte imáit: „Uram, gazdámnak, Ábrámnak Istene!” Néhány évvel később a gyermektelen Ábrám így szólt Istenhez: „*Házamat a damaszkuszi Eliézer örökli.*” De Isten ezt válaszolta: „*Nem ő lesz az örökösöd, hanem az lesz az örökösöd, aki tőled fog származni*” (1Móz 15,2.4). Így is történt. 65 évvel a damaszkuszi vásárlás után elküldte az öreg Eliézert, aki egész vagyonát felügyelte, hogy szerezzon menyasszonyt fia, Izsák számára. Eliézer a fárasztó utazás során tanúsított mély istenhitével mindannyiunk számára példakép lehet.

Az utazás tovább folytatódott Kánaán felé. Móré tölgyesében, a Jezréel-síkság északi peremén tartották az első nagyobb pihenőt az Ígéret Földjén. De ott nem volt tartósan hely a bevándorlók számára. Az ország képe nagyon megváltozott Héber király uralkodása óta. Körülbelül kétszáz évvel azelőtt ámoriták (emoriak) törtek be [72] Arábiából (vö. 1Móz 14,13; 48,22; 5Móz 7,1). A kánaániták városait meghódították és lerombolták, viszonylag fejlett kultúrájukat elpusztították. A nomádoknak nincs szükségük városokra. „Ez a sztyeppe ideiglenes győzelme volt a fejlett kultúrájú ország fölött” (Kenyon régész nő). Ellenben az ámoriták elfoglalták a legjobb földeket, és ott éltek a sátraikban mint félnomádok. Örültek a szántóföldnek, a szőlőtőkéknek, a fügefáknak és olajfáknak. A megmaradt kánaániták a szolgálók lehettek. Az ámoriták csak hosszú idő múlva ismerték föl a városok hasznát, és engedték meg a kánaánitáknak, hogy újjáépítsék az elpusztított településeket. Az új városok kicsik voltak, de hatalmas terméskövekből épült vastag falakkal erősítették meg őket. A városok alkották a védővárakat az országban, amelyet a beduinok gyakori rajtaütései fenyegettek. Ezek nagy seregben jöttek, és gyilkoltak, fosztogattak, állataikkal lelegeltették a füvet, majd ismét eltűntek az arab sivatagban. Állandó harc folyt a letelepült ámoriták és vad rokonaik között. – Minden városkának volt egy törzsfője, akit királynak neveztek. A király teljes önkényuralmat gyakorolt. Napirenden voltak a városkirályok közötti viszályok. A királyon és udvartartásán kívül a városban csupán néhány család és gazdag egyiptomi kereskedő élt, valamint az elámi király egy tisztviselője. Korábban említettük, hogy Kudur-Mabug meghódította Kánaánt. Ezeket a tisztviselőket ő nevezte ki. Nem gyakoroltak rendteremtő hatalmat. Egyetlen feladatuk az Elámba szállítandó hadisarc behajtása volt. Nyolc évvel azelőtt Kudur-Mabug unokája, Kudur-Lagamar (Kedor-Laomor) seregével az országban járt, és ellenőrizte a városi helytartók számláit. Meg volt elégedve. – Mellékesen még meghódította a Sziddím-völgyet a Holt-tenger partján, valamint Sodoma, Gomorra, Adámá, Cebóim és Bela városokat, és szintén hadisarcra kötelezte őket. Kicsi de zsíros falat volt, amit az elámi ragadozó lenyelt, hiszen a Sziddím-völgyet nem fenyegették az ámoriták. Városai még fejlett kultúrájuk és gazdagságuk teljes fényében pompáztak. Így az elámi királynak nagy bevételei származtak az egész kánaáni országból, amely egyre jobban elszegényedett.

Ez volt hát az a gyéren lakott, zavargásoktól feldúlt ország, ahová Ábrám belépett. El akart kerülni minden háborús összeütközést, ezért a hegyeken keresztül vezető elhagyatott, göröngyös utat választotta. Sikem és Bétel voltak a pihenőhelyek, ahol megjelent neki az Úr, és utódainak ígérte az országot. Ábrám oltárt emelt az Úrnak, és hirdette [73] a nevét a kánaániták között. – Azután tovább

vándorolt a Negebbe, ahol a nagy legelők maradásra bírták. De már a következő évben új kísértés támadta meg a hit férfiát. A korai és kései esők elmaradtak, és a fű kiszáradt. Honnan vegyen takarmányt ilyen nagy nyájak számára? Nomádok is vándoroltak arrafelé, táplálékot keresve állataiknak. Ez a nagy ínség volt az utolsó csepp Ábrám poharában. Az egész kánaáni utazás mindaddig egyetlen nagy csalódás volt. Hol maradt az Úr áldása? Ábrám kísértésbe esett, és már alig imádkozott. Magának kellett eldöntenie, hogy mit tegyen. Amikor a Sínai-pusztában elfogyott a legelő, és az embereket és állatokat éhhalál fenyegette, a nomádok számára mindig Egyiptom volt az utolsó menedék. Ábrám és Lót figyelme tehát arrafelé fordult. De rövidesen új rémület fogta el Ábrámot. – Egyiptom forgalmas útján sok utazó vette igénybe Ábrám vendégszeretetét. Sok mesélnivalójuk volt. Dicsérték a fejlett kultúrát, de szívesen terjesztették rémtörténeteiket is. Egyikük elmesélte, hogy egy sémita férfi bevándorolt Egyiptomba szép feleségével. A férfit agyonütötték, hogy megtarthassák maguknak az asszonyt. Az ilyen híreket mások is megerősítették. Amikor észrevették Ábrámon a rémületet, megpróbálták megnyugtatóni. Nem mindig ilyen rossz a helyzet, mondták. Mindenesetre a fáraó előszeretettel gyűjti a világos bőrű külföldi nőket háremébe. A legjobban a fejedelmi nőket kedveli (1Kir 1,3; 11,1). Az egyik vendég azt olvasta egy papirusztekercsen, hogy a fáraó rátette a kezét egy bevándorolt sémita feleségére és gyermekeire, a férjnek azonban kárpótlásul nyugdíjat biztosított.

Egyiptomba bevándorló Sémita család

Szárajt férje magas rangja miatt akár fejedelemasszonynak is lehetett tekinteni. 66 éves kora ellenére még mindig vonzó külsejű és előkelő megjelenésű nő volt. Dús fekete hajába egyetlen ősz hajsál sem vegyült. Az aggódó Ábrámnak az jutott az eszébe, hogy egy kis hazugsággal megmentheti magát. Nevezetesen, hogy Száraj a húga. Vegyes érzésekkel érkeztek a nagy fejedelmi falhoz, amelynél meg kellett állniuk. Az egyiptomiak határerődök, őrtornyok és támaszpontok egész láncolatát építették ki, hogy a nem kívánatos „homoki vándorokat” visszatartsák a beutazástól. Ábrám és Lót engedélyért folyamodott. Az eljárás igen előírászerű volt. Az írnokok papirusztekercsekre írtak minden részletet és természetesen a felkínált ajándékokat. Egy futárt az írással Memphiszbe küldtek, ahol a II. Amenemhat fáraó időzött (41). – Amikor Ábrám Urban gyermekkorát töltötte, Egyiptomban [74] I. Amenemhattal a 12. dinasztia jutott uralomra. A piramisok (akkor még) csiszolt, vakítóan fehér mészkőborításukkal már nyolcszáz éve álltak a tűző napon. Az Óbirodalom ragyogása azonban időközben leáldozott. Amenemhat és utódai, akiket mind Amenemhatnak vagy Szeszósztrisznak neveztek, újra felvirágoztatták a birodalmat. Ezt a korszakot Középbírodalomnak nevezik. Ez alkotja történetünk háttérét.

A bőségesen öntözött góseni legelő az éhes bevándorlók számára maga volt az Édenkert. De hamarosan megjött az értesítés Memphiszből, hogy Ábrámnak be kell mutatnia hűgát a fáraónak.

Ábrám gondterhelten indult Memphiszbe feleségével. Útközben megbámulták őket tarka ruháik miatt, ugyanis az egyiptomiak csak fehér vászonruhákat viseltek. A sumérokhoz hasonlóan arcuk simára volt borotváltva, míg a sémita Ábrám gondozott kecskeszakállát férfiassága jelének tekintette. De most nem erre gondolt. Alig vetett egy pillantást az egész csodálatos, idegen világra a Nílus mentén: a hatalmas kaputornyokra, a magas lótoszlopokra, a szfinxsorokra és a piramisokra. A fogadóterembe vezették, ahol mélyen meghajolva járult a trón elé. Száraj megtetszett a fáraónak, és a háremben maradt. Amikor Ábrám elhagyta a várost, a fáraó ajándékai követték: szarvasmarhák, juhok, szamarak és tevék a pásztoraikkal együtt. Ábrám mindennek nem örült. Csak egy kívánsága volt: hogy ismét megkeresse [75] Istenét, és bocsánatért és segítségért esedezzen előtte. Az Úr meghallgatta őt, de a megaláztatástól nem kímélte meg (42).

A király háremében egyik szerencsétlenség a másikat követte. A papok, akik egyúttal jósok és varázslók is voltak, rájöttek, hogy Száraj a bajok okozója. Száraj bevallotta, hogy Ábrám felesége. A fáraó haragra gerjedt, hívatta Ábrámot, és udvarias nyelven keserű szemrehányásokat tett neki. Szárajt Ábrámhoz vezették egyiptomi szolgálólányával, Hágárral együtt. Azután az egész törzset katonai őrizettel a határig kísérték, és kitoloncolták. Átérezték a kiutasítás szégyenét. Ábrám azonban haladéktalanul Bételbe vezette a törzset, hogy az oltárnál találkozzon Istennel.

Lót neheztelt rá. Táré nagyapánál aligha bosszantotta volna föl egy hazugság. De hogy a becsületes és istenhívő Ábrám ezt tegye! Milyen szép volt Gósenben! Most e hazugság miatt újra gondot okozott nekik a szükséges takarmány megszerzése. Pásztoraik között állandó volt a civakodás. Ábrám megalázkodott bűnének következményei miatt. Lót azonban mindig is megütközött Ábrahám tévelygésein. Ábrahám pedig még mindig úgy érezte, hogy Lót tévelygései láttán segítenie kell és közben kell járnia. Ábrám látta, hogy a kettőjük közötti bizalom megrendült, és felismerte az elválás szükségességét. Lótnak ez megfelelt. Felderítő útra indult. A Jordán menti vidéket és a vízben gazdag Sziddím-völgyet olyannak látta, „mint az Úr kertjét, mint Egyiptom földjét” (1Móz 13,10). Oda akart költözni, bármennyire erkölcstelenek voltak is a sódomei emberek. – Isten igent mondott az elválásra, és még egyszer Ábrámnak ígérte Kánaán egész földjét. – A törzs ismét a Negebbe vándorolt. Amikor útközben elhaladtak Sále mellett, Ábrám látogatást tett a híres

papkirálynál, Melkisédeknél. Mindkét férfi számára örömteli élmény volt, hogy együtt lehettek egy hittestvérrel.

Az ottani hegység Kirjat-Arba (Hebron) ősi városa mellett éri el legnagyobb magasságát, majd meredeken lejt dél felé Beér-Sebáig (43). Ez volt a „tejjel és mézzel folyó föld” (4Móz 13,22–24,27). A tej a csordáknál folyt a marhalegelőkön. A méz (tulajdonképpen szőlőszirup) viszont Hebróntól délnyugatra folyt az óriási szőlőfűrtökből, az Eskól-patak (Szőlőfűrt-patak) melletti szőlőskertekben. Voltak fügeés gránátalmafa is. Ábrám szíve repesett az örömtől, amikor meglátta ezt a földet, amely a három ámorita, Anér, Eskól és Mamré tulajdonában volt. Ezek testvérek voltak, harcban jártas sejkék, akárcsak [76] Ábrám. Erre szükség is volt a beduinok gyakori betörései miatt. Az ámoriták szívesen láttak egy szövetségest, kivált hogy Ábrámban felismerték „Isten fejedelmét”. Szövetséget kötöttek vele. A tágas földön Ábrám és nyájai számára is bőven volt hely és táplálék. Mamré tölgyesét kapta meg, amely a Kirjat-Arba melletti magaslaton feküdt. Ott Ábrám felépítette sátorfalvát, és oltárt emelt az Úrnak, ahol a nevére bizonyítást tett.

Lót, aki először a Jordán folyó termékeny völgyében (44) vándorolt, visszakiváncozott a városi életbe, amit Urban annyira megszokott. A pásztorokat és a nyájakat rábízhatta egy hűséges szolgára. A sodomaiak nem tagadták meg a városi polgárjogot a gazdag embertől. Lót fiatal háráni feleségével hamarosan Sodoma piactere mellett lakott, de mégsem érezte ott jól magát. *„Az igaz Lót szenvedett az elvetemültek kicsapongó viselkedésétől. Mert ennek az embernek az igaz lelke napról napra gyötrődött közöttük gonosz cselekedeteiket látva és hallva”* (2Pt 2,7–8). – A Sziddím-völgyben lévő városok tizenkét évig alá voltak vetve Kedorláómer (Kudur-Lagamar) elámi királynak, de a tizenharmadik évben megtagadták a hadisarc fizetését. Amikor Elám királya megtudta ezt, nagy hadjáratot tervezett. Kedorláómer felvonult seregével, hogy ismét leigázza a szakadár Sodomát. Szövetségesei között volt Arjók (Rim-Szín/Eri-Aku), Ellászár (Larsza) királya, Ábrám korábbi uralkodója. Amráfel, Sineár (Sumér) királya azonos Hammuráppal, Babel (Babilon) királyával. E két utóbbi király az Iszinért folytatott korábbi háború után nem volt túl barátságos viszonyban. Meglepő, hogy együtt vonultak fel. Tidál sumér neve Tid-Gál. Az ő birodalma ismeretlen (45). Ez a négy király a régi hagyományt követve nem riadt vissza a 2000 kilométeres távolságtól. Nagy ívben haladva sok népet legyőztek, amíg dél felől el nem érkeztek a Sziddím-völgybe, ahol a nagy csata lezajlott. Sodoma, Gomorra, Adámá, Cebóim és Bela város királyait megfutamították, és a győztesek minden zsákmányt és embert magukkal vittek, köztük Lótot is.

Amikor Ábrám értesült erről, tette szánta el magát. Anér, Eskól és Mamré biztosították hűségükről. A felfegyverzett férfiak és szolgálók tevére szálltak. A csaknem ezer „lovasból” álló sereg óvatosan követte az elvonuló győzteseket. Csak Dánnál, a Hermón-hegy lábánál kínálkozott kedvező alkalom a támadásra. „Ábrám villámgyorsan, az éjszaka leple alatt szolgálival rajtaütött az utóvédén, és a nagy [77] zűrzavarban sikerült kiszabadítania Lótot. – Csak az kételkedik e beszámoló hitelességében, aki nem ismeri a beduinok taktikáját” (37). Ez a rajtaütés volt a jel a kánaáni városok számára, amelyek sorban elűzték a elámi adóbehajtókat. Melkisédek, a papkirály örvendezve ment a felszabadító Ábrám elé, hogy üdvözölje és megáldja, majd kenyérrel és borral erősítette. Ez felfrissítette a fáradt Ábrámot, és erőt adott neki az eljövendő kísértésekben. – Bárcsak Lótot figyelmeztette volna a nagy szerencsétlenség, és otthagya volna az istentelen sodomaiakat! Ábrám közelében most már számára is lett volna hely. De könnyelmű felesége minden

meggondolást elengedett a füle mellett. A házaspár ismét Sodomába költözött, ahol néhány évig jól ment a soruk.

Amikor Ábrám 99 éves volt, égi látogatói érkeztek. Bár emberi alakban jelentek meg, felismerte, hogy az Úr és két angyala jött el. Ábrám új szövetséget, új ígéretet és új nevet (Ábrahám) kapott Istentől, az öreg Sárától (Szárajtól) pedig egy fiúgyermeket. Sára alig akarta elhinni. Amikor a férfiak felálltak és tovább indultak Sodoma felé, az Úr közölte az őket kísérő Ábrahámmal, hogy eltörli a föld színéről a bűnös városokat (46). Ábrahám, a gyakorlott imádkozó könyörgött az Úrhoz, hogy kímélje meg a városokat az ott élő néhány igaz ember miatt, de Isten nem talált köztük tizedet sem. Többé nem lehetett feltartóztatni a nagy ítéletet, amely tűzzel és kénesővel sújtott le. Egy szörnyű földrengés a mélybe rántotta a földet. A Sziddim-völgy összes városával együtt elsüllyedt a Holt-tenger déli részében (47). Csak Lót és lányai menekültek meg, akiket egy angyal még időben kivezetett a városból.

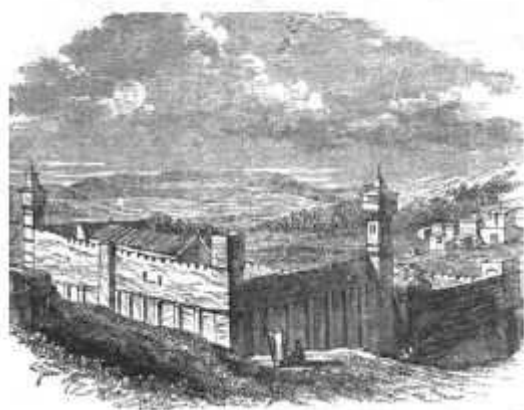
Mivel Isten Ábrahámmal új fejezetet nyitott az üdvtörténetben, ebben az időben sokminden tipikus volt a jövőendő nemzedékek számára. Sodoma és Gomorra pusztulása az utolsó ítélet előképe. A szemtelen bűnösök és gúnyolódók mind halálukat lelték a tűzben. *„Isten elhamvasztotta és pusztulásra ítélte Sodoma és Gomorra városát, intő példaként azoknak, akik istentelenül élnek” (2Pt 2,6). „Isten igazságosan fog ítélni... amikor az Úr Jézus megjelenik a mennyből hatalmának angyalaival, tűz lángjában, bosszút áll azokon, akik nem ismerik Istent... Ezek majd örök pusztulással bűnhődnek” (2Tesz 1,5–9).* – Lót felesége elkezdett menekülni, de nem tudott megválni földi javaitól. Megállt, hogy visszanézzen a városra, így a mérgező gázok őt is megölték. Amikor megtalálták a tetemét, az egy sókéregbe volt dermedve. [78] Ugyanez történik ma is a Holt-tenger partján hagyott tárgyakkal. *„Éppen úgy lesz, mint ahogy Lót napjaiban történt... Ugyanígy lesz azon a napon is, amelyen az Emberfia megjelenik... Emlékezzetek Lót feleségére! Aki meg akarja tartani az életét, elveszti” (Lk 17,28–33).* – Az igaz Lót megmenekült. Félszívűsége miatt azonban minden vagyona és élete egész munkája odaveszett a tűzben. *„Az a nap (az ítélet napja) fogja világossá tenni, mivel tűzben jelenik meg, és akkor mindenkinek a munkája nyilvánvalóvá lesz; és hogy kinek mit ér a munkája, azt a tűz fogja kipróbálni... Ha valakinek a munkája megég, kárt vall. Ő maga megmenekül ugyan, de úgy, mint aki tűzön ment át” (1Kor 3,13–15).*

Ábrahám elkerülte az ítéletet. Fentről nézte a felszálló füstöt. Élete munkájából semmi sem ment veszendőbe. Engedelmissége által minden nemzedék áldást nyert – mind a mai napig. Ábrahámra is érvényes, amit Jézus mondott: *„Aki hallja az én Igémet, és hisz abban, aki elküldött engem, annak örök élete van; sőt ítéletre sem megy, hanem átment a halálból az életbe” (Jn 5,24).* *„Vagy nem tudjátok, hogy a szentek a világ felett fognak ítélni?” (1Kor 6,2).* *„Aki győz, annak megadom, hogy velem együtt üljön az én trónusomon” (Jel 3,21).*

Egy évvel később megszületett Izsák, az ígéret fia. Ez volt Ábrahám hitéletének megkoronázása, amit csak betetőzött az, amikor néhány évvel később Izsákot élve kapta vissza az áldozati oltárról.

Izsák feláldozásának története szintén jelkép és előkép. Ahogyan Ábrahám az áldozati oltárra fektette fiát, ugyanúgy a mennyei Atya sem kímélte saját Fiát, hanem mindnyájunkért odaadta (Róm 8,32). Izsáknak csaknem meg kellett halnia, és bizonyos értelemben feltámadva adatott vissza az apjának. Jézusnak valóságosan meg kellett halnia, és valóságos feltámadás által adatott vissza Atyjának.

Ábrahám sírja Hebronban

Emlékezzünk még egyszer arra a napra, amikor Ábrahám megvívta a nagy csatát, és elragadta az ellenségtől annak egész zsákmányát. A négy mezopotámiai király a vereség és a zsákmány elvesztése után csüggedten tért haza. Útközben Rim-Szín, Larsza oroszlánja durván ráförmedt fegyvertársára, Hammurápira. Néhány évvel később, Kr.e. 1910-ben Hammurápi megtámadta az öreg Rim-Szint, elfoglalta Larszát, és egész Sumér (Sineár) kétségbevonhatatlan uralkodójává tette magát. Csak attól fogva nevezhette magát joggal Amráfelnek, (egész) Sineár királyának. E néven volt ismert, amikor száz évvel [79] később Izsák agyagtáblára íratta apja, Ábrahám élettörténetét. Diktálás közben a városra „Ur-Kaszdim”(káldeai Ur)” néven is hivatkozott (1Móz 11,28.31), noha az mindig is „Sineár földjén” volt (1Móz 10,10) (48). A káldeus Hammurápi a hódítás után a Káldea nevet Babilon tartományról egész Sumérra kiterjesztette. Izsák a feljegyzéseiben az akkoriban használt új elnevezésekhez tartotta magát. – Később Hammurápi felvonult Zimri-Lim, Mári uralkodója ellen. Meghódította és felégette a fővárost. Hammurápi fiának, Samsu-Ilunának uralkodása alatt Sumér déli részén lázadás tört ki, amelyet a király lever. Samsu-Iluna a földdel tette egyenlővé Ur falait. A többi városra ugyanez a sors várt. Ez a sumérok végét jelentette.

Ezek a rossz hírek Ábrahámhoz is eljutottak. Talán fájt neki, hogy gyermekkori hazája romokban hevert. De talán arra is gondolt, hogy Nimród szelleme, amely Sumérban azóta is kísértett, újra Isten ítéletével találkozott és végleg megsemmisült. Ábrahám hálás lehetett Istennek, hogy idejében kivezette őt Urból, és Kánaán csendes hegyei közé vitte. Meghajlással és imádattal fogadta hitben Isten ígéretét, hogy általa és utódai által egy új országot alapít a földön. Ez nem olyan lesz, mint az evilági országok, hanem Isten országa, a hívők, az engedelmesek és imádkozók országa lesz. Ábrahám utóda által a föld minden nemzetsége áldást nyer. Ez az ország sohasem pusztul el. Így lett Ábrahámból a reménység férfia. Jézus Krisztus által mi is részesülünk Ábrahám áldásából.[80]

8. fejezet:

Ízelítő a hurriták, hettiták és hükszoszok történelméből

A harmadik évezred végén, még Ábrahám születése előtt, északon, a Termékeny Félhold területén kívül nagy horderejű változások mentek végbe, amelyekre eleinte alig figyeltek föl, s amelyek a következő évezred során alapvetően befolyásolták a történelmet. Ezek közül az események közül az első egy jáfetita nép Indiából való kivándorlása volt, amely a Kaukázusban telepedett le. Hurriknak vagy hurritáknak nevezték magukat (a h-t keményen kell ejteni). Asszír és sumér források Kr.e. 2000 körül említik első ízben ezt a népet és Kurrum országát a Kaukázustól délre. Indoárja nyelvűek, a szanszkrit, olyan közeli rokonságban van a némettel, hogy sok szavuk fordítás nélkül is megérthető, pl.: pader, mader, brader, dokhter, sunn, mand, strata stb. A nagyon karcsú, hosszú lábú hurriták sok érmet nyerhettek volna a mi sportpályáinkon mint könnyűatléták. De ők egy előkelőbb sportnak hódoltak. Valahol a Kaukázusban vadlovakat fogtak be és idomítottak. A hosszú, kiegyensúlyozott tenyésztési és idomítási folyamat során kiváló tulajdonságú hátaslovakat képeztek ki. Minden előkelő ember szerzett magának ilyen lovat. Nem sokkal később már versenyeket is rendeztek. A győztesek a lelkes tömeg ujjongása közepette futottak be a célba. Mindnyájan szinte a lovak megszállottjai voltak.

A tenyésztő is dicséretet és jutalmat kapott. Volt egy kerékgyártó, akit ez nem hagyott nyugodni. Ökrösszekereket készített kis fatárcsás kerekekkel, mint ahogy azt ősidők óta tettek. Most feltalálta a magas kereket kerékaggyal, hat küllővel és keréktalppal. Ezekhez kecses kétkerekű kocsikat készített, amelyeken egy úr és egy kocsihajtó állhatott. A könnyű járművet két ló húzta. Nemsokára kialakult a kocsiverseny sportja is. Csodálkozunk-e, hogy a hurriták hamarosan arra törekedtek, hogy fogatjaikkal és lovasseregeikkel hadjáratba induljanak? (49)

Az első hurrita seregek még a Kr.e. 20. században vándorútra indultak, élükön egy Széír nevű vezérrel. Nem tudjuk, hogy békés vagy háborús időszak volt-e. Óriási távolságot tettek meg a Termékeny Félholdon keresztül, amíg eljutottak a messzi délen fekvő Arábiavölgybe, ahol megálltak. Itt az ősatyák hóriak néven ismerték őket. [81] Tőlük kapta nevét a Hór-hegy és a Széír-hegy, ahol végül letelepedtek. Néhány évtizeddel később Kedorláómer megverte a hóriakat, de nem morzsolta fel őket (1Móz 14,5–6). Ezt az amoriták tették meg később. Az 5Mózes 2,12 versben ezt olvassuk: „Széírben meg a hóriak laktak azelőtt, de Ézsau fiai kiűzték, és kiirtották őket, és a helyükre telepedtek.” De itt csak egy töredékükről van szó. A hurriták fő törzse továbbra is a Kaukázusban és a Van-tó partján élt.

A harmadik évezred vége felé, vagyis körülbelül akkor, amikor a hurriták Indiából a Kaukázusba vándoroltak, ment végbe a világtörténelem egy másik, kevés figyelemre méltatott eseménye, amelynek később messzire ható következményei voltak. Egy ismeretlen nevű jáfetita pásztornép érkezett a Duna térségéből, letelepedett a Boszporusz fölött, és fokozatosan beszivárgott a hattik hámita népébe. „Nem hódítókként jöttek, de hódítókká lettek, miután nemzedékeken keresztül magukévá tették Anatólia fejlett kultúráját, amelyet feldolgoztak és úgy összeolvasztottak saját lényükkel, hogy a végén magukat is a hattik meghódított népéről nevezték el, és azok isteneit is átvették” (50+5). Mivel a saját isteneiket is

megtartották, az „ezer isten népének” is nevezték őket. Az egyetlen, amit az új-hattik nem cseréltek fel, az a nyelvük volt, amely rokona az ófelnémetnek. – Szilárd jelleműek és nyíltszívűek voltak, ami jól illett erőteljes testfelépítésükhöz és arcukhoz. Világosbarna hajuk miatt nem lehetett összetéveszteni őket az őshattikkal. Németországban hesseninek vagy veszfálieinak tartanák őket. Voltak köztük töprengők és okoskodók, amint azt I. Hattusili királyunktól tudjuk. Mint minden nép, a hattik is sokat háborúskodtak, de – ellentétben a kegyetlenkedő asszírokkal – a legyőzött ellenséget úgy kezelték „mint apák és anyák”. Ez a kifejezés gyakran olvasható haditudósításaikban. I. Hattusili király hátrahagyott egy végrendeletet, „amelyben nem a hatalomról és bosszúról beszél, hanem a kiengesztelődésről és emberiességről”. Ezt a népet rendszerint nem hattinak nevezzük, ahogyan magukat hívták, hanem hettitának. Mivel közös határuk volt a hurritákkal, hamarosan kereskedelmi kapcsolatok alakult ki közöttük, amiben nagy szerepet játszottak a lovak. A hurrita Kikkuli a hettiták fővárosában, Hattusasban lovasiskolát nyitott, és hosszú utasításokat írt a fiatal lovak felneveléséhez és idomításához. Nemsokára magától értetődő volt, hogy minden előkelő hattinak jó lovasnak és kocsihajtónak kellett lennie. Kiterjedt [82] hódítóhadjárataik után mind a hurriták, mind a hettiták nagy birodalmakat alapítottak, amelyek néhány évszázadig álltak fenn (50). De mielőtt eljött volna ennek az ideje, a Kr.e. 19. század első felében, nagy tömegek váltak ki közülük, nagy közös népvándorlás céljából dél felé. Ez a mozgás száz évig tartott, és időről időre újabb tömegek keltek útra. Hámita őshattik is csatlakoztak hozzájuk. Útközben sok szírt vittek el lakóhelyéről, még sátorlakó nomádokat is, akik szintén részt vettek a hódító hadjáratokban. Volt tehát egy hámita-sémíta nemesség, amely egy nagy létszámú hurrita-hettita hadsereg élén állt. Betörték a széttöredezett, gyenge Kánaánba, és egy szempillantás alatt meghódították. Az ismeretlen lovak és harci szekerek mindenütt nagy riadalmat keltettek, és a hettiták győzelme nagyrészt ennek köszönhető. A városok királyait agyonütötték. Helyükre a hódítók nemesei ültek, akiket Kánaánban a velük érkezett népekkel együtt a hettita gyűjtőnévvel illettek. Az ún. Amarna-levelekből (ékírásos táblák) ismerjük a későbbi kánaáni városkirályok neveit: Suvardata, Zurata, Vidia, Indaruta, Biridiya stb. A nevek egyértelműen indoárja eredetre utalnak. – A kánaáni városok nem voltak lovakra és kocsikra berendezkedve. Városkapuikat lépcsőn lehetett megközelíteni. A kapuk olyan szűkek voltak, hogy egyszerre csak két ember fért át rajtuk egymás mellett. Az ember ember elleni harcokban jól lehetett védeni őket. Most teljesen át kellett építeni azokat. A kazamata-stílusban épült nagy kapuk egy belső udvarba vezettek, amelyet tornyok határoltak. Csak ezután lehetett belépni a városba.

Az öreg Ábrahám Eliézerre és Izsákra bízta a nyáját, és a betegeskedő Sárával Kirjat-Arbába költözött. Ott élt, amikor lezajlott a nagy átalakulás Kánaánban. Egy napon a hettiták ezt a várost is elfoglalták. Vezérük, Efron nem jáfetita volt, hanem egy felkapaszkodott sémíta. Nem elégedett meg az apró várossal. Vezetése alatt Kirjat-Arbától északra egy nagyobb elővárost építettek, amelyet Hebrónnak neveztek el. Itt készültek azok a nagy kapuépületek, amelyekben helyet kaptak a lóistállók és a kocsiszínek. – Kr.e. 1860-ban, amikor Kirjat-Arbában az élet visszatért a rendes kerékvágásba, meghalt Sára. A város körüli földek a hettita Efrón tulajdonában voltak. Ábrahám és Izsák elmentek hozzá, hogy tárgyaljanak vele a temetkezési helyről. Még élt a régi szokás, hogy az üzleteket a város kapujában kötötték tanúk előtt. A cserekereskedelem helyett azonban fizetőeszközként [83] lemért arany- és ezüstrudakat használtak. Az üzletkötés hajlongások, gesztikulálás

és udvariassági frázisok közepette folyt, és hosszúra nyúlt. Efrón Ábrahámnak akarta ajándékozni a kívánt barlangot a szántófölddel, de ezt senki sem gondolta komolyan. Végül közölte az árat: négyszáz ezüst sekel, ami átszámítva kb. 500 euró. Ábrahám nem alkudott, és lemérte neki az ezüstöt. Keleten manapság is ez a szokásos üzletmenet, ami arra utal, hogy a hettita Efrón sémita volt.

Egyiptomi múmia

Nemsokára egy újabb nagy sereg állt meg Hebrón kapui előtt lovasokkal, kocsikkal és gyalogos katonákkal. Tovább akartak menni, hogy meghódítsák Egyiptomot. Ez föllelkesítette Efrónt és társait. Legtöbbjük csatlakozott az új kalandokat kereső menethez. Egyiptomban akkorra leáldozott a Középbirodalom virágkora. A 13. dinasztia alatt már a gyengeség jeleit mutatta. A Felső-Egyiptomban fekvő főváros, Théba messzire volt a birodalom északkeleti határától. Mire a büszke, soha le nem győzött egyiptomiak észbe kaptak, már rajtuk is ütöttek. A hódítók végigfosztogatták az egész országot, de Felső-Egyiptomot sohasem tudták teljesen meghódítani. Thébában egyiptomi származású alkirályok uralkodtak, akik hadisarc fizetésére voltak kötelezve. Ők alkották a 14. és 17. dinasztit, az országba betörő hettiták pedig a 15. dinasztit. Ők voltak az ország rémei. Az egyiptomiak hükszoszoknak, vagyis az idegen népek uralkodóinak vagy pásztorkirályoknak nevezték őket. – Első nagy vállalkozásuk egy város építése volt a Nílus keleti ága mellett (51), amelynek a Ha(t)vara nevet adták, ami valószínűleg azt jelenti, hogy „hatti vár”. Azután a nyugati határhoz közel, a Fajjúm-oázisban felépítettek még egy Havara nevű várost, úgyhogy Alsó-Egyiptom e két hatti vár között feküdt. Így teljesen ellenőrzésük alatt tartottak egy birodalmat, amely magában foglalta Alsó-Egyiptomot és Kánaánt, ahol a hettita városkirályok a hükszoszok tisztviselői lettek. Száz évvel később ugyanaz az átalakulás zajlott le, mint korábban, amikor az európai pásztornép Anatóliában fokozatosan új-hattivá vált. Most ugyanezek fokozatosan egyiptomiakká váltak, és elsajátították az ország magasabb rendű kultúráját és nyelvét. Választottak maguknak egy királyt, aki fáraónak nevezte magát, és udvarát teljesen az egyiptomi minta szerint rendezte be. Ez volt a 16. dinasztia kezdete. Manethón, az egyiptomi történetíró (Kr.e. 268) ezt írja (52): „Végül királyt választottak az övéik közül, akit Szalitisznak hívtak. Ő Memphiszben élt, és a felső és alsó vidékeket [84] hadisarc fizetésére kötelezte... Fő célja az volt, hogy biztosítsa a keleti részeket... Talált egy várost, amely megfelelt a céljainak. Ez a Bubasztiszi-csatorna mellett (a Nílus keleti ágánál) feküdt, és az ősi mítosz szerint Avarisz volt a neve. Szalitisz falakkal erősítette meg a várost, és helyőrséget létesített benne. A nyarait itt töltötte, hogy gyakorlatoztassa a csapatait és szétossza a gabonatermést. Szalitisz 13 évig uralkodott. Őt Apahnasz követte, aki 36 évig ült a

---

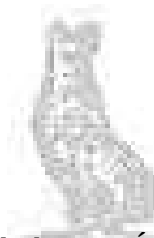
trónon. Utána Apóphisz uralkodott 61 évig, majd Jannész 50 évig, azután pedig Asszisz 49 évig.”

Brugsch, a híres egyiptológus mondja: „József Egyiptomba érkezése a Kr.e. 18. századra tehető, vagyis a pásztorkirályok második dinasztiájának idejére. Úgy tűnik, hogy Apóphisz volt az a király, aki magas méltóságra emelte Józsefet.” – Syncellus (Kr.u. 3. sz.) szerint „mindenki egyetért abban, hogy József fáraója Apóphisz volt”. Apóphisz 19 évesen került a trónra, de először csak mint apjának és nagyapjának társuralkodója. Csupán ezek halála után örökölte az egész birodalmat (53). [85]

9. fejezet: Jákób és József

Izsák 180 éves volt, amikor meghalt. Fiai, Ézsau és Jákób apjukat a Hebrón melletti makpélai barlangban temették el. Jákób a sátra előtt ült, és egy agyagtáblát tartott a kezében, amelyet Ézsau hozott el neki. Az állt rajta, hogyan csapta be Jákób az apját és bátyját az atyai áldás elnyeréséért (1Móz 27,1–45). Jákób a bűnbánat keserű könnyeivel olvasta a történetet. Ekkor felébredt benne a régi gyanú, hogy saját fiai ugyanúgy becsapták őt. Hiszen Józsefnek már tizenkét éve nyoma veszett. Vajon nem Isten büntetése volt ez rajta, az egykori csalón?

Ez arra készítette, hogy most maga is leírja az élettörténetét. Írnoka egy puha agyagtáblával a kezében guggolt előtte, Jákób pedig diktált. Az elsőszülöttség jogával kezdte, amit Isten már a születése előtt megígért neki, a fiatalabb ikertestvérnek. Ezután következett az egy tál lencse gonosz története, amelyben Jákób csalással megszerezte magának az elsőszülöttségi áldást, mintha Isten ilyen fondorlatok nélkül nem is tarthatta volna meg az ígétét! Második aljas tette után, amelyet Ézsau leírt, Jákóbnak menekülnie kellett. Zavarodottan, megsegényülten, kétségek között feküdt le útközben a szabad ég alatt. Akkor látta a lenyűgöző álmot az égig érő létráról és az Úrról, aki a magasban állt, és elhalmozta őt ígéretekkel és áldással „merő isteni jószágból és könyörületből, nem pedig a saját érdemei alapján”. Ekkor Jákób Isten kezébe helyezte az életét. De meg kellett tapasztalnia, hogy ez egy szigorú, mondhatni kemény kéz volt. Isten a csalót egy másik csaló, Lábán kezére adta. Nehéz évek következtek. Amikor végül két feleséget is kapott, bár nem ez volt a kívánsága, a házasság gondjai egyre sokasodtak. Ezután jött a hazautazás, ami szintén menekülés volt. Isten azonban újra megjelent neki, ezúttal egy angyal képében, aki tusakodott vele, és legyőzte. Így végül Isten elbírta vele, és az Izráel (= Isten harcosa, vagy akiért Isten harcol) nevet adta neki. – Jákób kétféle áldással utazhatott tovább: Tizenegy fia volt, és bátyja, Ézsau kibékült vele. Az élete továbbra sem volt könnyű. Két fia, Simeon és Lévi gáztette miatt el kellett menekülnie Sikem vidékéről, ahol nyolc évig tartózkodott. Útközben Benjámín születése közben meghalt szeretett Ráhelje. Amikor végül hazaérkezett atyjához, Izsákhhoz, anyja, Rebeka [86] sem volt már életben. – Most volt az apja temetése (1Móz 35,29). Az áldás és a szenvedés voltak Jákób nevelői, amelyek megmutatták neki Isten jóságát és keménységét (Róm 11,22). Mindezt az írnok az agyagtáblára írta, de Jákób nem diktálta le neki legmélyebb fájdalmát. Ezután következett még az aláírás (1Móz 37,1–2): „Jákób is azon a földön lakott, ahol apja jövevény volt: Kánaán földjén. Ez Jákób nemzetségének a története.” Ez volt a tizedik tábla, az utolsó a gyűjteményben.

József, apjának kedvence, akit eladtak a testvérei, egy tevéhez kötözve ügetett az izmáliek karavánjában a pusztán keresztül, míg el nem érték úticéljukat, a memphiszi rabszolgapiacot. Isten azonban vele volt, és József is Istenben bízott. Bár oly fiatal volt még tizenhét évével, de már személyes és tartós kapcsolatban élt atyjának, Izráelnek Istenével. Ez vigaszt és erőt adott neki, hogy sorsának minden támadását elviselje. Józsefben a rendkívüli szellemi adottságok egyesültek a világos gondolkodással, a kötelességtudással, az emberszeretettel és az Isten iránti engedelmességgel, ami az Ószövetség egyik legnemesebb alakjává teszi. Élete makulátlan volt, ami egyik ősről sem mondható el.

Az egyiptomiak mindig is nagyra becsülték a világos bőrű sémita rabszolgákat. A szép Józsefet azonnal megvásárolták Potifárnak, a fáraó főemberének (1Móz 39,1–6). Ez gyakori név volt Alsó- Egyiptomban, és annyit jelent hogy „Rának (a napistennek) szentelt”. A Biblia háromszor is „egyiptomi embernek” nevezi Potifárt. Eszerint nem a hükszoszokhoz tartozott, mindazonáltal a fáraó kamarása volt, vagyis udvari tisztviselő és eunuch, noha volt felesége. Ezenkívül a testőrség parancsnoka volt. A fáraók udvara József idejében Memphisben volt. A hagyomány oda helyezte József szenvedésének és diadalának színhelyét. Volt ott egy erődítmény, amelyet „Fehér Falnak” neveztek. „Ez a citadella körülvette a katonák lakásait, néhány jelentős templomot és különösen a börtönöket” (Ebers). Ezek tartoztak Potifár hatáskörébe. – A magas rangú állami tisztviselőknek kiterjedt birtokaik, földjeik, marhacsordáik, pompás házaik és kertjeik voltak. Természetesen a magas rangú Potifár nem maga vásárolta a rabszolgáit. Az ilyen üzleteket a felügyelője bonyolította le. Ez először alantas munkákat bízott Józsefre, de hamarosan rájött, hogy a szép fiú rendkívül művelt. Kérdésére megtudta, hogy József apja, egy előkelő ember, [87] aki az összes tudományban taníttatta a fiát. József tudta olvasni és írni az ékírást, és számolni is tudott. Ezenkívül tudott jól nevelten, tisztelettudóan és udvariasan viselkedni. Kár lett volna őt durva munkára fogni. Mihelyt József megtanulta az egyiptomi nyelvet, az írnok megtanította a hieroglifákra. Ezután a felügyelő a növendékévé tette. Azt akarta, hogy ő legyen a helyettese és az utóda. Egy gazdag, előkelő háztartás sok ismeretet, ügyességet és lelkiismeretességet kívánt. József nem okozott csalódást. Végül a magas rangú Potifár is felfigyelt rá, és saját személyes szolgálatára rendelte. Amikor az öreg felügyelő meghalt, magától értetődően József lett az utóda. Rá volt bízva az egész birtok fenntartása és gyarapítása. *„Megáldotta az Úr az egyiptomi ember házáat Józsefért, és az Úr áldása volt egész vagyonán, ami a házban és a mezőn volt.”* Potifár, a testies eunuch semmivel sem törődött az evésen és iváson kívül.

Névleges felesége, egy fölöttébb előkelő hölgy, teljesen el volt foglalva társadalmi kötelezettségeivel. De amikor észrevette József szépségét, sok év után felébredt benne a nő. Mivel látszatházasságában nem talált kielégülést, és élvezte az egyiptomi nők szabadságát, nem csoda, hogy beleszeretett Józsefben (54). Az viszont csoda, hogy József ellenállt a csábításnak. Egy csúnya jelenet után ismét a „Fehér Fal” mögött találta magát. Isten azonban ott is vele volt. „Akit Isten magasra akar emelni és meg akar dicsőíteni, azt előbb a mélybe taszítja” (Deßler).

Tíz évvel azelőtt József három napig feküdt a dótáni kútban. Ez olyan volt, mint maga a halál. De aztán kihúzták a kútból, és a távolban teljesen új életet kezdett. E tíz év alatt apja elkényeztetett kedvencéből szorgalmas, dolgozó és lelkiismeretes felügyelő lett. Belénevelt gyermeki hitét megérlelték a tapasztalatok és a megpróbáltatások. Ha nem lett volna az apja miatt érzett, soha véget nem érő fájdalom, József akár boldog is lehetett volna. De most ott feküdt a börtönben, egy másik gödörben, ami ezúttal nem volt olyan rettenetes.

A börtönparancsnok jó véleménnyel volt Józsefről. Egy fiatal és ügyes felügyelőt hoztak be hozzá. Feddhetetlen volt, kivéve a parancsnok szemében jelentéktelen szerelmi ügyet. Ezt a szerencsét ki kellett használnia. A lusta porkoláb az irodájába hívatta Józsefet, és beavatta a börtönbeli munka minden teendőibe. Jól járt Józseffel, mert az hű szolgálója és a rabok barátságos őrzője lett. A parancsnoknak ezentúl semmivel sem kellett törődnie. Így telt el három év. [88]

A fordulat hirtelen jött. Apóphisz fáraó az udvarába hívatta Józsefet. József *„megborotválkozott és ruhát váltott”*. Izráelben a szakáll levágása a megszégyenítés

eszköze volt (2Sám 10,1–5). Egyiptomban azonban a fejtől a lábig való borotválás a tisztálkodási előírások közé tartozott az udvarban és a papoknál. Kopaszra borotvált koponyájukra parókat tettek, álluk elé pedig mesterséges szakállt kötöttek. József is csak így jelenhetett meg a fáraó előtt. A másik ruha, amit József magára öltött, mindössze egy fehér ágyékkötő volt. Hérodotosz írja: „Az egyiptomiak olyan fontosnak tartják a tisztaságot, hogy csak vászonruhát hordanak, és azt is állandóan frissen mosva.” A fáraónak két álomtörténete volt, amelyeknek képei fölöttébb jelentőségteljes szimbólumoknak és az istenek üzenetének tűntek számára. Ebben igaza is volt. A tehén Hathor istennő szent állata volt. „A víz, a keletkezésnek ez az eleme, amely nélkül nem lenne lehetséges növekedés a földön, az álom nyelvén mindig a születőben lévő, a jelenből kialakuló jövőt jelenti. Így jött ki a fáraó hét tehene a Nílusból, Egyiptom termékenységének e forrásából” (55). Ez a fáraó udvarának bölcsei és jósai előtt is ismert volt, de az álmot nem tudták értelmezni. Nem az ő isteneiktől jött, hanem az igaz Isten üzenete volt, aki mindig a saját híveit használta tolmácsul, egy Józsefet vagy egy Dánielt. József álomfejtése azonnal meggyőzött mindenkit. Ezt követő tanácsa megmutatta nagy bölcsességét, aminek az lett a következménye, hogy rögtön kinevezték a legmagasabb rangú miniszterré. Nagy ünnepségek közepette iktatták be hivatalába. Ágyékkötője drága gyolcsból készült. Nyaklánc egy széles gallér volt, arany és fajansz láncszemekből összefűzve. Ennek odaajándékozása nagy megtiszteltetést jelentett. A fáraó pecsétgyűrűje volt József „igazolványa”, a fáraó kocsija pedig „szolgálati járműve”. Ez egy pompás, kétkerekű kocs volt, amelyet aranylemezzel vontak be és gazdagon díszítettek. A hajtó mellett állva, aki a két tüzes lovat zabolázta, József egész Egyiptomot beutazta. „Abrek!”, kiáltotta a hírnök, „Térdre!” – és mindenki térdre borult József előtt.

József azonnal átvette a kormányzást, és értő kezekkel intézte azt. A városokban gombamód nőttek ki a földből a gabonasilók. Minden korrupciót megtiltottak, különösen a régi egyiptomi nemesség nagybirtokain, amelyek gyakran a lázongás fészkeivé váltak az államban.

A hükszoszok idejében elmélyült a vallási különbség Alsó- és Felső- Egyiptom között. Alsó-Egyiptom szent városa Ón, a Napváros volt, [89] amely a Nílus-delta szögletében feküdt. Ott a jámbor papok Rát, a Napistent imádták énekeikkel: „Szépen kelsz fel az ég horizontján, te élő Nap, aki legelőször léteztél... átöleled az országokat, amelyeket te teremtetél.” Rá nem volt Egyiptom nemzeti istene. Egész Észak- Afrikában imádták, egészen Lixusig, az Atlanti-óceán partján fekvő Napvárosig. A papok legmélyebb titkos tudása azonban az égi Teremtő Isten volt, aki a napot is teremtette. Ezért szívesen elfogadták József hitét. Thébában azonban a rideg városi és nemzeti istent, Amont imádták. Büszke papjai az egész kultikus életet meghatározták. Bár a királyi nemzetség az alkirályságig süllyedt, mégis az Ó- és Középbírodalom összes hagyományát ápolta, büszkén és konzervatívan. Ennek megfelelően a hükszoszokat Felső-Egyiptomban csak megvető nevekkkel illették, például nyomorult homokvándorok, és hasonlók.

Egy igazi egyiptomi sohasem emelte volna ilyen magas rangra Józsefet, de a hükszosz fáraónak nem voltak ilyen előítéletei. Apóphisz hálával tartozott kancellárjának. Pótifera, Ón főpapja lányának kezét kérte meg neki. Egy ilyen kapcsolat fölöttébb megtisztelő volt József számára. De Ászenat, Pótifera lánya is előnyösnek tartotta, hogy József felesége legyen. Amikor József háztűznézőbe ment, maga a fáraó és egész udvartartása is elkísérte. Egy kellemesen hűvös éjszakán hajóztak le a Níluson. Amikor a keleti horizonton a nap fellövellte első sugarait, felragyogott Ón magas obeliszkjének aranyozott csúcsa, hirdelve a városnak, hogy

felvirradt. Messzire hangzottak a papi kórusok dicshimnuszai, amelyeket Rá napisten tiszteletére énekeltek. A magas rangú utazókat partraszálláskor a nép örömrivalgással üdvözölte. Az ünnepségek több napig tartottak. Pótifera főpap összeeskette Józsefet, aki tiszta maradt, és a szűz Ászenatot. József csak ekkor ismerte meg fiatal feleségét, valamint apósát és anyósát.

Ónban lépten-nyomon napszimbólumokkal találkozhatott az ember. A papok borotvált koponyájukkal a napkorongot akarták ábrázolni. Ezért nem viseltek parókát vagy mesterségesen redőzött fejkendőt, mint a fáraó és József. Pótifera nem mulasztotta el, hogy újdonsült vejét kioktassa a napisten tiszteletéről. De József nem hagyta magát megingatni atyái hitében. A főpap csodálkozására nem beszélt az alacsonyabb rangú egyiptomi istenekről, mint Amon, Nut, Ozirisz, Ízisz, Hórusz, és a kánaáni istenekről sem, mint Baál, Astarte és Hádád. Hite nem ereszkedett le a napisten magasságából, sőt inkább fölé emelkedett. A [90] mindenható Isten teremtette a földet, de az eget is a Nappal, a Holddal és a csillagokkal. Ő mindenek fölött áll, mérhetetlen magasságban. Mivel szent, gyűlöli a gonoszt, és azt akarja, hogy tiszta életet éljünk, és ne vétkezzünk ellene. Ekkor Pótifera elhallgatott, és meghajolt a legmagasabb Isten előtt, akit Őn papjai már korábban megsejtettek.

Ekkor József mesélni kezdett dédapjáról, arról, hogyan választotta ki Isten Ábrahámot, és vezette ki hazájából, majd adta neki a nagy ígéretet: „*Nagy néppé teszek, és megáldalak, nagygyá teszem nevedet, és áldás leszel. És a te utódod által nyer áldást a föld valamennyi népe*” (1Móz 12,2; 22,18). A jelenlévő fáraó meglepődve figyelte Józsefet: „Te magad vagy a megígért utód, aki által mind áldást nyerünk!” A szerény József azonban úgy gondolta, hogy az ígéret túlmutat rajta, és mélyebbre hatol. De sokat gondolkodott nem mindennapi életén, és úgy vélte, hogy Isten mégiscsak jelt adott általa. Először testvérei irigysége és ellenségesége egy üres kútba taszította. Másodszor hamis vád alapján börtönbe vetették. Mindkét alkalommal olyan volt, mintha meghalt, majd feltámadt volna. Most pedig felmagasztaltatott, és ő az élet táplálója és áldás a pogányok között. Így egyeseknek, mielőtt áldássá lesznek, előbb meg kell tapasztalniuk a bánatot, majd a megszabadulást, de Ábrahám utódának különösképpen. A fáraó és a főpapok örültek annak az üdvnek, amivel Isten megajándékozta őket József által. Így az esküvő boldogsággal és ujjongással végződött.

Apóphisz fáraó számára az egész eseménynek mély értelme és személyes jelentősége volt. Egy papiruszon ez olvasható: „Apóphisz király urává választotta Széth istent, és nem szolgált más istent Egyiptomban. Széthnek templomot épített (Hatvarában) szép, hosszantartó munkával.” Apóphisz fogadalma, hogy csak egy Istent szolgál, kétség kívül hálájának kifejezése József Istene iránt, aki megmentette az országot (10). Egy napon Apóphisz felszólította Szekenénrét, a thébai alkirályt, hogy szintén hagyjon fel az istenek imádatával az egyetlen igaz Isten javára. A thébaiak, különösen Amon papjai, határozottan visszautasították ezt. A helyzet kiéleződött. Erre Apóphisz követet küldött Felső-Egyiptomba, aki átadta az üzenetet, hogy a thébai vízilovak bömbölése zavarja a fáraó álmát, ezért véget kell vetni ennek. Ezt a követelést nevetséges ürügynek tekintették, és fegyvert ragadtak. Eddig tart a papirusz beszámolója. Szekenénré múmiája elárulja a történet végét is: Koponyája többszörösen fel van hasítva. [91]

Ebben az időben élt Thébában egy Baba nevű kincstárnok. Ennek sírkamrájában olvasható egy felirat, miszerint egy hosszan tartó éhínség idején gabonát osztott szét. Brugsch egyiptológus ezt írja ezzel kapcsolatban: „Az egyetlen helyes következtetés az lehet, hogy a Baba idejében pusztító hosszantartó éhínségnek

egybe kellett esnie azzal az éhínséggel, amely József fáraójának uralkodása alatt sújtotta az országot. E fáraó egyike volt a pásztorkirályoknak.” József az egész egyiptomi népet a fáraó jobbágyává tette. A gazdaság szerkezetének ez a nagymértékű átalakulása történelmi jelentőségű. Az 5. dinasztia óta Egyiptom hűbéri állam volt. Ez a 13. dinasztia alatt népfelkelésekhez vezetett. Később a kép teljesen megváltozott. A görög történetírók és utazók leírják az ország sajátos tulajdonviszonyait. A földet szétosztották a lakosok között. Mindenki egy azonos méretű, négyszög alakú földdarabot kapott. A királynak haszonbért fizettek. Az egyedüli földtulajdonosok a király, a papok és a harcosok voltak. Ugyanígy számol be erről József története is (1Móz 47,13–26).

József neve nem maradt fenn egyetlen emlékművön sem. A hükszoszok elüldözték, hogy az emléküket is kioltsák, szándékosan kitorölték az előző dinasztia összes fáraójának nevét, és az üres helyekre saját neveiket írták fel. Sok mindent tévesen különösen II. Ramszesz számlájára írtak. József neve csupán egyetlen helyen él még ma is. A hosszú csatornát, amely a Nílustól a Moirisz nevű nagy mesterséges tóhoz vezet, Bahr Jusufnak, József csatornájának nevezik. Vajon József építtette ezt a tavat, a Nílus szabályozóját és egy termékeny oázis öntözőjét? Lehetséges. Építőjének neve nem ismert, de az egyiptomiak a mai napig „nagy vezírnek” nevezik. Hogy miből voltak Józsefnek eszközei egy ilyen vállalkozáshoz, azt jól tudjuk. Az a példátlan gazdagság, ami a hét bő esztendő alatt a királyi kincstárba áramlott, és a nép szüksége, amely munkát igényelt, hogy felvegye a harcot az éhséggel, mindent megmagyaráz.

Apóphisz az emlékművek nagy építője volt. Leginkább Hatvarát, a hükszosz várost szépítette, amely pompázatos volt. A Nílus keleti ága mellett feküdt, és ideális központja volt a fáraó uralmának, amely Egyiptomtól a Libanon-hegységig terjedt. A város későbbi neve Tanisz. A héberék Cóannak nevezték (Ézs 19,11; Zsolt 78,12). Kövessük Brugschot a város leírásában: „A partokat kertek és villák szegélyezik. A folyón zajlik a forgalom és a kereskedelem. A hajók egy Pazar [92] lépcsőnél kötnek ki, amelynek tetejéről jól látható a nagy templom és a házak irdatlan tömege, amely egy masszív fal fölött magasodik, alatta az obeliszkok erdejével és egy kapuozslopos kettős tornyaival... Egy oszlopos bejáraton keresztül egy udvarba lépünk, amelyet egy oszlopszétány szel keresztül, ahol az oszlopok 12 méter magasak és egyetlen kődarabból készültek. Innen egy másik kapun át pompás sétányra jutunk, amely Tanisz via sacra-ja. A sétány kb. 125 méter hosszú. E rövid távolságon belül egy csomó vörösréz-obeliszk található, valamint sok kisebb műalkotás ritka anyagokból, mint diorit, alabástrom és zöld szerpentin, amelyeket úgy rendeztek el, hogy a legfinomabb színjátékot idézik elő.” Itt, Hatvarában állt József háza, amelyben a testvéreit is fogadta. Milyen megkapó történet – vajon kinek a szívét nem indította még meg!

A testvérekkel való találkozás József számára egyfajta vizsga volt az élet hosszú iskolája után. A megaláztatás időszaka nemcsak a kancellári hivatásra készítette fel, de egyben Isten iskolája is volt József belső embere számára. Potifár házában József az első időkben éjszaka gyakran a fekvőhelyén virrasztott, és rázkódott a sírástól. Az apja miatt érzett honvágy, a testvérei iránti felháborodás és keserűség súlyosan nyomasztotta. Isten azonban vele volt. Ez az utolsó igen jó dolog, amely még megmaradt neki, vigasza és támasza lett. Érezte, hogy engesztelhetetlenségével csak elvesztené. Így imádkozni kezdett, hogy túlélje nyomorúságát, míg végül már a testvéreiért is képes volt imádkozni: „*Uram, ne ródd fel nekik ezt a bűnt! Bocsáss meg nekik, hiszen nem tudták, mit cselekszenek!*”. Közben tudatára ébredt, hogy ő is

ingerelte a testvéreit. Belátta saját bűnét. Így a megalázkodás és a közbenjárás megóvta őt a lelki és jellembeli sérüléstől. Azáltal, hogy legyőzte saját magát, nyitottá vált környezete iránt, készségessé és szorgalmassá a feladataiban. Isten áldása lépten-nyomon kísérte. Az első győzelem erőt adott neki egy másikhoz. Néhány évvel később, amikor kívánczó úrnője megpróbálta elcsábítani, így kiáltott hozzá: „*Hogyan követhetném el ezt a nagy gonoszságot, vétkezve az Isten ellen?*” A nő hamis vádja börtönbe juttatta. De megtanulta csendesen eltűnni a legnagyobb igazságtalanságot is. Ez késszé tette arra, hogy másokat szolgáljon. József a fáraó általi váratlan megtiszteltetés után is hű maradt Istenhez. Amikor később szemben állt testvéreivel, szíve mentes volt a haragtól és a bosszúvágytól. De szigorú vizsgának [93] vetette alá őket. Így József megtudta, hogy Isten a testvérein sem munkálkodott hiába. Bűntudatot, apjukért való szeretetteljes aggodást és Benjámín öccsükért érzett felelősséget tapasztalt náluk. Különösen Júdát sújtotta sok csapás, de megállta a helyét és megtisztult általa. József nem tudott tovább uralkodni magán, és megismertette magát testvéreivel. Nagy szeretettel vigasztalta őket, és megmutatta nekik Istennek az emberi hibák mögött rejlő jóságos szándékát. Az egész család megmenekülhetett az éhínségtől, és József gondoskodása révén megmaradhatott. A minden oldalon kiállt próba után megtörtént az apával való boldogító viszontlátás.

Apóphisz fáraó 61 évig uralkodott. Még két utóda volt, Jannész és Asszisz, akik együtt 99 évig uralkodtak. A pásztorkirályok alatt virágzott a gazdaság és a kultúra. Izráel törzsének, amelyet József hívott az országba és Gósenben telepedett le, jól ment a sora, amíg ez a dinasztia volt hatalmon.

Visszapillantva megállapíthatjuk, hogy József történetének bibliai leírója olyan ember volt, aki jól kiismerte magát az ó-egyiptomi szokásokban, egészen az udvari ceremóniakig, és József történetét is pontosan ismerte. Ez jól ráillik Mózesre. De ez a történet több, mint pusztá tudósítás. Része a Szentírásnak. Isten mind József jellemében, mind életmódjában elrejtett egy prófétikus üzenetet.

József Jézus Krisztus ószövetségi előképe: Ahogy az apa kiküldi fiát, hogy keresse meg testvéreit, ahogy ezek kútba dobják őt, kiszolgáltatva a halálnak, ahogy József később ismét előkerül, mintegy feltámadt, majd Egyiptomba jut a pogányok közé, ahogy ott a pogányok urává és megmentőjévé válik, mint „az élet kenyere”, ahogy mindnyájan térdet hajtanak előtte, ahogy végül testvéreit is megmenti, megismertetvén magát velük – mindez prófécia. Ez a prófécia az Úr Jézusban teljesült be: földi pályafutásában, halálában és feltámadásában, valamint küldetésében mint pogányból lett keresztyén gyülekezetének ura és életének kenyere (Jn 6). Előtte mindenki térdet hajt (Fil 2,9–11). Az utolsó ígélet, amely testvéreire, Izráel népére vonatkozik, még beteljesedésre vár (Róm 11,25–29). Ezeket a vonásokat csak maga Isten helyezhette bele József történetébe. Jövendöléseinek tolmácsolásához mindig prófétákat keresett, „*akikben a Krisztus Szelleme volt*” (1Pt 1,11), akik „bizonyosságot tettek a Krisztusra váró szenvedésekről, és az ezeket követő dicsőségről”. Isten ilyen prófétára lelt Mózesben. [94]

10. fejezet: Mózes

Az Exodus (Mózes 2. könyve) beszámolója egy jelentős fordulattal kezdődik (2Móz 1,8): *„Új király került azonban Egyiptom élére, aki már nem ismerte Józsefet.”* Bármilyen tündöklő és gazdag is volt az ország a hükszoszok uralma alatt, az egyiptomiak idegennek tekintették őket. A dinasztia vége felé zendülés tört ki Egyiptom déli részén. A thébai Amószisz, Szekenénré fia állt a szövetség élén, amely a hükszoszokat egy rövid, de súlyos harcban legyőzte, és egészen Szíriáig üldözte. Ezután egész Egyiptom fáraójává tette magát, és a 18. dinasztia megalapítója lett I. Jahmesz néven (az Újbirodalom kezdete). Ezzel Amon, a thébai bálvány is győzedelmeskedett. A gyűlölt hükszoszok neveit kitörölték, ahol csak előfordultak. Ezért volt, hogy „nem ismerték Józsefet”. Amószisz hozzáfogott, hogy megerősítse hatalmát. Határvárosokat épített, és a harcban elpusztult városokat is újjáépítette. Kényszermunkásokként ehhez „fenchukat”, azaz „pásztorbot- hordozókat” sorozott be. Itt más néven nyilván az izráelitákkal találkozunk, akik Pitomot és Ramszeszt építették. Amószisz rátermett uralkodó volt, egy dinasztia alapítója (56), amely több hatalmas királyt adott Egyiptomnak. Érthető, hogy elnyomta az izráelitákat, hiszen azok rokonságban álltak a hükszoszokkal. Az ember szinte hallja Amószisz hangját, amint ezt mondja: *„Ha háború támad, ők (az izráeliták) is ellenségeinkhez csatlakoznak, ellenünk harcolnak, és kivonulnak az országból. Bánjunk csak okosan velük, hogy még többen ne legyenek”* (2Móz 1,8–10). Ezt is mondta: „Lám, az izráeli nép nagyobb és erősebb, mint mi!” Természetesen Izráel gyermekei nem voltak többen, mint az egyiptomiak, de jóval többen, mint a királlyal Alsó-Egyiptomba költözött felső-egyiptomiak, akikben egyedül megbízhatott. Hogy szilárdan kezében tartsa az országot, Amószisz időnként elhagyta Thébát, a fővárost, és Memphiszt tette meg második, Hatvarát pedig harmadik székhelyének. Az utóbbi szépségében még mindig felülmúlta a két másik fővárost.

A hátszágban álltak az izráeliták falvai. Csak vályogkunyhók voltak, közel egymás mellé építve Ezekben csak két szoba volt, de külsejüket tarkán díszítették. A lakók legnagyobb öröme a kis kert [95] volt, amely körülvette a kunyhót. Itt hagymát, fokhagymát, uborkát és dinnyét ültettek (4Móz 11,5). Itt ült a család a fák árnyékában, ette a közeli csatornából kihorgászott halakat, és pihent a forró és fárasztó nap után. A nomádokból letelepedett nép lett. Saját családfőik voltak, és elég függetlenek voltak ahhoz, hogy akadálytalanul gyarapodhassanak, de mégiscsak olyan függőségben éltek, amely arra kényszerítette őket, hogy átvegyék az egyiptomi kultúrát, és engedelmességesen a fáraónak. – Nem sokkal ezután született Mózes: Kr.e. 1572-ben, amikor Amószisz a legbrutálisabb intézkedéseket hozta. *„A Nílusba kell dobni minden újszülött héber fiút, hangzott a parancs. Hangos jajgatás és keserves sírás hallatszott; Ráhel siratta fiait”* (2Móz 1,22; Jer 31,15). „Mint a Nílus mohó és kegyetlen krokodiljai, úgy nyelte el a fáraó Ábrahám utódait. Ez hamarosan azzal fenyegetett, hogy az évszázadok ígérete és reménysége örökre a hullámsírba süllyed. Mégis – bár a fáraó legyőzhetetlennek tartotta magát, és erődöket épített –, amikor eljött az idő, a segítség hatalommal tör be” (57). E nagy ínségben született meg a szabadító, akit Isten egy gyékénykosárban óvott meg. Amikor a kicsi mint a fáraó leányának fia a királyi udvarba került, Amószisz már

halott volt. Ő ezt az örökbefogadást aligha tűrte volna el. Viszont özvegye, Nofertari, aki a kormányzást átvette, nem tiltakozott ellene.

Az ország tulajdonképpen fővárosa ismét a felső-egyiptomi Théba volt, de mivel a visszahódított Alsó-Egyiptomnak erős kezű kormányzásra volt szüksége, Amószisz többnyire ott tartózkodott. Ezzel folytatta a korábbi fáraók régi hagyományát, akik udvartartásukkal különböző helyeken tartózkodtak. Most Egyiptomnak három fővárosa volt: Théba, Memphisz és Avarisz. Elhunyt férje helyett most özvegye, Nofertari utazgatott, és lakott a fővárosok palotáiban. Mint a 18. fáraódinasztia bölcs és szelíd alapító anyját, évszázadokon át tisztelték Egyiptomban. Visszavonta azt az embertelen parancsot, hogy az izráeliták elsőszülött fiait vízbe kell fojtani. Jutalma a továbbra is elnyomott nép hálája és szolgálatkészsége volt. Az örökbe fogadott izráelita fiú, akit Mózesnek neveztek el, őszinte gyermeki szívvel szerette ezt a nagymamát, aki akkor halt meg, amikor Mózes 14 éves volt. Nofertari a három fővárosba osztotta szét nagy családját. Amenhotep, a trónörökös Thébában maradt, Amon papjainak oltalma és nevelése alatt. A fáraó leánya, aki örökbe fogadta Mózeszt, vele és öccsével, Kamuasz herceggel Avariszt választotta állandó lakhelyül. E mögött Isten [96] kegyelmes szándéka állt. Ha Mózes a bálványimádó Thébában nőtt volna fel, végleg elidegenedett volna szüleitől, népétől és Istenétől. Így azonban gyakran betérhetett a közeli faluban lakó vér szerinti szüleikhez, akik azon voltak, hogy megismertessék a fiúval atyáik Istenét. Ezáltal neveltetése kétirányú volt. „Ahogy az egyiptomi trónnak egykor engednie kellett fejedelmi hatalmából, hogy József gondoskodhasson testvéreiről, most fejedelmi neveltetésben kellett részesítenie Mózeszt, Izráel későbbi népvezérét és törvényhozóját. Milyen csodálatos Isten kormányzása! A történelem nagy fordulópontjaiban, amikor Isten elő kívánta mozdítani saját birodalmát, mindig ezzel az eszközzel élt, hogy eszközeit tudással is felvértezze. A magasabb rangú egyiptomiak fiai szigorú és alapos tudományos képzésben részesültek. Mózes ugyanezt a nevelést kapta, de ezenkívül magas rangot is a fáraó fiai mellett. *'Megtanították Mózeszt az egyiptomiak minden bölcsességére, és kiváló volt mind szavaiban, mind tetteiben'* (Csel 7,22). Elképzelhetjük, mily mohó buzgalommal szívta magába a felkínált tanokat a nagy tehetségű izráelita. Mindent megismert, amit a művelt egyiptomiak a tudományban, a kultúrában, a kormányzás módszereiben és az állampolitikában elsajátítottak, és nyitva állt számára minden út ama dicsőség, javak és élvezetek felé, amit csak az egyiptomiak nyújtani tudtak. Az emlékművek elárulják, hogy Őn, a Napváros papi iskolájában tanult. Haszárszuphnak, vagyis királyi írástudónak nevezték, és a 'szavahihető' jelzővel illették” (57).

Abban az időben I. Amenhotep fáraónak külpolitikai gondjai voltak. Amikor apja, Amószisz kiűzte a hükszoszokat, és egészen Észak- Szíriáig üldözte őket, azok rokonaiknál, a hurritáknál védelmet és szállást találtak. Ezek hódításaik révén egy nagy birodalmat alapítottak, amelynek neve Mitanni volt, és az Orontész folyóig terjedt. Ott azonban egyiptomi érdekerületbe ütköztek, és határvillongásokra került sor. Ezért Amenhotep fáraó hajón elküldte Mózeszt mint diplomatát az Orontész torkolatához, hogy tárgyaljon a hurritákkal. Néhány évvel később, I. Thotmesz fáraó uralkodása alatt mégis kitört a háború, amelyben Mózes „magas rangban hírt és dicsőséget szerzett” (57). – Gyermekkorától kezdve baráti viszonyban volt Kamuasz herceggel, akivel úgy tűnik, közös csillagászati tanulmányaik is összekötötték, amire Őnban nagy súlyt helyeztek. Ez a nemes és vallásos királyfi, aki a csillagok titkos nevű vezérlőjét tisztelte mint legfőbb istent,

minden [97] bizonyosan a legerősebb kötelék volt, amely Mózes az egyiptomi udvarhoz fűzte. Sajnos a herceg korán meghalt.

Nemrégiben egy Mózes egyiptomi tanulóéveit megörökítő emlékművet fedeztek fel a Szerapeum, a szent Ápisz-bikák temetkezési helyének ásatásakor. Kamuaszer herceg sírjában három kis szobrot találtak. Kettő közülük halottakat ábrázol, a harmadik pedig egy élő. Az élő ember Mózes, aki két halott barátja számára alapította a három szobrot. Az egyik halotti szobron ez olvasható: Kamuaszer herceg és főpap, aki átadja a koronát a titkos nevűnek, aki a Szíriuszt kelti föl az Orion mellett. A másik halotti szobron ez a felirat látható: Memphisz oziriszi (58) főelöljárója, Hui, a szavahihető. Az alapító szobrán azonban ez a felirat van: Isten, világosítsd meg a királyi írástudót és a Ptahház előljáróját, Mózes, a szavahihetőt (57). Ptah volt az egyiptomi teremtető isten. Mózes már felnőtt férfi volt, amikor Avarisz után visszatért halott nevelőanyja házába. Kiváló államférfiúi adottságai révén a külügyi hivatalban talált munkát. Ide érkeztek az agyagtábla-levelek, amelyek többnyire a palesztinai városkirályoktól származtak, és sémi nyelven íródtak. Mózes megtanulta az ékírást. A nyelvet még otthonról ismerte. Tehát diplomáciai levelezést folytatott. De szíve majd megszakadt. Időnként a pompás Avariszt felcserélte a góseni faluval, hogy meglátogassa hozzátartozóit, a Lévi törzséből származó egyszerű embereket. Amit ott látott és hallott, elég volt ahhoz, hogy gyászfátyolt borítson a csillogásra, amihez Avariszban hozzá volt szokva. Tovább folytatódott Izráel gyermekeinek az elnyomása. Vajon elhagyhatja-e Mózes a szülői házat, annak tudatában, hogy ő is héber? Az izráeli törzsfők a maguk részéről azon fáradoztak, hogy megnyerjék maguknak a befolyásos férfiút. Megmutatták neki az ősi agyagtáblákat a feljegyzésekkel, a világ teremtetésétől Jákób aláírásáig. Ezekhez tartozott még egy papirusz is, amely József visszaemlékezéseit tartalmazta, amely öreg korában íródott. Mózes jól ismerte a történeteket, amelyeket szülei szájából hallott. Most maga olvashatta őket. Olyan érzése volt, mintha az összes ékírásjelet „szívének húsból való táblájára” írták volna. Egyre kikerülhetetlenebbé vált számára a felismerés, hogy válaszáért áll, ahol nem lehetséges megosztottság, csupán választás. De micsoda választás! Mekkora távolság van a palota és a tégláégető kemence, a fejedelmi ételek és a szegények kenyere, a papi iskola magas tudományai és a rabszolganép műveletlensége között! [98]

A fentről jövő hívás azonban egyre erősödött. A bibliai írások fölé hajolva, Ön főpapja tudatosan átadta magát atyái Istenének. *„Hit által tiltakozott Mózes, amikor felnőtt, hogy a fáraó lánya fiának mondják. Mert inkább választotta az Isten népével együtt a sanyargatást, mint a bűn ideig-óráig való gyönyörűségét, mivel nagyobb gazdagságnak tartotta Egyiptom kincseinél a Krisztusért való gyalázatot, mert a megjutalmazásra tekintett”* (Zsid 11,24–26). Nem tudott tovább ellenállni a vágynak, hogy véget vessen Jákób utódai égbekiáltó elnyomásának. De Mózes még nem tisztult meg eléggé, még túl nagy a saját szemében, még nem eléggé tapasztalt Isten útjait illetően, amelyekre mindig az imádság, az alázat és a türelem iskolájában tanítja meg embereit. Isten összetört eszközökkel győzedelmeskedik. Hogy milyen messze volt Mózes ettől a bölcsességtől, azt jól mutatja szerencsétlen tette, hiszen népének megváltását egy gyilkossággal kezdte. Haragjában agyonütött egy felügyelőt, aki bántalmazott egy izráelitát. Nem fogják fel a testvérei, hogy ő, az ünnepezt férfi fogja kiszabadítani őket a hosszú magaláztatásból? „De nem értették meg” (Csel 7,25). A hitvány hálátlanság egyetlen szavától összeomlott a népfelszabadító egész légvára. I. Thotmesz fáraó tudomást szerzett az addigi

kegyenc gaztettéről. Mózes veszélyeztetve látta az életét (57). A kiutat csak a gyors menekülés jelenthette. Kelet felé vette az útját, és elérte „az uralkodó falait, amelyek azért épültek, hogy távol tartsák a beduinokat, és legyőzzék a homok vándorait.”. Éjnek idején, a sűrű ködben sikerült átjutnia. Az őrtoronyban álló őr nem vette észre. Vége volt hát a hercegi életnek. Életének új szakaszába lépett, egy midjáni pap vejeként és pásztoraként.

Mialatt Mózes a pusztában a juhokat őrizte, I. Thotmesz fáraó folytatta hódításait Núbiában és Szíriában, és egy nagy gyarmatbirodalmat épített fel. Egyiptom megtelt rablott kincsekkel. Amikor Thotmesz meghalt, özvegye, Amesszisz követte a trónon. Ő Kr.e. 1501-ben halt meg, és csak egy leányörököt hagyott hátra, Hatsepszutot, aki az egyik féltestvéréhez, a hárem egyik fiához ment feleségül. Ez II. Thotmesz néven ült a trónra. Az évszámok szerint és annak alapján, amit egyébként tudunk róla, ő lehetett az a fáraó, akinek uralkodása alatt a zsidók kivonultak Egyiptomból. A kánontudós Cook írja: „E nagy dinasztiában az összes korábbi királyság kormányzása szerencsés és dicsőséges volt, teli fontos eseményekkel, amelyekről számtalan [99] emlékmű tanúskodik. II. Thotmesz magas méltóságra emelkedett, amikor elfoglalta a trónt. Semmi nem utal felkelésekre vagy ellenséges betörésekre. Mégis, életének utolsó időszaka egy nagy kérdőjel. Az összeomlás hirtelen jött, és tökéletes volt. A fáraó meghalt, és nem hagyott hátra fiú utódot.” Thotmesz halála után azonnal fellázadtak azok a népek, amelyeket apja alávetett Egyiptomnak. Kísérletet sem tettek arra, hogy az elveszett hatalmat visszanyerjék. Csak 22 évvel később vonul fel újra egyiptomi sereg Gáza és Szíria ellen.

Hatsepszutot, II. Thotmesz özvegyét, testvérét és utódát két jellegzetes ismertetőjegy tünteti ki, ami minden egyiptológusnak feltűnt. Férje halála után férfiruhába öltözött, mesterséges szakállt viselt, és elrendelte, hogy férfiként szólítsák meg. Másik jellemző vonása az a szinte esztelen gyűlölet volt, amit férjének emléke iránt tanúsított. Kitöröltette a nevét az emlékművekről, amelyeket együtt emeltettek, és megpróbálta – ahogy Brugsch mondja – „emlékét minden elképzelhető módon kiirtani”. Azok a csapások, amelyek az izráeliták kivonulását kísérték, tökéletesen megmagyarázzák ezt a viselkedést. II. Thotmesz úgy bukott el, mint akit elhagytak és gyűöltek az istenek. Emlékének kitörlése ezek kiengesztelését jelentette. Hatsepszutnak meg kellett mutatnia, hogy bár gyenge és csapásoktól sújtott asszony, nem hagyja, hogy játsszanak vele. Ez érthetővé teszi a férfiruházatot is.

Két további tény: 1. A hagyomány szerint Thotmesz volt a kivonulás fáraója. Eusebius is azt állítja, hogy a kivonulás e fáraó idejében történt. Ennek nagy a súlya. 2. Manethón itt különös módon eltér az emlékművek tanúságától. A hükszoszok elleni harcot úgy írja le, mintha az Amószisztól kezdve, az őt követő fáraókon át egészen addig tartott volna, amíg III. Thotmesz el nem foglalta a trónt. Neki tulajdonítja a hükszoszok kiűzésének dicsőségét. Sőt, szerinte nem is kiűzésről volt szó, hanem önként távoztak egy szerződés alapján, amely megengedte nekik, hogy akadálytalanul kivonuljanak. Ezután állítólag alapítottak egy várost Jeruzsálem néven. Manethónt minden bizonnyal megtévesztette valami. A kivonulás története megmagyarázza tévedését. Amószisz után még ott találja az országban e másfajta pásztorokat, akiket minden későbbi fáraó ellenségként kezelt és elnyomott. A harc csak III. Thotmesz trónra lépésével ért véget, aki II. Thotmesztől számította az uralkodását, noha annak halálakor csupán hét éves volt. Nem törvényes fia volt, hanem a háremből született. Hatsepszut, aki [100] helyette kormányzott mint régens, hozzáadta leányát, a trónörököszt. – Manethón megjegyzi még, hogy a

„hükszoszok” a fáraó engedélyével vonultak ki. Az izráeliták kivonulásának fényében mindez érthetővé válik. Jeruzsálemet, a régi kánaáni várost nem a „hükszoszok” alapították, de Manethón úgy ismerte, mint a zsidók fővárosát. Tehát tévedése további bizonyíték amellet, hogy izráelitákról volt szó, és hogy a kivonulás fáraója II. Thotmesz, aki csak kilenc évig uralkodott (10).

Amószisz fáraó kezdte el Izráel gyermekeinek az elnyomását. Utódai folytatták ezt. Így a szolgaság 88 évig tartott, Kr.e. 1580-tól 1492-ig. Az emlékművek alapján tudjuk, milyen embertelenül kizsákmányolták a fáraók a foglyaikat és a rabszolgáikat, különösen a 18. dinasztia idején. Egy sírkamrában talált kép munkásokat ábrázol, akik Amon egyik templomát építik. Téglákat vetnek, és falakat emelnek. Felügyelőik állandóan jelen vannak. Ezt mondják a munkásoknak: „A bot a kezemben van, ne henyéljete!” Brugsch írja: „A kép és a szöveg fontos magyarázattal szolgál a zsidók nehéz egyiptomi szolgaságáról szóló bibliai beszámolókat illetően.” Isten azonban, amikor hallotta panaszos kiáltásukat, tudta, hogyan szabadítsa meg népét. De az eszköz (Mózes) még nem állt készen. Erre még negyven évig várni kellett.

Mózes úgy menekült Gósenből, „mintha a rossz lelkiismeret és a gyors üldözéstől való félelem hajtaná, keresztül a Színáj-(Sínai)-félsziget pusztaságán, le egészen a délkeleten fekvő Midjánig. Valóságban egy irgalmas kéz vezette őt éppen abba az országba és azokra a helyekre, amelyeken keresztül később felszabadított népét Kánaánba kellett vezetnie, ahol meg kellett ismernie minden követ, hogy azután százezreket vezethessen a pusztában. Erre persze nem gondolt Mózes. Szállást talált Reuélnél (családi neve Jetró), aki az igaz Isten imádója és papja volt. Reuél Mózeshez adta feleségül Cippóra nevű lányát, és rábízta a juhait. A nyugodt körülmények magányában, ahol nem volt szó hírnévről és uralomvágyról, Isten az igazi főiskolába vette föl Mózes, aki végül megértette, hogy egy senki, és le kell szállnia a magas lóról. A magány az isteni kinyilatkoztatás helyévé vált számára, szellemben és igazságban. Isten felkészítette eszközét birodalmában a nagy fejlődés számára, amit véghez kívánt vinni. Akárcsak Egyiptomban, Mózes itt is negyven évig tanult” (57). A fenséges hegyek között, magányos óráiban költötte Mózes a 90. zsoltárt (ekkor [101] már hetven év felett járt): „*Uram, te voltál hajlékunk nemzedékről nemzedékre. Mielőtt hegyek születtek, mielőtt a föld és a világ létrejött, öröktől fogva mindörökké vagy te, ó Isten! ... Életünk ideje hetven esztendő, vagy ha több, nyolcvan esztendő, és nagyobb részük hiábavaló fáradság, olyan gyorsan eltűnik, mintha repülnénk.*” Mózes semmit sem várt jobban, mint a halált. De amikor nyolcvan éves lett, átélte életének legmeghatározóbb élményét, Jahve megjelenését az égő csipkebokorban, a Hóreb-hegyen. Isten a csendes öregedő Mózes akarata ellenére Egyiptomba küldte, hogy megszabadítsa Izráel népét.

A Biblia elbeszélésmódja alapján, amely a köztes időkét gyakran elhallgatja, hogy csak a legfontosabb tényekről számoljon be, úgy tűnhet, hogy Egyiptomba érkezése után Mózes azonnal a fáraó elé lépett, és közölte vele Isten üzenetét. Ellenben az emlékművek arról tanúskodnak, hogy Mózes előtte még elidőzött Ónban. A családjával ment oda, és felkereste az öreg főpapot. Ez elvezette azokhoz a papokhoz és feleségeikhez, akik még ismerték Mózes. De midjáni viseletében és sémita szakállával senki sem ismerte fel. A főpap így szólt: „Lássátok, ez Mózes. Ázsiaiként jött vissza, mert a beduinok azzá tették.” A papok kiabálni kezdtek, és ezt kiáltották: „Ez nem lehet Mózes!” De Mózes biztosította őket, hogy valóban ő az. Erre mind kezet ráztak vele.

Mózes második útja Kamuasz herceg sírjához vezetett. Ezúttal a családját is magával vitte. Azokban a napokban egy figyelemre méltó emlékművet emelt. Kamuasz herceg sírjában találtak egy követ, rajta három domborművel. A legfelső Mózes és „Tebarjah úrnőt” (Cippórát) ábrázolja, amint éppen imádkoznak. A másodikon ugyanez a házaspár látható. Mózes övig levetkőzve, mint vezeklő, áldozatot mutat be, hogy „megtisztuljon egy gonosztettől”; ez pedig a negyven évvel azelőtt az egyiptomin elkövetett gyilkosság. A harmadik, alsó kép szintén egy áldozati szertartást ábrázol. Az áldozatot egy nem ábrázolt, tehát láthatatlan Istennek mutatja be egy férfi, akiről ez olvasható: „A lévő, amint áldozatot mutat be”. Ezalatt Áront, a lévítát értették. Mögötte három nő térdel. Az első Tebarjah úrnő (Cippóra); a második Minurjuma (Mirjám); a harmadik Elíseba, a lévő felesége.

Figyelemre méltó továbbá, hogy az emlékkövön látható felirat meg van csonkítva, ami nyilván későbbi kezek műve. A haszárszuph szóból (ez volt Mózes címe) a „szuph” szótagot vésővel eltávolították, [102] úgyhogy csak a „haszár” cím maradt. Nyilván egy hazafias egyiptomi Izráel kivonulása után ily módon csúfította el a követ. Magát az emlékkövet, amely számunkra egy s más elmesél, Mózes egy kis kamrában helyezte el Kamuasz barátjának sírboltja mellett, ami azt tanúsítja, hogy megtalálta azt az Istent, akit egykor együtt kerestek és sejtettek. Amikor Mózes kemény harcok után kivezette népét Egyiptomból, emlékkövén mint lázadót bélyegezték meg, és a sírkamrát befalazták. Csak Mariette, az egyiptológus törte át nemrégiben ezt a falat.

Mózes bűnbánatával teljesen levezekelte bűnét a sírban. Amikor visszatért a főpaphoz, az a fürdőjébe vezette. Királyi vászonból készült ruhák, tömjén és finom olaj várta Mózes. Megborotválták, és finom vászonba öltöztették. Így jelent meg azon az ünnepi aktuson, ahol ismét elismerték minden dicsőségét és címét. Mózes nem maradt sokáig Ónban. Teljesítenie kellett a nagy küldetést. Néhány nap múlva Áronnal együtt felszállt egy nádhajóra, amely levitte őket Avarisz városába. Felkeresték a fiatal fáraót, II. Thotmeszt. Azon a pompás lépcsőn találkoztak vele, amely a városkaputól a Nílus keleti ágához vezetett. A fáraó éppen reggeli áldozatát mutatta be a Nílus istenének. Mózes e szavakkal lépett elé: *„Így szól az Úr, Izráel Istene: Bocsásd el népemet, hogy ünnepet szentelhessen nekem a pusztában!”* Ezzel elkezdődött egy férfi nagy harca Istennel. Thotmesz először kihallgatásra rendelte Mózes és Áront, ahová főpapjait is meghívta. Néhány előzetes megjegyzés Mózes erőpróbájával kapcsolatban, amelyet a varázslókkal szemben ki kellett állnia: A varázslók nem szemfényvesztők voltak, akik vásárokon mutatták be trükkjeiket. Ők papok voltak, és a mágia hozzátartozott vallási tevékenységükhöz. Az istenek szolgálatkészségét varázslással próbálták elérni. Így kezelték a „szent állatokat” is, amelyekben istenek öltöttek testet, például a kígyókban. Ezek a papok nagy képzettségű kígyóbűvölők voltak. Az ókori népek egyike sem volt olyan jártas a varázslás praktikáiban, mint az egyiptomiak. Elbeszélésünk jellemző a korra, és nem csupán legenda.

Pál apostol írja (2Tim 3,8): *„Ahogyan Jannész és Jambrész ellenszegültek Mózesnek...”*. Ez a vers meglepő. Honnan ismerte Pál ezeket az ősrégi neveket, amelyek a szakértők szemében a hitelesség pecsétjeit jelentik? Ezek nem egyiptomi, hanem hükszosz nevek: Jannész volt a neve az utolsó előtti hükszosz fáraónak. Tehát Amószisznak, a hükszoszok kiűzőjének, minden fáradozása ellenére nem sikerült [103] kitörölnie minden emléküket. 88 év múlva, Kr.e. 1492-ben, még élt néhány alsó-egyiptomi pap, aki hükszosz nevet viselt. – Mellesleg ez annak a feltevésnek a hitelességét is igazolja, hogy II. Thotmesz volt a kivonulás fáraója.

Újabb 270 év múlva, Merneptah (Kr.e. 1230–1221) udvarában, akit egyébként általában a kivonulás fáraójának tartanak, már bizonyosan nem volt Jannész vagy Jambrész nevű pap. Akkorra a hükszoszok utolsó nyomait is régen eltűntették.

A sétabot divat volt az ókori Egyiptomban. Még a házakban is használták őket. Nálunk az ember a ruhatárban hagyta a sétabotját, de nem így Mózes, Áron és a papok, akik magukkal vitték botjaikat a trónterembe. Jannész és Jambrész állítólagos botjai a valóságban kígyók voltak, amelyeket varázslással botokká merevítettek. Meghajlított fejeik voltak a fogantyúk, amelyeket elvarázslóik erősen a kezükben tartottak.

Lépünk be velük a fogadóterembe. Thotmesz merev fáraótartásban ül aranyozott trónján. Fejfedőjén viseli az áspiskígyót (ureusz), a királyi méltóság jelképét. A falak mellett magas rangú tisztviselők és méltóságok sorakoztak fel. Mózes, a haszárszuph megjelenik fehér papi vászonba öltözve. Vele szemben áll a papok csoportja. A fáraó ezekkel a Mózeshez és Áronhoz intézett szavakkal nyitja meg a küzdelmet: „*Tegyetek valami csodát!*” Ekkor Áron a trón elé dobja öccse botját, amely azonnal kígyóvá változik. Jannész és Jambrész is odadobják a botjaikat. A botmerevségű kígyók hirtelen tekergőzni kezdenek, és tombolnak a dühtől. Sziszegve vetik magukat az idegen kígyóra. Vad gomolygás támad. A végére csak egyetlen kígyó marad a színen, a Mózesé, amely elnyelte a papok kígyóit. Áron a farkánál fogva megragadja, és az egy pillanat alatt ismét pásztorbottá változik a kezében.

Jahve a saját tudományuk területén szállt szembe a varázslókkal, és bebizonyította hatalmát és fenségét. Földi képviselője, Mózes ettől a perctől fogva olyan erővel és teljhatalommal áll előttünk, ami csak kevés halandónak adatott meg. Ő lesz az Ószövetség legnagyobb embere, aki sarkaiból emeli ki a pogány világot. A fáraó minden ragyogása a porba süllyed előtte. A fiatal Thotmesz azonban nem hajol meg Izráel hatalmas Istene előtt, nem adja meg magát az öreg Mózesnek és lenyűgöző tekintélyének. A harc folytatódik egészen a fáraó haláláig.

Jahve Mózes által tíz csapást küldött Egyiptomra. Ezek Egyiptomra lettek szabva, és a nép már jól ismerte azokat, de most sorozatban [104] és félelmetesen sújtottak le, hogy az már messze túlment a megszokotton. Itt a második és a kilencedik csapást szeretnénk kiemelni.

Osburn egyiptológus írja a békákról: „Amikor a Nílus árad, undorító tömegekben úsznak a zavaros ár tetején. Szüntelenül brekegnek, úgyhogy az embernek megfájdul tőle a füle. Épp elég van belőlük az átlagos években is, amikor a folyóban maradnak. El sem tudjuk képzelni, milyen lehetett, amikor a házakba felmászva szakadatlanul brekegtek, és visítózza jajveszékeltek, amikor kikergették őket.” – A kilencedik csapást, vagyis a sötétséget sokan a khamszinnal, a forró sivatagi széllel magyarázzák, amely homokviharokat kavart. Létezik még egy másik magyarázat: „A Knósszoszban és Thíra (a mai Szantorin) szigetén talált régészeti leletek, de a radiokarbon mérések is megerősítik azt a feltevést, hogy a földközi-tengeri Thíra-szigeten található vulkán Kr.e. 1470 körül ismét működni kezdett, és a kitörés során maga is a levegőbe repült. A korábban kör alakú szigetnek csak a szélei maradtak meg. Thíra környékét több száz kilométer távolságig hatoló földrengés rázta meg, és a Földközi-tenger egész területét hosszú időre hamufelhők árnyékolták be. Ez magyarázat lehet a közmondásos egyiptomi sötétségre és Izráel gyermekeinek kivonulására (5).

Átkelés a Vörös-tengeren

A 150 km távolságra fekvő Kréta szigetén a földrengés vastag kőfalakat döntött le. Amikor a fekete felhő leereszkedett, az egész szigetet beborította vulkáni hamuval. Ezzel véget ért az első minószi kultúra korszaka.

Ha ez a vulkánkitörés okozta a háromnapos sötétséget a 800 km-re lévő Egyiptomban, elképzelhetjük, mekkora csapás lehetett: *„Tapintani lehetett a sötétséget, úgyhogy az emberek nem látták egymást, és három napig senki sem tudott kimozdulni a helyéről. De ahol Izráel fiai laktak, mindenütt világos volt.”* A fáraó tombolt a dühtől, és kitiltotta a házából Mózeset és Áront. Mózes is haragra gerjedt a fáraó konoksága láttán. Kihirdette, hogy éjjélkor Jahve angyala megöli az egyiptomiak minden elsőszülöttjét, de az izráeliták újszülöttjeit nem bántja. Vajon ez az utolsó szörnyű csapás szintén a mérgező vulkáni felhővel hozható kapcsolatba? Valószínűbbnek látszik, hogy ez a csapás magának az ítélet angyalának a kezéből jött, aki az emberek és [105] állatok közül kizárólag az elsőszülötteket pusztította el, ezeket azonban mind egy szálig, úgyhogy minden házában gyászoltak valakit. Az egész országban nagy jajveszékélés támadt. Thotmesz és Hatsepszut is siratták egyetlen fiukat, a trónörököszt.

Az izráelitáknál csend volt. Az angyal elkerülte azokat a házakat, amelyek meg voltak jelölve báránnyal. Bent a házakban a páskabarányt fogyasztották. Hajnaltájban a fáraó és a rémült egyiptomiak erőltették, hogy hagyja el Izráel népe Egyiptomot. Elkezdődött a nagy kivonulás: kétmillió ember kelt útra állataival együtt. Magukkal vitték József koporsóját is, benne a múmiává zsugorodott tetemével. A határerődítmények kapuit kinyitották, és kiengedték őket.

Itt Isten maga vette át a nép vezetését, nappal felhő-, éjszaka tűzoszlop alakjában, amely előttük haladt. Szokatlan úton, dél felé vezette őket. Néhány napig a Nádas-tenger mentén haladtak, amely akkoriban sokkal feljebb nyúlt északra, mint manapság. Ma Vörös-tengerként ismert, mégpedig a Szueznél látható vörös sziklák miatt. Maga a tenger kék színű, mint bármelyik déli tenger. – Pí-Hahírótnál a felhőoszlop megállt, és Izráel táborot ütött. Nem mehettek tovább. Keleten útjukat állta a Nádas-tenger, délen és nyugaton pedig a sziklás Akata-hegység. A tengeröböl másik oldalán állt a Baál-Cáfón két hegye, közöttük egy keskeny völgygel.

Migdólból, az utolsó határerődítményből az egyiptomi katonák értesítették a fáraót, aki újból megkeményítette a szívét, és üldözőbe vette az izráelitákat *„lovakkal, harci kocsikkal, lovasokkal és egész haderejével”*. Amikor északon feltűntek, a nép Mózeshez kiáltott, ő pedig Istenhez. Ezután Mózes így szólt a néphez: *„Az Úr harcol értetek, ti pedig maradjatok veszteg!”* Közben leszállt az éj. A tűzoszlop a két nép közé állt, és világított. Mózes azonban a tengerhez lépett, és kinyújtotta a kezét, benne a botjával. Ekkor erős északkeleti szél támadt a Baál-Cáfón szűk völgye felől, és felkorbácsolta a tengert. A szél szétválasztotta a vizet, úgyhogy egy széles és száraz út keletkezett, keresztülszelve a tengert. Izráel útra kelt. A tűzoszlop mutatta az utat, és világított az éjszakában. Így vonultak állataikkal, az erős széllel szemben. A tengervíz mindkét oldalon falként állt. Az egyiptomiak vakmerően követték őket, és a sarkukban voltak. A tűzoszlop azonban akadályozta és megijesztette a sereget. Reggelre az utolsó izráelita is átért a túlsó partra. Mózes ott állt, és ismét felemelte a botját a tenger [106] fölé. Ekkor az északkeleti szél átfordult délnyugatívá – ettől a viharos szélről ma is rettegnek a szuezi hajósok. A tenger magas hullámokban zúdult vissza elhagyott medrébe. Az egyiptomiak mind

megfulladtak, tetemeiket a víz a partra sodorta. Így talált rájuk az a felderítő őr, amelyet Hatsepszut királyné küldött a sereg után. Az emberek a halott katonákat átengedték a sakáloknak, amelyek Anubisznak, a holtak istenének szent állatai voltak. Az ember szinte látja, amint az éhes bestiák lopakodva közelednek az Akata-hegység felől, miközben a magasból szárnyas istennők (saskeselyűk) ereszkednek le – „mert ahol a tetem, oda gyűlnek a saskeselyűk” (Mt 24,28).

A király tetemét biztonságba helyezték és bebalzsamozták. Hatsepszut, a királyi özvegy, férje múmiáját nagy pompával temette el a „Királyok Völgyében”, Théba mellett. Később minden emlékműről eltávolíttatta férje nevét. Az egyiptomiak hite szerint II. Thotmesznek a halottak birodalmában, mint névtelen személynek, el kell viselnie, hogy súlyos csorba esik a tekintélyén. Ugyanebből az okból törölte ki korábban Amószisz a hükszoszok neveit. A harc a halottak világában is folytatódott. Számunkra idegen ez a gondolkodásmód. Istent nem lehet ilyen intézkedésekkel megbékíteni. Ennek a névkitörlésnek azonban volt egy másik, valóságosabb következménye is a mi korunkra nézve. Az egyiptológusok úgy jártak, mint a geográfusok, amikor fehér foltokat találnak egy térképen. Nagyon nehéz volt képet alkotniuk mind a hükszoszokról, mind II. Thotmeszről, míg az összes többi fáraóról bizonyítékok tömkelege áll rendelkezésükre. II. Thotmesz múmiáját egyébként megtalálták (akárcsak Merneptahét – egyesek szerint ő volt a fáraó a kivonulás idején).

Hatsepszut királyné a fáraók szokása szerint mesterséges szakállt kötött az álla elé, és elrendelte, hogy férfiként szólítsák meg. Erős kezekkel ragadta meg a szerencsétlen ország kormányrúdját. Ahol csak lehetett, megpróbálta helyrehozni a tíz csapás okozta károkat. Lányát összeeskette a harem egyik fiával. A fiú akkor még csak hét éves volt, és 22 év múlva érezte elég erősnek magát, hogy anyósát elmozdítsa, és III. Thotmeszként maga üljön a trónra.

Baál-Cáfónnál, a tengerparton egy nép a megmenekülése fölött örvendezett. Mózes és Izráel gyermekei az Urat magasztalták: „Énekelek az Úrnak, mert igen felséges, lovat lovasával a tengerbe vetett. Amikor a fáraó lovai a harci kocsikkal és a lovasokkal együtt [107] a tengerbe értek, visszafordította rájuk az Úr a tenger vizét, de Izráel fiai szárazon mentek át a tenger közepén” (2Móz 15,1.19). Ez volt Izráel keresztelése, ahogy Pál írja: „Atyáink mindnyájan a felhő alatt voltak, és mindnyájan a tengeren mentek át, és mindnyájan megkeresztelkedtek Mózesre a felhőben és a tengerben” (1Kor 10,1–2). Isten üdvörténete, amely a Mózes első könyvében mindig egyes férfiak által bontakozott ki, most átment Isten és Izráel egész népének közös történetébe. E naptól fogva Istennek volt egy népe a világon, világosság a pogányság sötétségében. A Sínai-hegyen, Isten hegyén, Mózes, a nagy közvetítő, megpecsételte az örök szövetséget Jahve és Izráel népe között. A törvény lett az új üdvrend. Izráel ennek ellenére nehezen nevelhető nép maradt, és negyven éven keresztül rengeteg gondot okozott Mózesnek és Istennek. Mégis, Mózes élete végén elmondhatta: „A népek ezt mondják majd: Bizony, bölcs és értelmes nép ez a nagy nemzet! Mert melyik nagy nemzethez vannak olyan közel az istenei, mint hozzánk a mi Istenünk, az Úr, valahányszor kiáltunk hozzá?! És melyik nagy nemzetnek vannak olyan igazságos rendelkezései és döntései, mint amilyen ez az egész törvény?! Boldog lehetsz, Izráel, van-e hasonló hozzád?” (5Móz 4,6–8; 33,29).

Ezután Mózes felment a Nebó hegyére, és meglátta az Ígéret Földjét. Ott halt meg, Isten akarata szerint.

III. Thotmesz dinasztiájának egyik legnagyobb fáraója lett. Míg Izráel a Sínai-pusztában vándorolt, két évig ostromolta Gázát, majd észak felé vonult. Hatodik

hadjárata során sikerült bevennie Kádes városát az Orontész partján. Ezután behatolt a Mitanni birodalomba oly módon, hogy bybloszi hajókat cipeltetett át a Libanoni-hegységen, majd felvitorlázott az Eufráteszen. Ott megverte a hurritákat, majd az Eufrátesz felső folyásánál tartott elefántvadászat során kipihente a hadjárat fáradalmait. Egy karnaki templomfelirat szerint 130 elefántot ejtettek el. Az elefántcsont része volt a zsákmánynak, amit a fáraó hazavitt Egyiptomba. Még fontosabb volt számára a sok foglyul ejtett hurrita, akiknek megbilincselve kellett együtt menetelnie az egyiptomi sereggel. A hadifoglyok egy részét azután a Sínai-félsziget bányáiba küldték rabszolgamunkára. A többieket kényszermunkára rendelték, a kivándorolt izráeliták helyébe.

Világtörténelem és üdvtörténet – a fáraók és Mózes, Isten szolgája – micsoda ellentétek! [108]

Hatsepszt királyné férje halála után négy évvel rengeteg fát hozatott Arábiából, mintha újra kellett volna fásítani az országot. A jégeső és a sáskajárás csapása sok fát elpusztított Egyiptomban.

Miután III. Thotmesz hatalomra jutott, dinasztiájának egyik legjelentősebb fáraója és hadvezére lett. Mialatt Izráel népe a pusztában vándorolt, visszahódította Szíria nagy gyarmatbirodalmát Palesztinával együtt. Halála arra az időre esett, amikor Józsué elkezdte meghódítani Kánaánt. A következő fáraó, II. Amenhotep seregével ismét Szíria felé vonult, de úgy tűnik, hogy a filiszteus síkságon át vezető megszokott hadiúton nem háborgatta Józsuét.

A Tell-el-Amarna táblákon, IV. Amenhotep (Ehnaton) fáraó állami levéltárában, megtalálhatók a dél-kánaáni városkirályok levelei is. Ezekben segítségért könyörögnek a kelet felől egyre mélyebbre hatoló habiruk, vagyis héberek, az istenek ellenségei ellen vívandó harcukhoz. Lehetetlen, hogy egyiptomi segítség nélkül ellenálljanak nekik. Ez megerősíti a Bírak könyvének 1. fejezetét, ahol Izráel Józsué halála után ismét felveszi a harcot a kánaániak ellen. Sem III., sem IV. Amenhotep nem adta meg ezt a segítséget. Ehnaton, aki Egyiptomban példátlan energiával vitte keresztül Aton-Rá napisten imádatát és az összes többi isten elvetését, teljesen lekötötték a reformjai. Külpolitikailag gyöngy volt. Uralkodása alatt a gyarmatok elvesztek. Csak a 19. dinasztiához tartozó I. Széthi és II. Ramszesz uralkodása alatt hódították vissza őket.

Merneptah idejéből két bizonyíték is van arra, hogy ő nem lehetett a kivonulás fáraója. Az egyik felirat szerint Gósen földjét nem művelik meg, hanem legelőként használják, és már elődjeik ideje óta elhagyatott. – Egy ugyanabból az időből származó papiruszon egy himnusz olvasható, amely a király hatalmát ünnepli. Ezen található Izráel első említése egyiptomi szövegben:

„...Kánaán rabságban van nagy gonoszsága miatt,
Izráel kitepette a földből sarjak nélkül.
Palesztina megözvegyült Egyiptom számára...”

Itt szó esik Izráelről Palesztinában. Csak a bírak korának Izráeljéről lehet szó. De Merneptah csak hengegett.

Manapság közismert tény, hogy már a legrégebbi időkben voltak olyan emberek, akik tudtak írni és olvasni – Egyiptomban a hieroglifákat, Mezopotámiában az ékírást. Amint azt az Amarna-táblák [109] bizonyítják, az utóbbi ismert volt Egyiptom külügyi hivatalában is, mint a diplomáciai levelezésben használt írás. Ezért biztonsággal állíthatjuk, hogy Mózes, a tanult herceg mindkét írásmódot ismerte. Akárcsak egykor Ábrahám Háránban, hercegsége idején, amikor

meglátogatta honfitársait, Mózes is boldogan ült a régi ékírásos táblák fölött, amelyek megismertették vele Ábrahám, Izsák és Jákób Istenét – e néven nyilatkoztatta ki magát Mózesnek 40 évvel később az égő csipkebokorban, és hívta el küldetésére.

Hatsepszut királyné

A 18. dinasztia idején Egyiptomban fényesen világított Mózes alakja, aki – mint néhányan előtte – Jézus Krisztus előképe volt, egyrészt mint Isten küldötte és népének megváltója, másrészt mint az Ószövetség közvetítője. A fáraó ellenben e világ fejedelmének a megszemélyesítője (Jn 16,11), aki az embereket szolgaságba taszítja és nem akarja szabadon engedni, amíg szabadulást nem találnak a Vörös-tengerben, amely a fáraó számára a véget jelenti. A Vörös-tengert Jézus véréhez hasonlíthatjuk, amelyben elnyerjük a szabadulásunkat, a Sátán pedig a vereségét. Azt a hálaadó éneket, amelyet Mózes a Vörös-tengeren való csodálatos átkelés után elénekelt, még az örökkévalóságban is énekelni fogják, a Bárány énekével együtt (Jel 15,3). – Izráel kivonulásának és Kánaán felé való pusztai vándorlásának története tele van olyan prófétai hasonlatokkal, amelyek az Újszövetségben teljességgel be (Jn 3,14–15; 6,31–35; 1Kor 10,1–4.11). Mindez jól mutatja, hogyan alakítja Isten a történelmet, és hogyan nyilatkoztatja ki magát benne.

Kr.e. 1500 körül, tehát közvetlenül Izráel gyermekeinek a kivonulása előtt, Föníciában feltaláltak egy betűírást, mai írásunk elődjét. Ez nagy haladás volt mindkét addigi, nehezen megtanulható írásformához képest. Ezt az észak-sémita írást azonnal megtanulta mindenféle ember, így néhányan azok közül is, akik mint hadifoglyok Egyiptom kezére kerültek, és akiket rabszolgaként a Sínai-félsziget türkizbányáiba küldtek. Dofkában, ahogyan a 4Mózes 33,12 a bánya helyét nevezi, a föníciai rabszolgák a saját írásukkal egy hódolatukat kifejező feliratot véstek egy egyiptomi istennő képe alá. Flinders Petrie egyiptológus a 19. században fedezte fel az írást a sziklafalon. De Kr.e. 1492-ben már Mózes is látta, amikor népével a Sínai-hegy felé való vándorlás során Dofkában megpihent. Valószínűleg új felfedezés volt a számára. Azonnal felismerte az írás nagy jelentőségét egyszerűsége és érthetősége miatt. Elképzelhető, hogy felszabadította a föníciai rabszolgákat, [110] és írnokokként magával vitte őket. Mindenesetre Mózes ezentúl csak ezt az új írást használta. A régi ékírásos táblákat is újra írta ezzel az írással, és – hozzáfűzve József

történetét – összeállította belőlük a Genezist (Teremtés könyve, Mózes első könyve). Ezzel az írással véste kőtáblákba a tízparancsolatot, és írta papiruszra azokat a könyveket, amelyek az ő nevét viselik (5Móz 31,24). Csak Mózes halálának történetét fűzte hozzá Józsué vagy valaki más. Később Józsué, ahogy Mózes megparancsolta neki, Ébál hegyén nagy köveket állíttatott fel, és bemeszeltette őket. Ezekre írták fel a törvény minden szavát, az egész Deuteronomiumot (Mózes ötödik könyve). Ezzel elejét vették mindenfajta szóbeszédnek. Így örködött Isten az Igéje fölött. Igazságát sohasem öltöztette mondákba és mítoszokba, annál inkább a világtörténelembe, amelyet Ő irányított Ádámtól Mózesig, sőt irányít mind a mai napig. [111]

Jegyzetek

A Genézis (görög) a Teremtés könyve (Mózes első könyve). „A világtörténelem ebben a könyvben az őstörténetet és a történelem korai szakaszát jelenti.”

(1) Meggyőződésemet, hogy a Biblia első fejezetei nem mondák, mítoszok vagy allegóriák, a következő szerzők is megerősítik: Lic. Hans Brandenburg: „Wuppertaler Studienbibel, Brief an die Galater” (Wuppertali Tanulmányi Biblia, levél a galatákhoz”, 1964. „Ahol az Írás történelmi módon számol be (pl. 1Móz 1–3), ott helyénvaló szó szerinti, történelmi tényekről beszélni... Az ember eredetének manapság oly hevesen vitatott kérdését illetően is tiszteletben kell tartani Jézus szavait. Ő ezt mondja: 'Nem olvastátok-e, hogy a Teremtő kezdettől fogva férfivá és nővé teremtette őket' (Mt 13,4)? Ezzel Jézus ugyanazt mondja (és Ő a mérvadó tekintély), amiről a teremtéstörténet beszámol, méghozzá szó szerint.”

Erich Sauer: „A világmegváltás hajnalpírja”, Evangéliumi Kiadó: „A Biblia első fejezeteinek történelmi hiteléről és szó szerinti hűségéről Jézus Krisztus kezdeskedik az ÚSZ-ben. Az Úr és apostolai valóságos események híradásaként kezelik, sőt tanulságos következtetéseket is levonnak belőlük (Mt 19,4–9; Lk 11,50–51); Róm 5,12–21; 1Kor 15,21–22; 1Tim 2,13; Jak 3,9).” Idézet Ebrard Dogmatikájából: „Ha azért az Újszövetség igazság, akkor az 1Mózes 1–3. része történelem” (Id.m. 192. old.).

Peter Bamm: „Frühe Stätten der Christenheit” (A keresztyénség korai helyei), Kösel-Verlag, München, 1955: „Mózes első könyvének első fejezetével nemcsak a világ kezdődik el, hanem a világtörténelem is. Ádám történelmi személyiség.”

Peter Bamm: „Welten des Glaubens” (A hit világai), Knaur, 1964: „A Biblia azt hirdeti, hogy az ember a teremtés és az utolsó ítélet között áll. Az e kinyilatkoztatásba vetett hit már csaknem 2000 éve a világ vigasza. A tudomány azt hirdeti, hogy az ember a majom és az atombomba között áll. Az ebbe a kinyilatkoztatásba vetett hit nem más, mint korunk kétségbeesése.”

Ezenkívül: Theodor Haarbeck: „Biblische Glaubenslehre” (Bibliai hittan); Friedrich Bettex: „Das Lied der Schöpfung” (A teremtés dala), stb.

(2) A régészek azt tanítják nekünk, hogy az emberek mintegy 7500 évvel ezelőtt vetették el tudatosan az első magvakat a Tigris völgyében. Ezzel kezdődött a neolitikum, az újkőkorszak.

(3) D. Balsiger & C. Sellier: „Die Arche Noah – Schicksal der Menschheit am Ararat” (Nóé bárkája – ez emberiség sorsa az Ararátnál), Econ Verlag, 1979. Hasonlóan írt Hanns Fischer is: „Weltwenden” (Világtörténelmi fordulatok), 1927 körül. Ő Hörbiger jégvilág-elméletét képviseli.

Hogy az Ararát víz alatt állt, azt jól bizonyítják a lávalepények, amelyek [112] csak tenger alatti vulkánkitörések során keletkeznek, továbbá a hegy csúcsa körül körbefutó kagylókoszorú.

(4) Alfred Jepsen: „Von Sinuhe bis Nebukadnezar” (Szinuhétól Nebukadneccáig) Evangelische Verlagsanstalt, Berlin, 1975.

(5) Johannes Lehmann: „Die Hethiter” (A hettiták), Verlagsgruppe Bertelsmann, Gütersloh, 1976. Ezt a dombot, amelynek török neve Çatal Hüyük (keresztúti domb), és Konyától (Iconium) 50 kilométerre délre található, James Mellaart brit régész fedezte fel 1952-ben. „Több mint 900 méter magasan emelkedik ki egy

sztyeppeszerű, bár termékeny iszapos területből ... Hamarosan világossá vált, hogy Mellaart Çatal Hüyükben egy jégkorszaki városra talált. A dombon feltárt ókori település kb. ½ kilométer hosszúságú és 275 méter szélességű, alapterülete 13 hektár. Ez a Közel-Keleten eddig talált legnagyobb lelőhely.” Mellaart tíz települési réteget talált egymás fölött. 80-100 évenként az emberek lebontották elöregedett házukat, és a romjaikon újat építettek. Az adatokat Mellaart a házak vakolatrétegei alapján számította ki. Eszerint a város 900 évig állt. A felülről számított hatodik réteg egy pusztító tűzvésznek esett áldozatul, akárcsak a legfelső réteg. Ez utóbbi tűzvészt követően a lakók elhagyták a várost. A szomszédos kisebb dombon telepedtek le, amelyet a régészek Çatal Hüyük-Nyugatnak neveztek el. Ez az új város 600 évig állt, mialatt a fél évezred pora teljesen ellepte a régi romokat. Amikor az özönvíz elárasztotta a dombot, talán elmosott egy vagy két réteget, de tíz réteg (20 méter vastagságban) sértetlen maradt, és ezeket találta meg Mellaart.

(6) Magnus Magnusson: „Ásóval a Biblia nyomában”, Gondolat Kiadó, Budapest, 1985: „Çatal Hüyük legalább négyszer népesebb volt, mint az ősi Jerikó. Gazdasági életének alapja a mesterséges öntözéssel folytatott fejlett mezőgazdaság és a kereskedelem volt. Városias jellegű életformája olyan színvonalra emelkedett, amelyhez hasonlót a maga korában sehol a földön nem találunk. Çatal Hüyük legkorábbi települési rétegeiben Mellaart számos „legelsőt” is felfedezett: az első textíliákat, tükröket, faedényeket, a tapasztott falakon falfestményeket és főleg a legelső ismert agyagedényeket.” Mindezek alapján arra a feltételezésre jutottam, hogy Çatal Hüyük talán a Káin által épített Énók nevű várossal azonos.

(7) S.R. Hirsch szerint: „A Pentateuchus” tehát a rabbinikus értelmezés.

(8) Otto von Gerlachnak, a berlini Konzisztórium (egyháztanács) tagjának megjegyzése „Erklärende Anmerkungen zum Alten Testament” (Magyarázatok az Ószövetséghez) című könyvében (Verlag W. Thome, 1847): „Júbál és Túbalkain nevében többen Apollón és Vulcanus pogány istenek nevének ősi nyomait vélték felfedezni.” Ezt fejtegeti Hans Fischer is „Weltwenden” (Világtörténelmi fordulatok) című könyvében.

(9) Az elbeszélésekben a forrásszétválasztás föltételezése helyett P.J. Wiseman bibliahívó régész könyvére támaszkodtam: „Die Entstehung der Genesis” (A Teremtés könyvének keletkezése), Verlag Sonne und Schild, [113] Wuppertal, 1957. Wiseman évekig dolgozott együtt Sir Leonard Woolley-jal Ur romjainak kiásásánál. A sumér írási szokásokról szerzett ismeretei birtokában megvizsgálta a Teremtés könyvét. Idézem: „Ameddig csak követni tudjuk az emberiség történetét visszafelé a múltban, az ember mindig is tudott írni. Kisben (a legrégebbi sumér városban a Kr.e. 4. évezred közepén) napfényre került a valaha talált legrégebbi felirat. Egy kőtáblába egyenes vonalú rovásokkal egyfajta stilizált képirást véstek be. Ez valószínűleg egy még régebbi képirásból fejlődött ki... Nem fér hozzá kétség, hogy a Teremtés könyvét eredetileg szintén agyagtáblákra írták. (Lásd a Tízparancsolat kőtábláit)... A Genézis irodalmi szerkezetének kulcsa a következő mondat helyes értelmezésében rejlik: 'Ez ... nemzetsége (vagy története).' Ez az a keret, amelyre a Teremtés könyve (ahogy ma ismerjük) épül. Ez a megfogalmazás a következő helyeken olvasható: 1Móz 2,4; 5,1; 6,9; 10,1; 11,27; 25,12; 25,19; 36,9; 37,2. Az itt 'nemzetségnek' vagy 'történetnek' fordított héber szó: toledot. Ez jelzi a szakasz végét, és ezzel visszautal az őt megelőző beszámolóra. Az 1Mózes 5,1 versben, ahol másodszor fordul elő ez a mondat, ezt olvassuk: 'Ez Ádám nemzetségének könyve.' Delitzsch fordítása: 'az írottak'. Az akkori idők könyvei táblácskák voltak. A Teremtés könyvének régi beszámolóit tehát arra utalnak, hogy már nagyon korán leírták őket. Természetesen

nem tudjuk, hogy ki írta táblácskákra a teremtéstörténetet, de egy dologhoz nem férhet kétség: Már jóval Ábrahám előtt agyagtáblákra írtak mindent, ami említésre érdemes volt. Ha megvizsgáljuk a kipontozott helyen álló név ('Ez ... története') használatát, azt a meglepő dolgot tapasztaljuk, hogy nem annyira mint a megelőző beszámoló tárgya, hanem sokkal inkább mint tulajdonosa vagy írója lép föl. 'Nóénak ez a története' mondat jelentése nem feltétlenül: 'Ez a Nóéről szóló történet', hanem lehet ez is: 'Ez a Nóé által birtokolt történet' vagy: 'Ez a Nóé által írt történet'. Egyik helyen sem találunk olyan beszámolót, amelyet a megnevezett személyek ne tudtak volna megírni a saját ismereteik alapján... A legmeggyőzőbb a Teremtés könyvének korára vonatkozóan, ha a szövegben levő utalásokat összehasonlítjuk a régészeti leletekkel. Ha a szöveg hosszúsága miatt több táblácskára volt szükség, a következő módon jártak el: Mindegyik táblácska végére egy 'végszót' tettek, amely lehetővé tette az egyes szövegrészek megfelelő sorrendben való olvasását. Sok táblácska végén volt még egy utóirat is, az ún. kolofon. Ez egyebek mellett tartalmazta a táblácska írójának nevét és elkészítésének dátumát. Ez az írásmód a Teremtés könyvében is nyomot hagyott. A következő szó- és mondatismétlések feltűnő módon minden táblácska elején és végén megtalálhatók: 1,1 és 2,4: 'Isten megteremtette a mennyet és a földet'. 2,4 és 5,2: 'amikor az Úristen a mennyet és a földet megalkotta'. 6,10 és 10,1: 'Sém, Hám és Jáfet'. 10,1, 10,32 és 11,10: 'az özönvíz után'. 11,26 és 11,27: 'Ábrám, Náhór és Hárán'. 25,12 és 25,19: 'Ábrahám fiának'. 36,1 és 36,8: 'akit Edómnak hívnak'. 36,9 és 36,43: 'az edómiak ősatyja'... Mózes nagy alázattal [114] állt az ősrégi szövegek előtt. Nem volt bártorsága hozzá, hogy az ismétléseket kihagyja, vagy a nemzeti lajstromokat kombinálja... Ha az ember a legújabb régészeti kutatások fényében olvassa a Bibliát, elkerülhetetlenül arra a meggyőződésre jut, hogy Mózes – akinek a neve kitörölhetetlenül összekapcsolódik a Biblia legrégebbi részeinek megfogalmazásával – csupán összeállította a Teremtés könyvét. Ehhez felhasználta azokat az írásos dokumentumokat, amelyekről minden szakasz végén megadja, hogy honnan vette őket."

(10) Lásd Rev. John Urquhart: „Die neueren Entdeckungen und die Bibel” (Az újabb felfedezések és a Biblia), 1. kötet, Emil Müllers Verlag, Barmen, 1898, „A geológia és az özönvíz” című fejezet; 2. kötet: Az ősatyák Mózesig.

(11) A Kr.e. 7. századból származó beszámolók olyan zarándokokról mesélnek, akik a hegyen lévő szent hajóról kátrányt kapartak le, hogy belőle betegségek ellen védő amuletteket készítsenek. Ugyanerről számol be kb. Kr.e. 300-ban egy Beroszus nevű babiloni pap. De az „embergyűlölő hegy” a maga mindennapos viharaival sok hegymászó halálát okozta mind a régi, mind az újabb időkben. A legutóbbi 140 évben hegymászók és pilóták körülbelül tízszer látták Nóé bárkáját. 1917-ben V. Roszkovickij, egy orosz katonai repülőgép pilótája, amikor elrepült az Ararát felett, egy tengerszemben egy nagy hajót látott boltíves fedéllel és rövid, vastag árbocokkal. A cár, amikor jelentették neki a bárka felfedezését, két szakasz katonát küldött a hegyre, hogy tájékozódjanak. Roszkovickij is köztük volt. Később Amerikából ezt a tudósítást küldte: Azt találtuk, hogy a bárkában több száz kicsi és néhány nagy helyiség volt. Más helyen egy sor kalitkát láttunk fém pálcákkal, akárcsak egy madárkiállításon. Minden be volt vonva egy viaszszerű festékkel. Az egész munka nagy ügyességről árulkodott. Találtunk egy hat négyzetméteres ajtót is a bárka oldalán. – Egy közeli magaslaton gerendák elégett maradványai feküdtek. Úgy tűnik, hogy a fát azért vitték oda, hogy egy kis szentélyt emeljenek, amelyben egy oltárt is találtunk. Aztán az oltártűz vagy egy villám meggyújtotta a gerendákat.

1955: Fernand Navarra francia kutató azt állítja, hogy ő és fia megtalálta a bárkát jégbe fagyva. Körülötte rengeteg feldolgozott fadarab hevert szerteszét. Egy nagy gerendából lefűrészelt egy másfél méteres darabot, és lehozta a hegyről. A fadarab sötét és kemény, és egyértelmű, hogy kézzel faragták négyzetes keresztmetszetűre, majd kátránnyal impregnálták. Csaplyukak és eresztékek találhatók benne. A vizsgálatok azt mutatták, hogy egy fehér tölgy közepét alkotta, amelynek átmérője 4,5 méter volt. Az elszenesedés mértéke magas korra utal.

1975: Tom Crotser texasi magánkutató és több egyháztörténész bejelenti, hogy az Araráton felfedezte a bárkát. Expedíciójukról fényképeket hoztak, amelyeken felismerhető egy hajóorr és egy fedélzet formája egy sziklahasadékban. „A megkövesedett hajóroncs közelében sziklákat találtunk primitív [115] feliratokkal, amelyeket nyelvészek fordítottak le. Az egyik kövön ez áll: 'Isten a vizek alá vetette el a szavak magvait. A vizek felülről zúdultak le, és elárasztották a földet. Isten gyermekei a hegyen találtak nyugalomra.'”

(12) Ahora falu 1840-ben teljesen elpusztult egy földrengésben. Mind a 120 lakóját betemette a föld. Később a falut ismét felépítették.

(13) B. Brentjes & St. Mnazakanjan: „Kunst des Mittelalters in Armenien” (Középkori művészet Örményországban), Union Verlag Berlin, 1981: „Az őslakosok (6000 évvel ezelőtt) földművesek és pásztorok voltak, akik már rézércet bányásztak és dolgoztak fel. A települések az Ararát völgyében húzódtak, és az Araksz folyását követték kelet felé.”

(14) A norvég Thor Heyerdahl „A Rá-expedíciók” című könyvében leírja, hogyan építették és használták ezeket a hajókat a Kr.e. 4. évezredben.

(15) A suméroknak Mezopotámiába történő bevándorlásával kapcsolatban két szájhagyomány létezik. Az egyik szerint hegyes vidékről, talán Afganisztán területéről érkeztek, és ezért építették hegyhez hasonló zikkurátjaikat. A másik hagyomány szerint a sumérok a tenger felől érkeztek az országba. Az elbeszélésben megpróbáltam mindkét hagyománynak eleget tenni.

(16) Sir Leonard Woolley: „Vor 5000 Jahren” (Ötezer évvel ezelőtt), Franckische Verlagsanstalt, Stuttgart, kb. 1930.

(17) Gyakran hangoztatott kifogás, hogy Ábrahám nem költözhetett Urból Háránba a két város közötti 800 kilométeres távolság miatt, ezért az Ábrahám-történetek két különböző hagyományból származnak. Ennek ellentmond a sumérok történelme, miszerint már Ábrahám előtt ezer évvel gyakran kétszer akkora távolságokra utaztak az emberek.

(18) A sumér királylisták szerint az uruki dinasztia 126 évig uralkodott, Kr.e. 3226-tól 3100-ig. Ezután az uri dinasztia következett Kr.e. 2930-ig. Az évszámokat a „Hosszú Kronológia” alapján számítottam ki, amelyet Woolley és a többi régész is használt egészen addig, amíg a 20. század közepén fel nem váltotta azt a „Rövid Kronológia”. – Uruk és az 1. uri dinasztia idején kezdődött az a nagy kulturális fellendülés, amely utána még ezer évig tartott.

(19 + 10) Delitzsch lipcsei professzor írja (1881): „A káldeus hagyomány Gilgamesnek tulajdonít csaknem minden vonást, amellyel a héber hagyomány Nimródot ruházza fel. Akárcsak Nimród, ő is Ereken (Urukban) uralkodott; akárcsak Nimród, ő is nagy vadász volt Isten előtt.” Az óvatos Schrader mondja: „Több dolog, kiváltképp azok a lényeges ismertetőjegyek, amelyeket a Nimródról szóló bibliai versek említenek – hogy nagy vadász volt, hogy bejárta az országot, és hogy bár nem ő alapította Ereket, mégis ő tette királyi székhellyé – fel vannak jegyezve a Gilgamesről, a régi hősről mesélő agyagtáblákra.” Vigoureux szerint:

„Gilgames egyszerre volt nagy vadász és nagy harcos. Először csak Babilont és környékét birtokolta, uralmát azonban fokozatosan kiterjesztette más területekre is. Végül ő uralta a Tigris és az Eufrátesz egész medencéjét, Örményország északi hegyeitől a délen [116] fekvő Perzsa-öböl. Lenormant asszony úgy gondolja, hogy ez a hős nem lehet más, csak Nimród: „A hasonlóságok oly szembetűnőek, hogy George Smith kezdettől fogva ezen a véleményen volt, amit sokan mások is osztanak.”

(20) Sok sumérnak két neve volt, amit az agyagtáblák is alátámasztanak. Éa isten másik neve Enki. Éabani = Enkidu, Gilgames = Nimród; a 3. ur dinasztia királyai közül: Dungi = Sulgi, Gimil-Szín = Suszín; később: Hammurápi = Ammirapaltu, Eri-aku = Rim-Szín.

(21) A „Believe it or not” (Akár hiszed akár nem) című lapban írja Robert Ripley (1938), akinek a szenzációs tudósításait sohasem cáfolták meg: „A Libanoni-hegységben, Damaszkusz ősrégi városától nem messze, megtaláltam Nőé hiteles sírját. A sírt az egész vidéken szentnek tartják és tisztelik, amit a hívők által odavitt ruhák, kendők és háztartási tárgyak tanúsítanak.” Ma a sír turisztikai látványosság.

(22) Ilyen kocsikat ábrázol az uri mozaikzászló.

(23) Forrás: C.W. Ceram: A régészet regénye, Gondolat, Budapest, 1965.

(24) 5Móz 23,18.19; 1Kir 14,22–24; 5Móz 18,9–12; 2Krón 28,3.

(25) Forrás: „Der Turmbau zu Babel” (A bábeli torony építése), St. Benno-Verlag, Leipzig, 1958.

A későbbi uralkodók (pl. Hammurápi) újra meg újra folytatták a bábeli torony építését, de gyakran le is rombolták. Végül Nebukadneccár fejezte be. – A visszataszító Bábel nevet Bab-ilu-ra változtatták. Jelentése: Isten kapuja (görögül Babylon).

(26 + 10) George Smith elég szerencsés volt ahhoz, hogy bizonyítékot találjon a bábeli torony létezésére. „A töredékek rendkívül figyelemreméltók, így ugyancsak sajnálhatjuk, hogy nem találtuk meg a tábla hiányzó részeit. Az első részben arról olvashatunk, hogy Bél, az istenek atyja haragra gerjedt azok bűne miatt, akik Babilon falait és a torony egyik dombját építették. A tábla ezt a dombot ’a fenségesnek’ nevezi, Anu istent pedig, aki az építőmunkásokat megölte, ’a fenséges domb királyának’”. Nebukadneccár újjáépítette Borszipa tornyát. Két hengerre ezt a szöveget írta (Schrader fordításában): „Kihirdetjük a következőt: A föld hét fényének temploma, Borszipa tornya, amelyet a legrégebbi király emelt, de amelynek csúcsait nem ő rakta fel, régen romba dőlt... Eső és vihar mosta el tégláit. A téglák darabokra törtek, és romhalmazzá váltak. Meródak isten arra buzdított engem, hogy állítsam helyre. Nem okoztam benne kárt, az alapfalait nem változtattam meg... A téglákból és a tetőcserepekből egy szilárd épületet emeltem... Újjáépítettem olyanná, amilyen sok-sok idővel ezelőtt volt; felállítottam a csúcsát úgy, ahogy a régmúlt korokban állt.” A felújított torony pompás épület volt, és Nagy Sándor idejében részben még létezett. Belus templomának nevezték. Ma egyetlen nagy romhalmaz, amelyből csak a régi, legbelső mag emelkedik ki szinte elpusztíthatatlanul. [117]

Részlet (25)-ből: A jól látható rom még ma is 47 méterre emelkedik a síkság fölé. Ez egy rendkívül erős tűz hatására megolvadt téglafal, amely sötétzöld- vörös üveggént, „mint valami ördögújja világít bele a mocsárba és a sivatagba” (Koldewey). Mai neve Birs-Nimród. Mivel elbeszélésről van szó, megengedhető, hogy régi mondákat szőjünk bele: A babiloni ásatások vezetője, Robert Koldewey, egy arab segítőjénél Birs-Nimród felől érdeklődött, és a következőt tudta meg tőle:

Nimród, a vadász, felmászott a birszre, hogy egy nyíllal lelője Allahot. Ez nem tetszett Allahnak. Nimrúdot messzire röpítette, a birszet pedig tűz által elpusztította.

Birsz-Nimrúdot mindenki Bábel tornyának tartotta, amíg Koldewey ki nem ásta Étemenanki tornyát. Igaz, hogy csak egy vályogdombot és a három lépcső néhány fokát találta meg (a többi égetett téglát az arabok addigra elhordták, és házakat építettek belőle), de nem férhet hozzá kétség, hogy ez a csonk a Biblia által említett bábeli torony maradványa.

(27 + 5) A hettiták magukat hattiknak nevezték, amelynek többes száma hattili. Fővárosukat Hattusasnak hívták. A h-t mindig keményen kell ejteni. A tudósok ezt a népet ős-hettitáknak nevezik.

(28) Urhajt a késő ókorban Osrhoé-nak nevezték, a görögök pedig Edesszának. A város mai neve Urfa. Az örmények még mindig Urháznak hívják. Alfred Otto Schwede: „Geliebte fremde Mutter” (Szeretett idegen anya), Evangelische Verlagsanstalt Berlin 1974, ezt írja Urfáról: „Nyugaton hegyek magasodnak, amelyeket Nimród Dagh, vagyis Nimród hegye ural, amelyen közepmagasságban egy régi vár, pontosabban egy várom található – egy fal két magasba nyúló oszloppal, amelyekről az urfai emberek ezt mesélték: 'Ezek annak a nagy kemencének az oszlopai, amelybe Nimród Ábrahám atyát dobatta, amiért nem volt hajlandó imádni Nimród isteneit.' A városban van még néhány emlékhelye Ábrahámnak, például Ábrahám tava, ami egy szögletes, hosszúkás víztároló, amelynek 'szent halait' sohasem eszik meg. A közelben található az Ábrahám-mecset. Urfában úgy érzi magát az ember, mint az ősi Urban, Ábrahám hazájában.” Mindenki tudja, hogy Nimród és Ábrahám nem voltak kortársak, hiszen több mint ezer esztendő választja el őket. De a régi mondának mégiscsak van valamilyen történelmi alapja, már csak a Nimród Dagh miatt is. Azzal érvelhetünk, hogy nem Ábrahámról, hanem Héber nevű őséről van szó. Héber későbbi neve Ebrum (34), ami ugyanaz mint Ábrám. A régi emlékek egy monda formájában maradtak fenn. Az Ebrum nevet elfelejtették, és az ismert Ábrám névvel helyettesítették. – Az oszlopok természetesen nem tartoztak egy templomhoz, Peter Bamm (1) írja: „Az oszlopok egy mára már elenyészett templom maradványai, amelyet vélhetően Jupiter Baálnak szenteltek.” Tehát sokkal későbbi korból származnak. De ki vonhatja kétségbe, hogy Nimród idejében ott egy tégláégető kemence állt?! Mint már mondtuk, egy elbeszélésben megengedhető egy régi monda felhasználása (25). [118]

(29) Rehóbót-Ír jelentése: „Szabad terek városa”. Az Ur sumér név (jelentése: város) sémi megfelelője Ír, Kír vagy Kírjat.

(30 + 10) Schrader asszirológus írja: „Szanhérib (Szín-ahhé-eriba) uralkodásától kezdve Ninivének nevezték a Cáb és a Tigris közötti városok egész hálózatát... A bibliai elbeszélő, aki jóval Szanhérib előtt írt, még nem ismerte ezt gyűjtőnevet... Szargón városa nincs megemlítve a fenti városok között, ami azt bizonyítja, hogy a verseket még a város felépülése, vagyis Kr.e. 707 előtt írták. Az elbeszélést leíró próféta tehát ezt megelőzően élt.” Sőt, Oppert ezt írja: „A Teremtés könyve által használt kifejezés” – Reszen említésére gondol (1Móz 10,12) – „sokkal régebbi, mint az első káldeus birodalom a Kr.e. 21. század végén. Sokkal régebbi, mint a nagy Ninive ragyogása.”

(31 + 23) Henry Layard 1848-ban ásatásokat folytatott Ninivében és Nimrúdban. „Páratlan szerencsével szúrta ki Nimród dombját, és fedezte fel Assur-nászir-apli palotáját, tele műkincsekkel, amelyek szépségükben messze felülmúltak mindent.” E műkincsek között volt a Gilgames-dombormű.

(32 + 16) 1926–27-ben Woolley több ilyen sírgödört ásott ki az 1. uri dinasztia királyi sírjaiban. Nincs rá bizonyíték, hogy az uruki Gilgames 50 évvel korábban ilyen rettenetes szokást vezetett volna be, hiszen Urukban nem találtak ilyenfajta gödröket, de egy ilyen parancs nagyon is jellemző a zsarnok Gilgamesre. – Az 1. uri dinasztia kihalása után nem gyakorolták többé ezt a szörnyű szokást.

(33 + 30) Ahogy Reszen esetében bizonyos a korai írásos feljegyzés, ugyanígy Sodoma, Gomorra, Adámá és Cebóim esetében is. Ha a népek lajstromát egy, a királyok idejében élt izráelita írta volna, akkor semmi esetre sem említette volna ezeket a helyeket, hiszen azok már ezer évvel korábban elpusztultak.

(34 + 6) „Egy szenzációs ásatás, amely egy Tell Mardíkh nevű szíriai faluban folytatódik Halebtől kb. 40 kilométerre délre, teljesen a feje tetejére állította a korszakról alkotott minden elképzelésünket. Itt olasz régészek egy csoportja, közöttük Matthiae professzorral, nemrégiben feltárt egy palotát és benne egy hatalmas levéltárat, a világ egyik legrégebbi állami levéltárát, amely nem kevesebb mint 15 000 teleírt agyagtáblát tartalmaz. Ezek elárulják, hogy Szíriában egykor egy hatalmas kánaáni birodalom létezett, amely Palesztinát is magában foglalta, amelyről azonban eddig senki sem tudott. Fővárosa a mai Tell Mardíkh helyén állott. Ez volt Ebla, a csaknem elfelejtett város. Felfedezése egy egészen új dimenzióval gazdagította Szíria történelmét... Meglepő módon előfordul néhány olyan személynév, amelyet a Biblia is említ. A legnagyobb zűrzavart az eblai dinasztia harmadik és legnagyobb királyának a neve (Ebrum – a Bibliában Héber) keltette. Az elbeszélés Eblával, Héberrel és Szargónnal kapcsolatos most következő részeit Magnusson könyvéből vettem.

(35) E sötét korszakról csak hiányos ismereteink vannak. Csak az akkádi I. Szargón dinasztiajának 200 évről, a gutik uralmáról és az arábiai törzsek [119] rajtaütéseiről tudunk. A valóságban nem 300, hanem 600 évről van szó, az 1. uri dinasztia vége és a 3. dinasztia kezdete között. – A tevék arabok általi megszelídítését két kép is tanúsítja, amelyek egy férfit ábrázolnak térdelő tevéjével. Az egyik az 5. egyiptomi dinasztia idejéből való, a másik Sumérből, ugyanebből az időből.

(36) Az őstörténet számadatai bizonytalanok. A 20. század első felében minden régész (pl. Woolley) az úgynevezett Hosszú Kronológia alapján számolt. Ezután Schmidtke kidolgozta a Rövid Kronológiát, amelynek évszámai kb. 200 évvel későbbiek. Jelenleg ez az általánosan elfogadott kronológia, de ez sem kötelező érvényű. Lehmann (5) kompromisszumként egy Köztes Kronológiát használ könyvében. Én az elbeszélésben Woolley évszámaihoz tartottam magam, egy kivétellel: Woolley a 3. uri dinasztia végét Kr.e. 2170-re teszi. Így azonban a rákövetkező iszini-larszai korszakban 60 év teljesen sötét és kitöltetlen marad. Lehetséges, hogy számítási hibáról van szó. Vettem magamnak a bátorságot, és Ur lerombolását 60 évvel későbbre tettem, vagyis Kr.e. 2110-re, amivel folyamatossá válik a történelem menete.

(37) Werner Keller: „Und die Bibel hat doch recht” (És a Bibliának mégis igaza van), Econ-Verlag, Düsseldorf, 1955.

(38) Fritz Rienecker: „Lexikon zur Bibel” (Lexikon a Bibliához), Brunnen- Verlag, Gießen, 1962. Rienecker szerint az ősatyák adatai Sémtől Ábrahámig (1Móz 11,10-től) a három ránk maradt változatban lényeges különbségeket mutatnak. A maszoréta szöveg Nóétól Ábrahámig 292 évet számol. A szamaritánus Pentateuchus, amely az izráeli királyok idejére nyúlik vissza, 942 évet ad meg. A Septuaginta (LXX), a késői zsidóság és az őskeresztység görög nyelvű Bibliája

1072 évet ad meg. Ez utóbbi szám illik legjobban a régészek által számolt adatokhoz, és áll legközelebb a valósághoz.

Én is az LXX-et vettem alapul a történetemhez. Lehetséges továbbá, hogy Ábrahám családfájából kihagytak néhány tagot. Egy keleti írónak emiatt nem voltak kételyei, amint azt az 1Krónika 3,10–12 és a Máté 1,8–9 részek összehasonlítása mutatja: az utóbbiból hiányzik három láncszem.

(39) Most felmerül végül a kérdés: Mikor és honnan költözött Ábrahám őse Urba?

1. Nem tartozott ama nomád amoriták közé, akik Arábiából gyakran betörték Sumérba, hiszen Ábrahám nem Joktántól származott. Elődei – az ellentétes állítások ellenére – sohasem látták Arábiát.

2. A hébereknél nem voltak pénzsóvár rablóbandáik, hanem Észak-Mezopotámiában pásztorkodtak. Egyetlen héber sejknek sem volt oka arra, hogy kivonuljon a Mária Birodalom védelméből és az ország legelőiről egy idegen országba, ahol gabonaföldek és zöldségültetvények vannak, és a földeket tulajdonosaik szigorúan kézben tartják.

3. A 3. uri dinasztia a sumér erők utolsó nagy összpontosítása volt Urban. Védekezett minden külföldi hatás ellen. Királyai egyetlen sémita törzsnek [120] sem adtak volna engedélyt a beutazásra. A két utolsó király uralkodása alatt megerősítette az északi határon épített falat, amely mind a harcias, mind a békés betolakodókat távol tartotta.

4. Semmi sem állítható teljes bizonyossággal, de kézenfekvő a feltételezés, hogy Ábrahám őse Isbi-Irra seregével érkezett Urba. Az elbeszélésben ebből a feltevésből indultam ki.

(40) Történelmi tény, hogy Ur és Hárán a köztük levő nagy távolság ellenére élénk kapcsolatban álltak egymással; hogy Háránt fokozatosan átépítették az uri minta szerint; hogy Háránban építettek egy Nannar-templomot, amely az Urban épült templom hasonmása volt.

(41) „Ismert és híres a Beni Haszan-i sírokban talált falfestmények közül az, amely egy bebocsátást kérő nomád csoportot ábrázol, amelyeknek a vezetője, Abisaj, ajánlólevelet mutat fel, hogy igazolja a bevonulásukat. A kép a 3-as számú Beni Haszan-i sírban található, II. Knumhotep sírjában, aki a keleti sivatag egyik kormányzója volt a 12. dinasztia uralkodása alatt.” Hans Bardtke: „Vom Nildelta zum Sinai” (A Nílus-deltától a Sínai-hegyig), Union Verlag Berlin, 1967.

(42 + 35) Itt első ízben olvashatunk tevékről a Bibliában. Ezeket néhány évszázaddal korábban szelídítették meg Arábiában, és a nomádok számára nagyon hasznos teherhordó és hataállatokká váltak. Jóbnak a sorscsapások előtt 3000 tevéje volt, utána pedig 6000 (Jób 1,3; 42,12). Ábrámnak sem lehetett sokkal kevesebb, hiszen „igen gazdag volt barmokkal” (1Móz 13,2 – Károli).

(43) A Negeb és a Sínai-félsziget akkoriban sokkal gazdagabb volt vízben, mint ma. Csak ritkán fordult elő, hogy egész évben elmaradt az eső, ami aszályt és szükségletet okozott.

(44) Stuttgarter Biblisches Nachschlagwerk (Stuttgarter Biblia-kézikönyv), Evangelische Verlagsanstalt, Berlin, 1954: „Ha a Holt-tenger – amint azt a geológusok feltételezik – már az északi részén épített négy város pusztulása előtt létezett, és Sodoma ettől délre feküdt, akkor nem teljesen világos, hogy a Sziddím-völgy és Sodoma hogyan lehetett a 'Jordán környékén' (1Móz 13,10).”

(45) Hammurápi egy diorit-sztéléről híres, amelyen 282 törvény olvasható. A sztélét Szúzában találták. – George Smith régész megállapítása szerint (1871) a

Hammurápi vagy Ammi-rapaltu név azonos az Amráfel névvel. Hammurápi ékírásos szövegeiben Rim-Szín neve Eri-aku, vagyis Arjók, Larszáé pedig Ellászár. A Tid-Gál név is megtalálható. Ez azonos Tidállal, a pogányok királyával. Végül egy levélben az elámi Kudur-Lagamar neve is előfordul, aki azonos Kedor-Laomorral. Ezzel a sumér történelemben e négy király kortársként szerepel. Vajon Ábrahám idejében éltek? A ma általánosan elfogadott Rövid Kronológia vitatja ezt (36). Ez Hammurápi uralkodásának idejét Kr.e. 1728 és 1686 közé teszi. Ábrahám ideje Sodoma pusztulása alapján számítható ki. „Valószínűleg Kr.e. 1900 körül élhetett, amikor Sodoma katasztrófaszerű pusztulása bekövetkezett”, írja J. Finegan amerikai tudós [121] (1951). – A Rövid Kronológia szerint a 3. uri dinasztia Kr.e. 1950-ben ért véget. Ekkor Ábrahám 47 éves volt (lásd (39), 3. pont). Ha a királyok csatájának időpontját összevetjük a Rövid Kronológiával, ellentmondásra jutunk. A Hammurápi név először a babiloni káldeus dinasztiában fordul elő, amely a korai iszini-larszai korszakban még nem létezett. – Az uri királyok címe „Sumér és Akkád királya” volt. A birodalomnak Iszinre és Larszára való felosztása után ez a cím elveszett. Csak Hammurápi nevezhette magát ismét „Amráfelnek, Sineár királyának”. Ez nem sokkal a királyok csatája után történt. – Láthatjuk, hogy Ábrahám történetének sem a kezdete, sem a vége nem illeszkedik a Rövid Kronológiába. Aki feltétel nélkül hisz a Biblia szavahihetőségében, az a Rövid Kronológiát – mai általános elismertsége ellenére – tévesnek tartja, és a Hosszú Kronológiát részesíti előnyben.

(46) Naturalisztikus világgépünkkel hozzá vagyunk szokva, hogy a földrengéseket és más katasztrófákat a természet törvényeinek tulajdonítsuk. A Biblia határozottan arra tanít minket, hogy Isten ítéleteiről van szó, az özönvíztől kezdve Sodomán át egészen a végső időig.

(47 + 37) „A Jordán völgye csak része egy hatalmas hasadéknak földünk kérgében. Messze északon, a kis-ázsiai Taurus-hegység lábánál kezdődik, délen a Holt-tenger déli partjától az Arábá-völgy mentén az Akabai-öbölhöz folytatódik, és a Vörös-tenger túloldalán, Afrikában végződik. E hatalmas mélyedés sok helyén élénk vulkáni tevékenység mutatható ki. A Jordán medre meredeken lejt, mélyen a világtengerek szintje alá, ami páratlan geológiai jelenség. A Holt-tenger kb. 400 méterrel a Földközi-tenger szintje alatt fekszik. Vize 30 százalékban tartalmaz szilárd alkotórészeket, nagyjából sót. A tűző nap alatt naponta 8 millió köbméter víz párolog el a tenger felszínén. – A Holt-tenger keleti partján az el-Liszan félsziget földnyelvként nyúlik be messzire a vízbe. Az 'el-Liszan' arab szó jelentése: 'a nyelv'. A félsziget láthatatlanul fut a víz alatt egy hatalmas gyűrődés mentén, amely mintegy két részre osztja a Holt-tengert. A félsziget jobb oldalán a fenék meredeken süllyed csaknem 400 méteres mélységig. A földnyelv bal oldalán a víz meglepően sekély marad. Az utóbbi években végzett mérések csupán 15 és 20 méter közötti mélységeket mutattak. Ha csónakon a Holt-tenger déli csücskéig evezünk, a nap kedvező állása esetén megdöbbentő dolgot figyelhetünk meg: A parttól bizonyos távolságban a víz felszíne alatt jól kivehetően erdők körvonalai rajzolódnak ki. Ezek bizonyosan ősi korokból valók. Ezekben az erdőkben legelhettek Lót nyájai. Ez volt a Sziddím-völgy, amely egy napon Sodomával és Gomorával együtt a mélybe süllyedt. Ennek az eseménynek az időpontja geológiai módszerekkel meglehetősen pontosan megállapítható. Eszerint nem sokkal a Kr.e. 2000. esztendő után következett be. A pusztulást egy nagy földrengés okozta, amelyet valószínűleg robbanások, villámlások, gázkitörések és egy mindent elborító tűzvész kísértek.” [122]

(48 + 9) Izmael és Izsák megírták atyjuk, Ábrahám történetét (1Móz 11,10–25,19). Nagy részét valószínűleg Izsák írta (1Móz 25,12–19). Amikor Mózes kezébe vette ezeket a beszámolókat, „olyan városok nevével találkozott, amelyek az ő idejében már nem léteztek, vagy amelyeknek régi neve teljesen ismeretlen volt, úgyhogy hozzájuk kellett fűznie az új nevüket, hogy ismerősek legyenek kortársai számára: 1Mózes 14,2+8: Bela (azaz Cóar); 3. vers: Sziddím-völgy (ahol most a Sós-tenger van); 7. vers: Én-Mispát (azaz Kádés); 15. vers: Hóba (amely Damaszkusztól északra van); 17. vers: Sávévölgy (azaz a Király-völgy); 16,14: Lahajrói-kút (amely most is ott van Kádés és Bered között); 35,19: Efráta (amelyet most Betlehemnek hívnak). A 23,2 vers arról számol be, hogy Ábrahám felesége, Sára Kírjat-Arbában (azaz Hebrónban, Kánaán földjén) halt meg.” „Minden amellett szól, hogy ezeket a szavakat már nagyon korán felvették egy olyan szövegbe, amelyet Mózes idejében a kora miatt (!) már nehezen értettek.”

(49) A hurriták később meghódították Asszíriát Ninivével és Észak- Szíriát Háránnal, és megalapították a Mitanni Birodalmat, amely délen, az Orontész folyó mentén határos volt Egyiptommal, ahol a 18. dinasztia uralkodott. A két birodalom között háborús konfliktusok, majd diplomáciai kapcsolatok alakultak ki. A béke megerősítése érdekében három fáraó is hurrita hercegnőt vett feleségül.

(50) A következő évszázadok során a hettiták országából nagyhatalom lett. Mursili király, Hattusili fia, meghódította Halebet (Aleppót), majd seregével még 850 kilométert menetelt, hogy Babilont is bevegye. Ő vetett véget Hammurápi dinasztiájának. 200 évvel később Suppiluliuma hettita király ismét behatolt Észak-Szíriába. Megölték Tusrattát, Mitanni királyát, és Szíriát hettita államterületté nyilvánították. Birodalma az Orontész-menti Kádesnél határos volt Egyiptommal, egészen II. Ramszeszig. Nem sokkal később a hettiták birodalma végleg eltűnt a Közel-Kelet történelméből. Teljesen feledésbe merültek, úgyhogy Hérodotosz, „a történetírás atyja”, a Kr.e. 5. században már semmit sem tudott róluk. E rövid előre tekintés után térjünk vissza a hurriták és hettiták korai korszakába, a Kr.e. 20. századba.

(51) Az ókorban a Nílus-deltának hét ága volt. Ma már csak kettő van. A keleti ág mellett építették fel Hatvarát vagy Hattvárát, a bibliai Coánt (4Móz 13,22). A hettiták vagy hattik nyelve a némettel rokon, ezért Hatvara Hatti-őrzőt (németül Hatti-Bewahrung), azaz Hattivárat jelenthet. Érdekes, hogy a finnugor magyar nyelvben ugyanígy mondják a várat.

(52) Manethón abban a korban élt, amikor Egyiptomban a Ptolemaioszok, Nagy Sándor utódai uralkodtak, akik magukkal vitték az országba a hellenizmust és a görög nyelvet. Ezért Manethón az összes város és fáraó nevét görögösítette. Így lett Havarából Tanisz, Ónból Héliopolisz stb., a fáraóknál pedig Moiriszból Apahnasz, Apopiból Apóphisz, Jahmeszből Amószisz, Thotmeszből Thutmószisz és Amenhotepből Amenóphisz. [123]

(53) A 16. egyiptomi dinasztia (2. hükszosz dinasztia) időszámítása és József életének legfontosabb eseményei:

Selek (Szalitisz) kb. Kr.e. 1750 – 1737

Moirisz (Apachnasz) kb. Kr.e. 1740 – 1704

Apopi (Apóphisz) kb. Kr.e. 1740 – 1679

Szeuszerenré (Jannész) kb. Kr.e. 1769 – 1629

Aszehré (Asszisz) kb. Kr.e. 1629 – 1580

Józsefet eladják a testvérei Kr.e. 1729

Józsefből kancellár lesz Kr.e. 1716

Jákób Egyiptomba érkezik Kr.e. 1707

József halála kb. Kr.e. 1636

(54) Thomas Mann meggyőző gondolatai „József és testvérei” című regényéből.

(55) Friedrich Bettex: „Symbolik der Schöpfung” (A teremtés szimbolikája), „Az álom” című fejezet.

(56) A 18. és 19. egyiptomi dinasztia:

18. dinasztia

I. (J)ahmesz (Amószisz) Kr.e. 1580 – 1568

Nofertari, királyi özvegy Kr.e. 1568 – 1558

I. Amenhotep (Amenóphisz) Kr.e. 1558 – 1537

I. Thotmesz (Thutmószisz) Kr.e. 1537 – 1509

Amesszisz, királyi özvegy Kr.e. 1509 – 1501

II. Thotmesz Kr.e. 1501 – 1490

Hatsepszut, királyi özvegy Kr.e. 1490 – 1470

III. Thotmesz Kr.e. 1470 – 1448

II. Amenhotep Kr.e. 1448 – 1422

IV. Thotmesz Kr.e. 1422 – 1413

III. Amenhotep Kr.e. 1413 – 1377

IV. Amenhotep (Ehnaton) Kr.e. 1377 – 1358

Tutanhamun és Eje Kr.e. 1358 – 1345

19. dinasztia

Horemheb kb. Kr.e. 1345 – 1310

I. Ramszesz kb. Kr.e. 1310 – 1308

I. Széthi kb. Kr.e. 1308 – 1298

II. (Nagy) Ramszesz kb. Kr.e. 1298 – 1232

Merneptah kb. Kr.e. 1232 – 1220

II. Széthi kb. Kr.e. 1220 – 1205

(57) Karl Buchholz: „Das Leben Moses, des Mannes Gottes” (Mózesnek, Isten emberének élete)

(58) Az „oziriszi” kifejezés jelentése: Bement Oziriszhez, a holtak világának istenéhez. [124]

Hammurápi törvénykönyve és Mózes törvényei

Hammurápi a történelem első nagy törvényhozója. Noha 150 évvel korábban Lipit-Istár, Iszin királya, és 200 évvel előtte Dungi, Ur királya már alkottak törvénykönyveket, ezek azonban csak az ósumér jogi alapelveket tartalmazták. E törvények magját a sumérok hozták magukkal, akik nem sokkal az özönvíz után vándoroltak be Mezopotámiába. Vajon a törvények Nóéra vezethetők vissza, aki Istentől kapta őket? Hiszen az 1Mózes 9,1–7 versekben olvashatjuk a legelső törvényt, amelyet Isten Nóénak adott: „Aki ember vérének ontja, annak vérének ember ontja. Mert Isten a maga képmására alkotta az embert.” A sumér történelem folyamán azután sok emberi kegyetlenség is bekerült a törvények közé. Például ha egy orvos hályogműtétet hajtott végre, és az nem sikerült, akkor kiszúrták az orvos egyik szemét. Ha egy vendéglőben a férfiak lázító beszédek tartottak, és a vendéglősné nem jelentette fel őket, akkor halálra ítélték. A törvényszegőkre az istenek változatos átkait hívták. Ennek ellenére Hammurápi törvénykönyve nagy alkotás volt, amelynek majd 300 paragrafusa még Babilon bukása után is sokáig érvényben volt. A jogtalanságot nem az egyén, hanem az állam bosszulta meg. Ezen az alapon az országban a nyugalom és rend uralkodott.

Tagadhatatlan a mózesi törvényekkel való hasonlóság. Ebből arra következtettek, hogy a zsidók Hammurápi törvényeit másolták le. A Biblia azonban egyértelműen állítja, hogy Mózes a törvényeket Istentől kapta kinyilatkoztatás útján. Az viszont nagyon is elképzelhető, hogy Mózes, a tanult férfiú, ismerte Hammurápi törvénykönyvét, az akkori világirodalom alkotását, és azt Isten törvényeinek fényében vizsgálta. Ábrahámot is a törvények szellemében nevelték, és ő követte is azokat. Ezt világosan mutatja az a mód, ahogy ágyasával, Hágárral bánt. A sumér mondák és törvények rokonságban állnak a Pentateuchus (Mózes öt könyve) történeteivel és törvényeivel, de meg sem közelítik annak prófétai és erkölcsi nagyságát. A Biblia szerzői nem meríthettek a sumér forrásból. Mózesnek és Nóénak ugyanaz az Isten nyilatkoztatta ki magát. Nóé forrása, amelyet a pogányok az idők során gyakran beszennyeztek, a Sínai-hegyen ismét tisztán és frissen tört elő. Ott Mózes bőven meríthetett, és továbbadhatta Izráel népének.

Hammurápi még egy fontos szerepet játszott az ősatyák történetében. Ezért szeretnénk még egyszer foglalkozni vele. Amint azt már említettük, az arabiai sémita nomádok korábban meghódították Babilont és vidékét. Káldeusoknak, vagyis hódítóknak nevezték magukat, de elismerték és megpróbálták magukévá tenni az alávetett sumérok sokkal fejlettebb kultúráját. [125] Unokájuk, Hammurápi is azért kutatott a sumér törvények után, hogy ismét bevezesse őket. Fekete dioritból egy 2,30 méter magas sztélét faragtatott, és ékírással belevésztett 282 törvényt. A sztélé felső részén egy 60 centiméter magas dombormű volt látható, amely az ülő napistent ábrázolta. Előtte áll Hammurápi, aki átveszi tőle a törvényeket. A valóságban azonban ezek nem isteni eredetűek, mint azok, amelyeket Mózes vett át a Sínai-hegyen. Csupán egy polgári törvénykönyvet alkotnak. Ezeket a törvényeket akkoriban nemcsak Sumérban ismerték el, hanem a Közel-Kelet összes országában, még Hammurápi halála, sőt a sumér nép eltűnése után is.

Az elámiak egyik hadjáratuk során elrabolták a babiloni sztélét, és Szúzába, az elámi fővárosba hurcolták. A sztélé fennmaradt azután is, hogy Szúza romhalmazzá változott. 1901-ben találták meg francia régészek, akik Párizsba szállították. Ma is ott áll a Louvre-ban.

Hammurápi sztéléje többek között tartalmazott egy sor családi törvényt, amelyekkel Ábrahámnak is meg kellett ismerkednie.

Izsák születésének hosszú előtörténete volt, amely az egyik leghosszabb hitpróbát jelentette Ábrahám életében. Isten neki és utódainak ígérte Kánaán földjét, és sok más igen nagy dolgot. Ábrahám és Sára azonban évről évre hiába várta a fiút és örököszt, az csak nem akart megérkezni. Barátaik már a fejüket kezdték csóválni. Ábrahám miért nem tette azt, ami általános szokás volt? Vajon Sára miért nem küldte be Ábrahámhoz a szolgálólányát? Hammurápi törvényei részletesen szabályozták ezt a szokást, és ezeket a törvényeket nemcsak Sumérban, hanem sokfelé alkalmazták (45).

A 144–145. § szerint egy gyermektelen asszonynak joga volt ágyasként a férjének adnia szolgálólányát, a férjnek pedig joga volt ezt elvárnia. A leány szolgáló maradt, de fiai az úrnő háztartásába tartoztak. Születésüknél fogva egyenrangúak és öröklésre jogosultak voltak. – Egyesek úgy vélték, hogy Ábrahámnak is ezt kellene tennie, de ő Istenének utasítására várt. Sokáig várt, mindhiába. Végül, amikor már tíz éve éltek Kánaánban, feladta, mivel Sára rábeszélte, hogy vegye magához Hágár nevű egyiptomi szolgálólányát. – Az eredmény hamar megmutatkozott, de vele együtt egy nehézség is felmerült. A laza erkölcsű egyiptomi Hágár megvetette gyermektelen úrnőjét. Hammurápi azonban erre az eshetőségre is gondolt.

A 146. § ezt mondja: „Ha egy asszony beküldi a férjéhez szolgálólányát, és az gyermeket szül, de a szolgálólány egyenrangúnak tekinti magát úrnőjével..., akkor az úrnőnek nem szabad őt pénzért eladnia, hanem bélyeget kell ráütnie, és a szolgálói közé kell számíttania”. Ábrahám is ezt tanácsolta a felháborodott Sárának, a büszke Hágár azonban elmenekült. A pusztában bujdosott, amíg az Úr angyala, aki megjelent előtte, meg nem parancsolta neki, hogy térjen vissza úrnőjéhez. Ezután megszületett Izmael, aki azonban vad emberré vált, és sohasem járt volna apja útján a hitben. Ábrahám ennek ellenére elismerte őt, és így imádkozott: „Bárcsak Izmael életét oltalmaznád!” [126]

Amikor Izmael 13 éves volt, Isten megígérte Ábrahámnak, hogy Sára fiút szül neki. Hamarosan meg is született Izsák.

170. §: „Ha egy asszony fiúkat szül a férjének, és az asszony szolgálólánya is szül neki fiúkat, akiket apjuk „fiaimnak” nevez, akkor ezek is a feleség fiainak számítanak. Miután az apa meghalt, az asszony és a szolgálólány fiai egyenlőképpen osztozzanak az apa vagyonán.”

Izmael haraggal tekintett fiatalabb vetélytársára, ami gúnyolódásban nyilvánult meg. Ez körülbelül öt évig ment így, amíg Izsákot el nem választották. Ekkor Sára így szólt Ábrahámhoz: „Kergesd el ezt a szolgát a fiával együtt, mert nem örökölhet ennek a szolgának a fia az én fiammal, Izsákkal”. Ez a beszéd Ábrahámnak igen rosszul esett, fia, Izmael miatt. Egy ilyen tett hallatlan lett volna az emberek szemében, hiszen minden szokásnak ellentmondott volna. De Isten megerősítette Sára szavait, és ezt mondta: „Ne essék neked rosszul ennek a fiúnak és szolgálnak a dolga. Bármit mond neked Sára, hallgass a szavára, mert Izsákot fogják a te utódodnak nevezni!”

Ábrahám engedelmeskedett, és ezzel megszegte az emberi törvényt egy egészen új, isteni törvény kedvéért. Az Ígéret Földjét csak Izsák, az ígéret fia örökölhette.

Isten Izmaelről is gondoskodott, akiből később éppolyan nagy sejk lett, mint Izsákból.

Gyakran találkoztunk Ábrahám híres kortársával, Hammurápival, Babilon királyával, a törvényalkotóval. Ábrahám, a hit embere azonban nagyobb volt nála. Isten kivezette őt Hammurápi birodalmából. A király és szövetségesei rablóhadjárata után Isten segítségével győzelmet aratott fölöttük, és megmentette Lótót. Istentől menyei eredetű törvényeket kapott, amelyek fölötté állnak Hammurápi családi törvényeinek. Izsák feláldozása szükségtelen volt: „Ne nyújtsd ki kezedet a fiúra!” Ezzel Isten egyszersmind visszautasította az összes sumér gyermekáldozatot.

De ennél többről volt szó. Isten látta, hogy Ábrahám engedelmeskedett, és „nem tagadta meg tőle fiát, az ő egyetlenét”. Ez a történet egy későbbi fontos esemény megjövendölése: Isten, az Atya *„tulajdon Fiát nem kímélte, hanem mindnyájunkért odaadta, hogyne ajándékozna nekünk vele együtt mindent?!“* (Róm 8,32).

Ízelítő a filiszteusok történelméből, és velük kapcsolatban Ábrahám és Izsák történetéből

Ábrahám és Izsák a vándorló sejkek életét élték. Területük Kánaán déli része, a Negeb volt. Ez nyugaton határos volt a filiszteusok országával, akikkel ily módon kapcsolatba kerültek. A „filiszteusok” szó modern megjelölés, eredetileg peleteusoknak hívták őket. A professzorok azt állítják, hogy itt a Teremtés könyvének egy tévedéséről van szó, mivel a filiszteusok csak kb. 600 évvel [127] később, tehát a bírák korában népesítették be ezt a földet. Hogy tisztázzuk ezt a kérdést, idézzük fel a történelmüket.

A peleteusokról szóló első tudósítás a Teremtés könyve 10. fejezetében található, abban a nemzetségi lajstromban, amelyet még Sém írt le Kr.e. 3400 körül. A 13. és 14. versben ezt olvassuk: Miczráim nemzette... a patrósziakat, kaszlúhiakat és a kaftóriakat. Innen származtak a filiszteusok”. Ezzel kapcsolatban írja O. v. Gerlach „Erklärende Anmerkungen zum Alten Testament” (Magyarázó megjegyzések az Ószövetséggel kapcsolatban) című könyvében (1847): „A Micraimtól származó népek egész sora ... Patrós neve gyakran előfordul az Ószövetségben Felső-Egyiptommal, a nép őshazájával kapcsolatban (pl. Ez. 29,14). Az Ószövetség más helyeken határozottan azt állítja, hogy a filiszteusok Kaftórból származnak (1Sám 30,14; Jer 47,4; Ám 9,7; Zof 2,5). Kaftór nagy valószínűséggel Kréta szigete.”

Amikor a patrósziak a Vörös-tenger felől bevándoroltak Egyiptomba, a Nílus partjain felfedezték a papirusznádat, amely kiválóan alkalmas volt a hajóépítésre. A Níluson hamarosan nyüzsgtek a papiruszhajók, és a folyó Egyiptom forgalmas közlekedési útvonalává vált. A hajósok a deltából kifutottak a Földközi-tengerre. Felfedezték és benépesítették Kaftór szigetét és más szigeteket, és ők lettek a Földközi-tenger keleti részének első urai. Útjaik során elérték Anatólia déli részét (Kis-Ázsia), ahol partra szálltak. Ott megismerték a lakosokat, egy fajtáját és külső vonásait tekintve jáfetita néptörzset. Ez vad nép volt, magas növésű, erős testalkatú és világos hajú. Krétai mintára hamarosan megépítették saját nádhajóikat. A krétaiak beavatták őket a navigálás tudományába. Az őslakók egy csoportja követte őket a tengerre, és szintén letelepedett Kréta szigetén. Peleteusoknak, vagyis kivándorlóknak nevezték őket. Krétán még elegendő hely volt e kis nép számára. Egy ideig ott éltek – hogy meddig, azt nem tudjuk. Ezután ismét magával ragadta őket a vándorösztön.

Hajóikkal kifutottak a tengerre, és kikötöttek Kánaán délnyugati partjainál. Ott a kánaániták már korábban megvetették a lábukat, és felépítették Gáza városát. Az erős filiszteusok azonban meghódították és uralmuk alá hajtották a Gázától északra fekvő tengerparti sávot is.

„Flinders Petrie professzor, a neves egyiptológus, az egyiptomi történelemről szóló művében tekintélyének teljes súlyával kiáll e feltevés mellett, és azt állítja, hogy a filiszteusok már nagyon korán letelepedtek Palesztinában, abban a korban, amelyről Mózes első könyvének 10. fejezete tudósít” (Urquart). Az említett bibliai rész a Sém által írt nemzetségi táblázat.

A meghódított ország nem volt nagy – csupán egy filiszteus-gyarmat volt, olyan, mint azok, amelyeket a föníciaiak valamivel később a Földközi-tenger partján alapítottak. A kisázsiai őshazával valószínűleg fenntartották a kapcsolatot, mint ahogy megtartották a „kivándorlók” északi vonásait is.

Az egyiptológus Maspero írja: „Bizonyos, hogy a filiszteusok kánaáni [128] tartózkodásuk legkorábbi időszakában győztes csatákat vívtak, de csak egyetlen expedíciójukról maradt ránk tudósítás. Egy megtalált papiruszról van szó, amelyen ez olvasható: „Egy hajóraj, amely a 12. egyiptomi dinasztia vége felé Askelónból indult el, elég erős volt ahhoz, hogy elpusztítsa a szidóniak flottáját, és magát a várost is kifossa”. Ez Izsák idejében történt, ami a kritikusok előtt igazolja a Teremtés könyvének hitelességét.

A papiruszból látható, milyen vad tengeri rablónép volt a filiszteusok népe, akik rajtaütöttek a föníciaiak gazdag kereskedelmi hajóin, és kirabolták őket. Nem csoda, hogy a keleti határvidékükön is kötekedők voltak, és betömték azokat a kutakat, amelyeket Ábrahám és Izsák szolgálai ástak nyájaik számára (1Móz 26,12–33). Egykor Izsák úgy feküdt az oltáron, mint egy áldozati bárány. Báránytermészetét élete végéig megőrizte. A filiszteusok támadásai és a betömött kutak arra készítették, hogy csendben visszavonuljon. Ez a szelídség és Isten áldása, amely rajta nyugodott, végül legyőzte a filiszteusokat, és rábírta őket, hogy békét kössenek. Izsák ismét kiáshatta a kutakat, és legeltethette a nyájait, egészen a filiszteus határig. Így teljesedett be rajta Jézus szava: *„Boldogok a szelídek, mert ők öröklik a földet”*.

A filiszteusok az idők során átvették szomszédaik néhány szokását. Így királyaik is tartottak háremet, és megpróbálták idegen hercegnőket ehhez megnyerni, akárcsak az egyiptomi fáraók.

Mivel Ábrahám és Izsák érintkezésbe került a filiszteusok népével, feleségeiket, Sárát és Rebekát az a veszély fenyegette, hogy eltűnnek valahol egy háremben. Ábrahám ezt már átélte egyszer Egyiptomban. Most ismét azzal kívánta megvédeni magát, hogy Sárát a húgának mondta. Attól félt, hogy agyonverik, ahogy az gyakran megesett. Később Izsák ugyanezt tette. De Isten megvédte őket, és gondoskodott róla, hogy az asszonyok érintetlenek maradjanak (1Móz 20; 26,6–11).

Ezekben az évszázadokban már nem a kánaániták voltak Kánaán urai, hiszen a hettiták és hurriták legyőzték őket, és saját embereiket ültették a városok trónjára (lásd 8. fejezet). Csak az erős filiszteusokat nem tudták legyőzni. Továbbra is ők kormányoztak gyarmatuk városaiban. Ekkor hatolt be az országba Józsué Izráel népével, hogy meghódítsa. A bírák korában a harcok tovább folytatódtak (Bír 1,1–20). A városkirályok nagyon féltek, és segélykérő leveleket írtak Ehnaton fáraónak, hogy küldjön felmentő sereget, különben nem tudják elűzni a habirukat (hébereket). Ezek a levelek a Tell el-Amarna-i táblák, amelyeket Egyiptomban találtak meg. Az egyik tábla Dagantakalától, Askelón királyától származik, akit Dágónról, a filiszteusok főistenéről neveztek el. Ehnaton nem adta meg a kért segítséget.

Kr.e. 1197-ben az anatóliai őshazában élő valamennyi filiszteus hadba vonult Egyiptom ellen, ahol III. Ramszesz fáraó uralkodott. A sereg egyik része egy flottával benyomult a Nílus torkolatába. A másik a tengerparton vonult dél felé, meghozzá ökrösszekerekkel, amelyeknek még fatárcsás [129] kerekeik voltak. Így érkeztek el az egyiptomi határhoz. Nagy szárazföldi és tengeri ütközetre került sor, amelyben a filiszteusok megsemmisítő vereséget szenvedtek. Mindezt az egyiptomiak részletesen leírták és illusztrálták. III. Ramszesz az elfogott filiszteusokat honfitársaikkal együtt, a kánaáni gyarmatokon telepítette le, miáltal az izráeliták veszélyes szomszédaivá váltak (lásd Sámson és Sámuel, Saul és Dávid történeteit). Végül Dávid legyőzte és alattvalóivá tette a filiszteusokat. Seregükből válogatta ki a testőrségének egy részét. Ezek voltak a „kerétiak és pelétiak”, akiket úgy ismerünk, mint a filiszteusok első és második népcsoportját. A kerétiak 2000 évvel korábban érkeztek Krétáról, és ők alapították meg a filiszteus gyarmatot. Mellettük telepítette le III. Ramszesz fáraó 150 évvel korábban a legyőzött pelétiakat.

Jákób a háráni szülők házában

Izsák egy másik hibát is elkövetett, amikor megöregedett és megvakult. Ikrei voltak, és Isten a szokással ellentétben a fiatalabb Jákóbot választotta ki. Izsák azonban szerette Ézsaut, és neki tartogatta az elsőszülöttséget és az atyai áldást. Rebeka és kedvence, Jákób csalásba bonyolódott. Istennek kemény utakat kellett velük járnia, hogy helyreállítsa őket.

Ézsau eleinte alkalmazkodott a helyzethez. Elhagyta kánaáni hazáját, amelyet Isten Jákóbnak szánt, és elvándorolt apósához, Anához, a hettita fejedelemezhez, a Széir-hegységbe, amely délkeleten feküdt. Aná később Beérinek („Forrásom”) nevezte el magát, mivel a meghódított országban meleg forrásokat fedezett fel. Itt Ézsau, a szőrös, új életet akart kezdeni, és elnevezte magát Edómnak, vagyis vörösnek. Új nevet kaptak feleségei is, akik megkeserítették Izsák és Rebeka életét. Ezek a változások ellenőrizhetők Ézsau korábbi és későbbi nemzetségi lajstromában (1Móz 26,34–35; 28,9; 36,1–8). – Isten maga is követte ezt a sumér szokást, és Izsák születése előtt Ábrámot elnevezte Ábrahámnak („Sok nép Atyja”), Szárajt („Hercegnő”) Sárának, később pedig Jákóbot Izráelnek.

Jákób megcsalta bátyját, Ézsaut, hogy megszerezze az elsőszülöttséget és az atyai áldást. Ezért szülei Háránba küldték, ahol Rebeka bátyja, Lábán élt. Ott ismét találkozunk Hammurápi családi törvényeivel (lásd a 9. fejezet elejét). Háránba érkezvén, Jákób beleszeretett Lábán legkisebb lányába, Ráhelbe, és megkérte a kezét. Mivel nem tudott menyasszonypénzt fizetni, hét évig Lábán juhait kellett őriznie. Ezután megtartották az esküvőt, de másnap reggel kiderült, hogy az agyafúrt Lábán nagyobbik lányát, Leát küldte be elfátyolozott menyasszonyként a sötét hálószobába. Jákób nem szerette Leát, mert gyenge volt a szeme, míg Ráhel szép volt. Lea azonban a felesége lett. Nyolc nap múlva Ráhel is megkapta feleségül, de még további hét évig kellett szolgálnia érte. Így a csaló Jákób egy éppoly nagy csaló kezei közé került. Isten keményen megleckéztette Jákóbot. Igaz, akkoriban nem volt [130] megbotránkoztató, ha valakinek két felesége volt. A gazdag apa nem fukarkodott a hozománnyal. Ehhez tartozott egy-egy szolgálólány mindkét menyasszony számára. Így a szolgálólányok, Zilpa és Bilha is Jákób háztartásába kerültek.

Minden férj sok fiúgyermeket akart, ezért minden feleség leghőbb vágya volt, hogy fiúkkal ajándékozza meg férjét, és ezáltal megtartsa a szerelmét. Gyermektelen asszonynak lenni nagy szűgyen volt. De Istennek mindenkivel megvoltak a tervei. A

jámbor Leát termékennyé tette, Ráhel azonban nem. Nehéz évek voltak ezek mindnyájuk számára.

Lea imádkozott, és minden fiúért hálás volt Istennek, de hiába reménykedett férje szerelmében. Ráhel ellenben féltékeny lett, dühös és kétségbeesett, míg az Úr végül megkönyörült rajta, és megajándékozta egy fiúval, aki a József nevet kapta, s aki apja kedvence lett.

Régi szokás szerint a két szolgálólánynak is segítenie kellett a gyermeksereg gyarapításában. Mindketten két fiút szültek, akiket Jákób ünnepélyesen „az én fiaimnak” nevezett. Ezzel a család befogadta őket, és a feleségek fiaival egyenjogúakká váltak.

Amikor Jákób Lábánnál leszolgálta a tizennégy évet feleségeiért, megtoldotta még hat évvel, hogy kapjon apósától egy nyáját. De Lábán, a tulajdonos, és Jákób, a pásztora, kölcsönösen rászedték egymást, ahol csak tudták. Ez haragra gerjesztette Lábán fiait. Végül Jákóbnak családjával és nyájával együtt menekülnie kellett. A húsz év súlyos nyomorúságot hozott, de ebben Isten nevelő szándéka is megnyilvánult, és egy nagy áldást is melléte: Jákób tizenegy fiú apja volt, akikhez később csatlakozott Ráhel kisebb fia, Benjámín. Jákób sokat tanult. Az Úr most már elvezethette Penúélba, ahol Jákób megküzdhetett az angyallal. Megkapta a kikönyörgött áldást, és egy új nevet: Izráel, Istennel küzdő. Régi neve – Jákób, vagyis csaló – ezzel érvénytelenné vált. Nemsokára jött az első próbatétel. Jákób megtudta, hogy bátyja, Ézsau 400 emberrel jön ellene. Jákób nagyon félt a találkozástól, és erre meg is volt minden oka. De azután a megváltozott férfiak, Edom és Izráel találkoztak, és kibékültek egymással.

350 évvel később Jákób fiainak utódai, mint Izráel tizenkét törzse, Józsué vezetésével meghódították Kánaán földjét. A földet szét kellett osztani a tizenkét törzs között, mégpedig sorsvetéssel. Ennek során a szolgálólányok fiai, Gád és Ásér, Dán és Naftáli is megkapták örökrészüket, akárcsak a többiek.

De mi lett az elsőszülöttségből? Nos, azt Jákób felosztotta fiai között. Amikor Jákób a halála előtt megáldotta fiait, Lea negyedik fiának, Júdának ígérte a kormánypalcát (1Móz 49,8–10). Az ígéret Dávidban és királyi nemzetségében teljesült be, legvégül pedig Krisztusban, akiről ezt olvassuk: „Íme, győzött az oroslán Júda törzséből, a Dávid utóda” (Jel 5,5).

József kétszeres örökrészt kapott az elsőszülöttségből. Fiait, Efraimot és Manassét, Jákób saját fiaivá fogadta, és Józsué alatt mindketten teljes osztályrészt kaptak (1Móz 48; Zsid 1,2).

Végül Lévi törzsének jutott a papi hivatás. Mózes, a nagy lévita, Isten parancsára bátyját, Áront avatta főpappá. Az egész törzs arra lett kiválasztva, hogy a szentély mellett szolgáljon. Az utolsó főpap Krisztus (Zsid 8,1–2). [131]

Ki írta a Pentateuchust (Mózes öt könyvét), kiváltképp József történetét?

A 18. században, amikor egyrészt a racionalizmus uralta a teológiai gondolkodást, másrészt az emberek még semmit sem tudtak a régészetről, Astruc francia orvos közzétette a forrásszétválasztás elméletét. Ezt a nézetet sok protestáns teológus magáévá tette, és még ma is általánosan oktatják. Eszerint az emberek csak Dávid idejében kezdtek el írni. A Biblia minden korábbi beszámolóját szájhagyomány útján adták tovább. Ezáltal e beszámolók az évszázadok és évezredek során sokat veszítettek értékükből, és mondákká váltak. Végül Kr.e. 850 körül egy efraimita, az ún. Elóhista (E), elkezdte írásban rögzíteni a számára ismerős „mondákat és mondafüzéreket”. Száz évvel később Júdában az ún. Jahvista (J) szintén leírta a szájhagyományokat, E-től függetlenül. Újabb száz év múlva egy szerkesztő (R) egybeszerkesztette E és J írásait. Azután a babiloni fogságban egy papíró (P) sok mindent kiegészített, például a teremtéstörténetet a babiloni teremtésmondákból merítve. Röviden ez a forrásszétválasztás elmélete, Wellhausen és mások értelmezésében. Mit lehet erre mondani?

Nemcsak a zsidóknak, hanem a samaritánusoknak is van egy Pentateuchusuk. Ezt óhéber betűkkel írták, tehát nem azokkal a négyzetes betűkkel, amelyeket a zsidók a babiloni fogság idején vettek át. A samaritánus Biblia az írásmódja alapján Elizeus idejéből származik (2Kir 3), amikor Mésa, Móáb királya ugyanezzel a betűtípussal feliratozott egy követ. A samaritánus Bibliánál egy teljes Pentateuchusról van szó, amely a teremtéstörténettel kezdődik. „A Genézis részei és a Pentateuchus törvényei, amelyeket a kritikusok a képzeletbeli P-nek tulajdonítanak, mind megtalálhatók a Samaritánus Pentateuchusban, amely már P előtt két évszázaddal létezett! Semmi más nem bizonyíthatná jobban, hogy Mózes könyveit sohasem kezelték ilyen lealacsonyítóan, és hogy P, J és E maguk mítoszok” (Urquhart).

Mit mond hát a régészet a szájhagyományról? Természetesen a történetek közszájon forogtak, de ez nem zárja ki, hogy léteztek agyagtáblák és írott tekercsek, és ezeket olvasták is. A törvényeket nagy, meszelt kövekre följegyezték (5Móz 27,2–8; Józs 8,30–35), hogy megakadályozzák a mítoszok kialakulását.

Eltekintve az Ararátnál talált írásjelektől, a valaha talált legrégebbi írás [132] egy Kisből származó agyagtáblán található. Ott uralkodott az első sumér dinasztia, még Uruk (Erek) előtt, amelyhez Nimród is tartozott. Tehát a Kr.e. 4. évezred elején már tudtak írni az emberek. Később rengeteget írtak, Mezopotámiában ékírással, Egyiptomban pedig hieroglifákkal. Az ékírás Egyiptomban is ismert volt, hiszen ezt használták a diplomáciai levelezésben. Mózes mindkettőt tudta olvasni. „Megtanították az egyiptomiak minden bölcsességére” (Csel 7,22). Kr.e. 1500 körül Föníciában feltaláltak egy harmadik írásmódot, a héber betűírást. Ezt Flinders Petrie fedezte fel a Sínai-hegy melletti régi egyiptomi bányákban, egy kőbe vésett feliratban, amellyel a föníciai rabszolgák hódoltak egy egyiptomi istennőnek. Itt Dofkában (4Móz 33,12) találkozhatott Mózes első ízben ezzel az írással, Kr.e. 1492-ben. Elképzelhető, hogy felszabadította a föníciai rabszolgákat, és írnokokként magával vitte őket. Ezentúl Mózes ezt az írást használta, valahányszor Isten megparancsolta neki, hogy írja le az általa mondottakat (2Móz 17,14; 34,27). Ha

Mózes a Genezis szerkesztője, akkor ő áttette betűírásba azokat a régi agyagtáblákat, amelyeket átadtak neki.

A Józseftől a kivonulásig tartó időszak egyiptomi történeteinek szerzőségét illetően jól tesszük, ha szóhoz engedjük jutni az egyiptológusokat. „Ők a tudomány emberei, többnyire racionalisták, akik nem kívánják védelmezni a Bibliát. De kutatásaik – a várakozásokkal ellentétben – olyan eredménnyel jártak, amelyen ők csodálkoztak a legjobban. Ebersnek, Brugschnak és Schradernek, ezeknek a racionalistáknak ez volt a keresztjük, amit hordaniuk kellett. Olyan felfedezéseket kellett közölniük és magyarázniuk, amelyek barátaik vereségét és ellenfeleik győzelmét jelentették. Manapság az egyiptológusok nem kételkednek a Pentateuchus mózesi jellegét illetően” (Urquhart).

A mai tudósok hasonlóan nyilatkoznak. Azt mondják, hogy „a Biblia (különösképpen a Teremtés könyve) egyrészt egyedülálló történelmi dokumentum, másrészt megbízható forrásmű, amely már több ezer régészeti lelethez vezetett. Ahol csak ellenőrizni lehetett, mindig igaznak bizonyult, mind a kis részletek, mind a nagyobb események leírásában” (Balsiger, Sellier, 1979).

Nézzük például József történetét (1Móz 39–46). Józsefet Potifár, „egy egyiptomi ember” vette meg. Potifár tehát nem a hűkszoszok közé tartozott, mégis a fáraó főembere volt. Egyiptomban nagyon kedvelték a világos bőrű sémita rabszolgákat. József vonzó külseje azután alkalmat adott a Potifár feleségével kapcsolatos történetre. Ehhez hasonló aligha történhetett volna meg Izráelben vagy Babilonban, a legkevésbé pedig a későbbi iszlám világban. De az ókori Egyiptomban a nők egyenjogúságban és nagy szabadságban éltek. A 18. dinasztiában három fáraó özvegy is ült a trónon.

A fáraó álmai tele voltak egyiptomi mitológiával. Ezért volt olyan fontos számukra, hogy értelmezzék őket. – Mielőtt József a fáraó elé járult, megborotválkozott. Izráelben a szakáll levágása a megszégyenítés eszköze volt (2Sám 10,1–5). Egyetlen előhista sem írta volna le ezt a mondatot. [133] Egyiptomban azonban a fejtől a lábig való borotválás a tisztálkodási előírások közé tartozott az udvarban és a papoknál. Kopaszra borotvált koponyájukra parókat tettek, álluk elé pedig mesterséges szakállt kötöttek. József csak így jelenhetett meg a fáraó előtt. – A nyaklánc egy széles gallér volt, arany és fajansz láncszemekből összefűzve. Ilyen öltözetet viseltek a tisztségviselők. – Kocsija elé lovakat fogtak. Szamarakat és tevéket már régen használtak Egyiptomban. Találtak egy Kr.e. 2500 körül készült szobrocskát, amely egy térdelő tevét ábrázol a gazdája mellett. A lovakat azonban csak a hűkszoszok hozták be Egyiptomba. – A hírnök József előtt így kiáltott: „Abrek!”, amelynek a jelentése: „Térdre!” Mózesnek nem kellett lefordítania héberre, mivel kortársai untig ismerték rabszolgaéletükből. Mózes más egyiptomi szavakat is átvett a szövegébe. Az izráeliták akkoriban fordítás nélkül is értették ezeket. – József címe „Cáfenat-Panéah” volt. Ez a szó is egyiptomi, és azt jelenti: „az Élet Táplálója”, vagy egyszerűbben: „az Élet Kenyere”.

Mindennek tipikusan egyiptomi színezete van. A történeteket semmiképpen sem írhatták le ezer évvel később élt legendagyűjtők egy másik országban. Ezek egy olyan ember pontos beszámolóí, aki saját tapasztalatából ismerte a régi Egyiptomot, és József történetéről is tudott pontosan. Elképzelhető, hogy József idős korában lediktálta a visszaemlékezéseit. Ebben az esetben Mózesnek írásos „dokumentációja” volt. Másrészt időben még maga is elég közel volt az eseményekhez, így pontosan ismerhette azokat.

Adalék az Ószövetség időrendi táblázatához

Az ókori népek és az Ószövetség kronológiájának már sok tudós utánaszámolt. Ennek ellenére nem minden világos az izráeli királyok uralkodásának évszámait, és így a megelőző korok adatait illetően. A bizonytalanság oka a kutatás nehézségeiben rejlik. Ezért örvendetes látni, milyen pontosan egybevágnak néhány régebbi kutatási eredmény a ma elfogadott egyiptomi évszámokkal, tiszta képet rajzolva a múltból.

A bibliai kronológia azzal végződik, hogy Nebukadneccár lerombolja a (jeruzsálemi) Templomot. Éppen ez az az időszak, ahol a tudományos kronológia tapogatózásból átmegy biztos léptekbe. Nebukadneccár uralkodásának idejéhez (Kr.e. 605–562) és egyáltalán az egész Nabopolassar-korszak (Kr.e. 626–538) évszámaihoz nem férhet kétség az eseményeket kijelölő napfogyatkozások időpontjai alapján. Csupán az a kérdés, hogyan kapcsolható össze biztosan és harmonikusan a bibliai időszámítás a tudományossal.

Ebben segítségünkre van Ezékiel egyik jóvendölése. Isten megparancsolja a prófétának, hogy jelképesen ostromolja meg Jeruzsálemet Izráel bűnei miatt [134] (Ez 4,1–8). Az ostrom, vagyis a vétkezés időtartamát maga Isten adja meg: 390 év. Ezután Ezékielnek egy második ostromot kell indítania a város másik oldaláról. Ez az ostrom, a második vétkezés, 40 évig tart. És valóban, Jeruzsálemet kétszer ostromolták meg – egyszer kelet, egyszer nyugat felől – és a város mindkétszer elpusztult egy megsemmisítő ítéletben. Kelet felől Nebukadneccár jött, később nyugat felől Titus római hadvezér. A 40 éves vétkezés Jézus keresztre feszítésével kezdődött, vagyis Kr.u. 30-tól 70-ig tartott. A 390 év rabbinikus értelmezés szerint a birodalom felosztásától Jeruzsálem lerombolásáig tartott (lásd még: 2Kir 17,7–23; Ez 23). Mivel Júda Samária megbüntetése után sem tért meg, a tíz törzs minden bűne neki számíttatott be. Jeruzsálem lerombolása Kr.e. 587-ben történt. Eszerint a birodalom felosztása 390 évvel korábban, vagyis Kr.e. 977-ben ment végbe.

A szaktudósok gondos számításokat végeztek a Bibliának Júda és Izráel királyainak uralkodására vonatkozó évszámait illetően. A birodalom felosztásának időpontjára kapott évszámaik Kr.e. 975 és 980 között mozognak, így a 977-es évszámot helyesnek fogadhatjuk el, hiszen Ezékiel 4-gyel egybevágnak. A templomépítés kezdete 36 évvel korábban volt, vagyis Kr.e. 1013-ban (Salamon uralkodásának negyedik esztendejében). Azt is tudjuk, hogy a templomépítés az Egyiptomból való kivonulás utáni 480. esztendőben kezdődött, tehát a kivonulás Kr.e. 1492-ben történt.

Az asszírok esetében elsősorban a névadási kánon jöhet számításba, amelyet eddig nem tudtak összhangba hozni a Bibliával. A Kr.e. 750 és 900 közötti időszakban az összes érintkezési pont 46 évvel tér el egymástól. Az asszír kánon hitelessége a 763-as napfogyatkozáson alapszik. De éppen 46 évvel korábban, Kr.e. 809-ben, szintén volt egy ugyancsak teljes napfogyatkozás Ninivében, mégpedig ugyanabban az évszakban. Így Kr.e. 745 és kb. 1000 között az egész kánon eltolható 46 évvel. Ezáltal az elgondolható lehető legpontosabb egyezést kapjuk a bibliai kronológiával. Sajnos eddig az asszír kronológiát a későbbi napfogyatkozásra alapozták – a korábbi figyelmetlenül kívül hagyva –, és a bibliai időszámítást annak alapján 46 évvel eltolták, noha Isten Igéjének számai semmivel sem

megbízhatatlanabbak, mint a pogányokéi. Én tehát a birodalom felosztásnak időpontjára nem tudom elfogadni a szokásos 932-es évszámot, hanem azt Kr.e. 977-re teszem.

Júda királyainak időrendi táblázata:

Saul 1097 –1057 (Kr.e.)

Dávid 1057 –1017

Salamon 1017 – 977 templomépítés: 1013

Jeroboám 977 – 960

Abijjá 960 – 957

Ászá 957 – 916

Jósáfát 916 – 892 [135]

Jóráam 892 – 884

Ahazjá 884 – 883

Ataljá királynő 883 – 877

Jóás 877 – 837

Amacjá 837 – 808

Azarjá (Uzzijjá) 808 – 756

Jótám 756 – 740

Áház 740 – 724

Ezékiás 724 – 695

Manassé 695 – 640

Ámón 640 – 639

Jósiás 639 – 608

Jójákim 608 – 597

Cidkijjá 597 – 587

Jóáház: 608

Jójákin: 597

Izráel korai történelmét összhangba kell hozni az egyiptomi történelemmel. Itt még a sötétben tapogatózunk. Az Egyiptomból való kivonulást Kr.e. 1445 és 1220 közé teszik. Az 1Királyok 6,1 vers a templomépítés előtti 480. évet, vagyis Kr.e. 1492-t adja meg a kivonulás éveként. A legtöbb régész szerint az elnyomatás idején II. Ramszesz (Kr.e. 1298–1232), a kivonulás idején pedig fia, Merneptah (1232–1220) volt a fáraó. Emellett szólnak mindenekelőtt azok az ásatások is, amelyeket Pitom, a téglaváros romjainál folytattak, amelyet 2Mózes 1,11 szerint az izráeliták építettek. Ezeket a romokat a 19. század végén fedezte fel Mariette. A legtöbb téglán megtalált Ramszeszpecsétek alapján nyomatékosan kijelentette, hogy az elnyomatás idején Ramszesz volt a fáraó. Igaz ugyan, hogy Ramszesz folytatott építkezéseket Pitomban, de találhatók ott téglák régebbi időkből is, ami arra utal, hogy a várost más alapította. Nagyon is lehetséges, hogy ezt a határvárost többször is lerombolták, majd ismét felépítették. – Az izráelita munkások által épített másik város, Ramszesz (egyiptomiul Pa Rameszu), kimutathatóan létezett már I. Széthi, II. Ramszesz apjának idejében. Uralkodásának harmadik évében II. Ramszesz edómi követeket fogadott ott, tehát nem ő volt a város építője és névadója. Ha Ramszesz lett volna a fáraó az elnyomatás idején, akkor a kivonulás éve Kr.e. 1200 lenne. Ez az 1Királyok 6,1-ben közölt 480 éves korszakot 210 évre rövidítené. Akkor a bírák idejére csak 60 év jutna, amiről mindenki beláthatja, hogy túl kevés. Maradjunk a 480 évnél, ekkor a következő képet kapjuk:

Kivonulás Egyiptomból 1492 (Kr.e.)

Vándorlás a pusztában:	40 év 1492 – 1452
Józsué:	30 – 40 év kb. 1452 – 1412
Bírák:	kb. 320 év 1421 – 1097 [136]
Saul (Csel 13,21):	40 év 1097 – 1057
Dávid:	40 év 1057 – 1017
Salamon a templomépítésig:	4 év 1017 – 1013

Ha a Bírák könyvében minden számot összeadunk, már Sámuel ideje nélkül is 410 évnél tartunk. De egyes bírák egyidejűleg éltek az ország különböző részein, úgyhogy ténykedésük időszakai gyakran átfedik egymást. Jefte, a kései bírák egyike, 300 évet ad meg az ország meghódítása óta (Bír 11,26).

A 2Mózes 1,8–10 is megerősíti, hogy az elnyomatás idején uralkodó fáraó egy új dinasztia első királya volt: „Új király került azonban Egyiptom élére, aki már nem ismerte Józsefet” – vagyis idegen volt, aki nem tartotta tiszteletben a történelmi örökséget. Mivel a 19. dinasztia kezdete, I. Ramszesszel túl későre esik, csak a 18. dinasztiáról lehet szó, vagyis megalapítójáról, Amósziszről. Az egyiptomi történelem évszámait az idők során korrekcióra szorultak. Ma a 18. és 19. dinasztia évszámait kb. száz évvel későbbre teszik. Én Frankfort, Scharff és Steindorf egyiptológusok által elfogadott számokhoz tartom magam. Ők Amószisz trónra lépését Kr.e. 1580-ra teszik. Mivel Mózes, aki egy kicsivel később született, az izráeliták kivonulásakor 80 éves volt, a kivonulás időpontjának bibliai évszáma, vagyis Kr.e. 1492, pontosan egybeesik a történelmi dátummal. Az elnyomatás 88 évig tartott. Mózes neve egyiptomi eredetű, és a 18. dinasztiabeli Ahmesz (Amószisz) és Thotmesz (Thutmószisz) fáraók nevében is felismerhető.

Ha meghatároztuk a kivonulás időpontját, már könnyű kiszámolni a korábbi évszámokat a Biblia hézagmentes adatai alapján. A zsidók 430 évig, vagyis Kr.e. 1922 óta éltek idegen uralom alatt. A Septuaginta (LXX), a samaritánus Pentateuchus és a rabbinikus értelmezés szerint a Kánaánban és Egyiptomban idegen uralom alatt eltöltött, vagyis az Ábrahámnak Háránból való elköltözése óta eltelt időről van szó (2Móz 12,40; Gal 3,17).

Ábrahám elköltözik Háránból	1Móz 12,4		1922 (Kr.e.)
Izsák születése	1Móz 21,5	25 év	1897
Jákób születése	1Móz 25,26	60 év	1837
Jákób Egyiptomba költözik	1Móz 47,9	<u>130 év</u>	1707
		215 év	
Jákób Egyiptomban él	1Móz 47,28	17 év	1690
Lévi túléli Jákóbot	2Móz 6,16	78 év	1612
Mózes születéséig	feltételezés	40 év	1572
Mózes kora a kivonuláskor	2Móz 7,7	<u>80 év</u>	1492
		215 év	
		<u>+ 215 év</u>	
		430 év	

* * *

Hedwig Falk (1908–1996) fiatal kora óta az ókori, különösképpen az egyiptomi történelemmel foglalkozott. Az előttünk fekvő könyvéhez az első ösztönzéseket már 1931/32-ben megkapta a „Bibliai világtörténelem” című tanfolyamon (St. Chrischona, Svájc), ahol megtörtént számára a hídverés az egyiptomi történelem és a bibliai világtörténelem között. 1940-től a szász tartományi közösségekben tevékenykedett mint nő-, és gyermekgondozó nővér. Csak nyugdíjba vonulása után tudott időt szakítani, hogy az előttünk levő könyv formájába öntse a világ- és üdvtörténettel kapcsolatos olvasmányait és gondolatait.

*Látjátok, el kellett temetni azokat, akik a világnak parancsoltak, és szavuk semmivé lett.
Házaik romokban állnak, pénzürméik, amiket a földben találunk, semmit sem érnek.
Neveik feledésbe merültek, dalaik elzengtek, országaik elnéptelenedtek.
Tükreik széttörttek, nyelveiket nem beszéljük, rég nem gondol rájuk senki.
De Jézus Krisztus neve fennmarad, országa sosem pusztul el, parancsolatai örökérvényűek.
Jézus Krisztus szavának minden engedelmeskedik, és a halál nem érheti el őt. Az Úr Jézus
örökké él!*

Az „Adalék az Ószövetség időrendi táblázatához” című rész Johannes Walther: *Wie Gott Wort hält* (Hogyan tartja meg Isten a szavát) című könyvéből való. *Ouvertüren zur Weltgeschichte* (A világtörténelem nyitányai), 19,10.

További felhasznált irodalom:

Wiedemann: *Ägyptische Geschichte* (Egyiptom történelme), Brockhaus, 1949

Hamann: *Geschichte der Kunst* (A művészet története). [138]

Bibliai helyek rövidítései

ÓSZ	Ószövetség	Zak	Zakariás próféta könyve
ÚSZ	Újszövetség	Mal	Malakiás próféta könyve
1Móz	Mózes 1. könyve	Mt	Máté Evangéliuma
2Móz	Mózes 2. könyve	Mk	Márk Evangéliuma
3Móz	Mózes 3. könyve	Lk	Lukács Evangéliuma
4Móz	Mózes 4. könyve	Jn	János Evangéliuma
5Móz	Mózes 5. könyve	Csel	Apostolok Cselekedetei
Józs	Józsué könyve	Róm	Rómaiakhoz írt levél
Bír	Bírák könyve	1Kor	Korintusi 1. levél
Ruth	Ruth könyve	2Kor	Korintusi 2. levél
1Sám	Sámuel 1. könyve	Gal	Galatákhoz írt levél
2Sám	Sámuel 2. könyve	Ef	Efézusiakhoz írt levél
1Kir	Királyok 1. könyve	Fil	Filippiekhez írt levél
2Kir	Királyok 2. könyve	Kol	Kolosséiakhoz írt levél
1Krón	Krónika 1. könyve	1Tesz	Tesszalonikai 1. levél
2Krón	Krónika 2. könyve	2Tesz	Tesszalonikai 2. levél
Ezsd	Ezsdrás könyve	1Tim	Timóteushoz írt 1. levél
Neh	Nehemiás könyve	2Tim	Timóteushoz írt 2. levél
Eszt	Eszter könyve	Tit	Titushoz írt levél
Jób	Jób könyve	Filem	Filemonhoz írt levél
Zsolt	Zsoltárok könyve	Zsid	Zsidókhoz írt levél
Péld	Példabeszédek könyve	Jak	Jakab levele
Préd	Prédikátor könyve	1Pt	Péter első levele
Én	Énekek Éneke	2Pt	Péter második levele
Ézs	Ézsaiás próféta könyve	1Jn	János első levele
Jer	Jeremiás próféta könyve	2Jn	János második levele
JSir	Jeremiás siralmai	3Jn	János harmadik levele
Ez	Ezékiel próféta könyve	Júd	Júdás levele
Dán	Dániel próféta könyve	Jel	János mennyei jelenései
Hós	Hóseás próféta könyve		
Jóel	Jóel próféta könyve		
Ám	Ámos próféta könyve		
Abd	Abdiás próféta könyve		
Jón	Jónás próféta könyve		
Mik	Mikeás próféta könyve		
Náh	Náhum próféta könyve		
Hab	Habakuk próféta könyve		
Sof	Sofóniás próféta könyve		
Agg	Aggeus próféta könyve		